

Zingeving en fotografie

De zin van het leven is zichtbaar in iedere foto

Erika Bijzet en Nelleke Stark

Mei 2013

Zingeving en fotografie

De zin van het leven is zichtbaar in iedere foto

Auteurs:	Erika Bijzet en Nelleke Stark
Extern begeleiders:	Linda Cornellisse en Jannie Jonker
Intern begeleider:	Pier Haagsma
Beoordelaar:	Wilma Corsel
Datum:	Mei 2013
School:	Christelijke Hogeschool te Ede

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
Voorwoord	7
1. Onderzoek beschrijving.....	11
1.1. Aanleiding en probleembeschrijving	11
1.2. Voornaamste theorieën en meningen.....	12
1.3. Afstudeervariant	13
1.4. Relevantie	13
1.5. Vraagstelling, deelvragen en product	13
1.6. Doelstelling	14
1.7. Werkwijze en onderzoeksmethoden	14
1.7.1. Interview	14
1.7.2. Literatuuronderzoek	15
1.7.3. Veldexperiment.....	15
1.8. Overzicht meetinstrumenten.....	15
1.8.1. Interview vragen hulpverleners	15
1.8.2. Interview vragen gezinnen.....	16
1.8.3. Verdieping.....	16
2. Multiprobleemgezinnen	17
2.1. Definitie multiprobleemgezin	17
2.2. Wat zijn multiprobleemgezinnen?.....	18
2.2.1. Problematiek.....	18
2.2.2. Competentie	19
2.3. Beleving zingeving.....	20
2.4. Conclusie.....	21
3. Zingeving	22
3.1. Beschrijving 'zingeving'	22
3.1.1. Van Zanten-van Hattum	22
3.1.2. Van der Lans.....	24
3.1.3. Mooren	25
3.2. Zingeving en '10 voor Toekomst'	28

3.3.	Conclusie	29
4.	Visualisering	31
4.1.	Werkwijze	31
4.2.	Visualisering	31
4.2.1.	Duplo poppetjes	31
4.2.2.	Genogram	32
4.2.3.	Contextuele therapie	33
4.2.4.	Video-hometraining	33
4.3.	Conclusie	35
5.	Fotografie	36
5.1.	Fototherapie uit Canada	36
5.2.	Een Finse methodiek: Empowering Photography	39
5.3.	Koppeling naar multiprobleemgezinnen	40
5.4.	Visie fotografie	41
5.5.	Conclusie	42
6.	Handleiding	44
6.1.	Beeldcultuur	44
6.2.	De zin van foto's	45
6.3.	Lay-out	46
7.	Resultaten uit het onderzoek	47
7.1.	Resultaten vanuit literatuurstudie	47
7.1.1.	Multiprobleemgezinnen	47
7.1.2.	Zingeving	47
7.1.3.	Visualisering	48
7.1.4.	Fotografie en hulpverlening	49
7.2.	Resultaten vanuit praktijk	49
7.2.1.	Interview hulpverleners	49
7.2.2.	Interview gezinnen	51
7.3.	Praktijk en product	52
8.	Discussie & conclusie	54
8.1.	Betrouwbaarheid en validiteit	54
8.1.1.	Betrouwbaarheid	54

8.1.2.	Validiteit	54
8.2.	Wat is er onderzocht en wat is er uitgekomen?	55
8.3.	Interpretatie van de producten	56
8.4.	Proces.....	56
8.5.	Uitwerking.....	56
8.6.	Beperkingen in het onderzoek.....	56
8.7.	Aanbevelingen voor '10' voor Toekomst	58
9.	Literatuurlijst.....	59
10.	Bijlagen.....	62
	Bijlage A - Symbolen van genogram	62
	Bijlage B - Basiscommunicatie video hometraining.....	63
	Bijlage C - Concept ideeën handleiding	64
	Bijlage D - Labels interviews hulpverleners	66
	Bijlage E - Labels interviews gezinnen	83
	Bijlage F - Interviews hulpverleners en gezinnen	88

Samenvatting

In dit afstudeeronderzoek is onderzocht op welke wijze hulpverleners van de afdeling '10' voor Toekomst, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, het thema zingeving in de multiprobleemgezinnen kunnen inzetten doormiddel van fotografie. Het doel van dit onderzoek is om een vernieuwende handleiding neer te zetten, waardoor zingeving in de gezinnen bespreekbaar wordt gemaakt. Naast deze hoofdvraag is er in dit onderzoek aandacht besteed aan de begrippen multiprobleemgezin, zingeving, visualisering en zijn er twee methodieken beschreven die alles te maken hebben met fotografie.

Voor dit onderzoek is er gebruik gemaakt van literatuurstudie en zijn er verschillende hulpverleners van de afdeling '10' voor Toekomst en multiprobleemgezinnen geïnterviewd. Helaas kon de handleiding die gemaakt is, niet worden uitgetoetst door verschillende hulpverleners. Dit kwam door tijd gebrek en doordat nog niet alle gezinnen toe waren om aan een nieuw thema te werken. Wel hebben verschillende hulpverleners de handleiding van feedback voorzien, waardoor de handleiding aangepast kon worden en nog beter bij de hulpverleners en de gezinnen aansluit.

Vanuit het onderzoek is gebleken dat hulpverleners niet goed weten op welke manier zij zingeving bespreekbaar moeten maken. Ook wordt er aangegeven dat er in de hulpverlening te veel gepraat wordt. Het komt vaak voor dat de multiprobleemgezinnen, waar de hulpverleners binnen '10' voor Toekomst mee te maken hebben, beschikken over een ander niveau dan de hulpverleners en soms minder inzicht hebben op taalgebied. Beeld zou hierdoor beter aan kunnen sluiten en effectiever zijn in ondersteuning van de gesprekken. In de handleiding is er gekozen voor het middel fotografie, omdat fotografie situaties vast legt. Ook kan er veel weer gegeven worden in één beeld en kan er op terug gekomen worden. Uit de interviews met gezinnen is gebleken dat ouders over het algemeen voor hun kinderen leven. Juist hierdoor is een foto van hun kind van grote waarde. Zij worden emotioneel sterk aangetrokken door het beeld van hun kind. De kracht van fotografie wordt gevormd doordat ouders genieten van de positieve dingen die ze zien van hun kinderen op de beelden en niet doordat zij op een cognitieve manier inzicht in hun handelen krijgen (Biemans, 2000).

Vanuit het onderzoek is gebleken dat zingeving een breed begrip is, waar iedereen weer anders over denkt. Van Mooren (docent psychologie/zingeving, aan de Rijksuniversiteit te Utrecht) heeft het in zijn studie niet over zingeving maar over bestaansoriëntatie. Hij heeft het over bestaansoriëntatie omdat *we ons als mensen continu verhouden tot het leven, wereld, mens en tot ontwikkelingen en gebeurtenissen waar we bij betrokken zijn of getuige van zijn* (Mooren, 2012). Bestaansoriëntatie geeft weer dat we bestaan en ons daar continu toe verhouden, maar hoe verhouden we ons tot ons bestaan? Deze vraag komt op verschillende momenten in een mensenleven naar voren.

Voorwoord

Voor u ligt de afstudeerscriptie Zingeving en Fotografie van Nelleke Stark en Erika Bijzet. Wij zijn twee studenten van de opleiding Sociaal Pedagogisch Hulpverlening aan de Christelijke Hogeschool Ede. In opdracht van de afdeling '10' voor Toekomst binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, hebben wij de afgelopen maanden onderzoek gedaan naar de vraag hoe zingeving bespreekbaar gemaakt kan worden in de multiprobleemgezinnen, door middel van fotografie.

Door middel van dit onderzoek hebben we met behulp van interviews en literatuurstudie een handleiding ontworpen. Met deze handleiding krijgen de hulpverleners binnen '10' voor Toekomst handvatten om zingeving bespreekbaar te maken in de multiprobleemgezinnen. Het bespreekbaar maken van zingeving wordt bekrachtigd door het middel fotografie.

De doelgroep van dit onderzoek zijn de hulpverleners van de afdeling '10' voor Toekomst, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn en multiprobleemgezinnen. Een multiprobleemgezin is; *“Een gezin (minimaal een ouder en een kind) dat kampt met een chronisch complex van socio-economische en psychosociale problemen, geworteld in voorgaande generaties, waarvan de betrokken hulpverleners vinden dat het weerbarstig is voor hulp (Ghesquiere, 1993).”*

Bij multiprobleemgezinnen is er sprake van een dubbele problematiek. Deze problematiek bestaat uit meervoudige, complexe problemen en problemen bij het hulpverleningssysteem zoals gebrek aan tijd of geld, onvoldoende deskundigheid en onmacht (B.P. Uittenbogaard (red.), 2010).

We willen alle deskundigen bedanken die het mogelijk hebben gemaakt om ons onderzoek te realiseren. We denken aan de hulpverleners van de afdeling '10' voor Toekomst, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, die tijd en aandacht hebben besteed om de werkvorm van feedback te voorzien. Ook danken wij hen voor de gehouden interviews en het mee kunnen lopen in twee gezinnen. Dit zorgde voor een concreter beeld van de doelgroep en het werk van afdeling '10' voor Toekomst. We hebben hun feedback en tijd gewaardeerd.

Daarnaast willen wij de gezinnen bedanken waar we een kijkje mochten nemen om een indruk te krijgen van hun dagelijks leven.

Verder willen wij Atie Stark en Saskia Paize bedanken voor het lezen van het verslag en de spellingscontrole. Jack Hage willen we bedanken voor het maken de lay-out van het onderzoeksverslag. Speciaal willen we onze twee begeleiders bedanken die nauw bij het onderzoek betrokken zijn geweest. Ten eerste onze afstudeerbegeleider Pier Haagsma voor zijn kritische blik en zijn drive om ons het onderste uit de kan te laten halen. Ten tweede onze praktijkbegeleider Linda Cornelisse voor de prettige communicatie, kritische feedback, enthousiasme en aanvullingen op ons onderzoek.

Als laatst willen wij Jannie Jonker bedanken dat wij dit onderzoek bij de afdeling '10' voor Toekomst mochten doen en voor haar kritische feedback en input.

Dit onderzoek is verdeeld in verschillende hoofdstukken, in hoofdstuk één zullen de achtergronden en methoden besproken worden.

In hoofdstuk twee wordt de definitie van multiprobleemgezin gegeven en wordt er gekeken naar wat de multiprobleemgezinnen binnen '10' voor Toekomst onder zingeving verstaan en hoe fotografie bij dit

onderwerp aan zou kunnen sluiten.

In hoofdstuk drie wordt het begrip zingeving door drie verschillende psychologen uitgelegd en wordt er gekeken naar wat de hulpverleners binnen '10' voor Toekomst onder zingeving verstaan.

In hoofdstuk vier worden er verschillende manieren van visualisering besproken en uitgelegd.

In hoofdstuk vijf worden succeservaringen internationaal beschreven.

In hoofdstuk zes is de vernieuwende en verfrissende handleiding te vinden inclusief verantwoording.

In hoofdstuk zeven en acht worden de resultaten en discussies kort besproken.

Zeker. De honderd is er wél

*Het kind bestaat uit honderd.
Het kind heeft honderd talen
honderd handen
honderd gedachten
honderd manieren van denken,
van spelen, van spreken.*

*Honderd, altijd weer honderd
manieren van luisteren
verwonderen en liefhebben
honderd vreugden
om te zingen en te begrijpen
honderd werelden
om te ontdekken
honderd werelden
om uit te vinden
honderd werelden
om te dromen.*

*Het kind heeft honderd talen
(en honderd honderd honderd meer)
Maar ze pakken er negenennegentig af.
De school en de samenleving
scheiden het hoofd van het lichaam.
Zij zeggen tegen het kind:
dat hij zonder handen moet denken
zonder hoofd moet handelen
moet luisteren en niet praten
moet begrijpen zonder vreugde
alleen met Pasen en Kerstmis
mag liefhebben en verwonderen.
Ze zeggen tegen het kind:
ontdek de wereld die er al is
en van de honderd
pakken ze er negenennegentig af.
Ze zeggen tegen het kind
dat werk en spel
realiteit en fantasie
wetenschap en verbeelding*

*hemel en aarde
verstand en droom
dingen zijn
die niet bij elkaar horen.
En dus vertellen ze het kind
dat de honderd er niet is.*

*Het kind zegt:
Zeker: de honderd is er wél.*

Loris Malaguzzi

1. Onderzoek beschrijving

1.1. Aanleiding en probleembeschrijving

*'Het kind heeft honderd talen
honderd handen, honderd gedachten
honderd manieren van denken,
van spelen, van spreken.'*

Kinderen beschikken over honderd talen om zich uit te drukken en te communiceren. Naast verbale taal zijn dit bijvoorbeeld de talen in beeld, geluid, logica, materialen, beweging, metaforen en zoveel meer. Al deze talen zijn gelijkwaardig en verrijken en versterken de inhoud van de communicatie (Reggio Children (1996)). Waarom wordt er in de hulpverlening nog zoveel gepraat als er genoeg andere talen bestaan? Is dit te danken aan onze maatschappij? Of aan het feit dat er in groep 3 van de basisschool niet meer 'gewiebel' mag worden en er 'netjes' geschreven moet worden met het gevolg dat er talen verloren kunnen gaan? Door onze jaarstage hebben we de kracht van de beeldtaal ontdekt en leren spreken. Wij zijn dan ook overtuigd geworden van de vele heilzame mogelijkheden van dit muzischagogische middel.

Omdat in Nederland deze taal nog weinig wordt 'gesproken' willen we door dit onderzoek fotografie op de kaart zetten. Ook willen we de ogen en oren van de hulpverleners van het Leger des Heils openen voor de vele mogelijkheden die dit middel biedt. We willen dit bereiken door een passende vorm te zoeken om de multiprobleemgezinnen van het Leger des Heils te Apeldoorn te ondersteunen door middel van de beeldtaal fotografie. De keuze van de doelgroep en het thema zijn gemaakt, mede na een gesprek in december 2012 met de afdeling '10' voor Toekomst van de organisatie het Leger des Heils. Samen met sociaal pedagogische hulpverlener Linda Cornelisse en Unitmanager Jeugdzorg Jannie Jonker, hebben we gebrainstormd over een mogelijk afstudeeronderwerp. De organisatie bracht naar voren dat het thema 'zingeving' zowel bij de cliënten als bij de hulpverleners onderbelicht is. Zingeving¹ is momenteel geen onderwerp van gesprek binnen de gezinnen, tenzij het gezin er zelf een hulpvraag over heeft. Dit ziet de organisatie als een probleem omdat zingeving een belangrijk onderdeel van de visie van de organisatie is.

Het team van de afdeling '10' voor Toekomst wil bereiken dat het begrip zingeving (weer) meer belicht wordt en dat er handvatten worden aangeboden zodat zingeving toegepast kan worden in gezinnen. Vanwege de handelingsverlegenheid bij de hulpverleners van '10' voor Toekomst wordt dit thema onvoldoende in de multiprobleemgezinnen besproken. Hierdoor blijven belangrijke vragen voor de gezinnen als: 'Waarom en waarvoor kom ik 's ochtends mijn bed uit' onbeantwoord. Het gevolg hiervan kan zijn dat een gezin niet optimaal bekrachtigd wordt en de kwaliteiten van de hulpverleners te weinig worden ingezet en gebruikt. Juist wanneer dit thema niet besproken wordt blijft er een mogelijkheid om een gezin volledige genezing, herstel en ondersteuning te bieden liggen. Bij het behandelen van het thema zingeving gaat een hulpverlener met het gezin op zoek naar het doel, het nut en de betekenis van het leven. Op deze manier kan het leven voor de doelgroep van meer en grotere betekenis worden. Dit bevordert de kwaliteit van het dagelijkse leven. Het aansnijden van het thema zingeving is van groot

¹ Het begrip zingeving m.b.t. multiprobleemgezinnen: Het zoeken naar de betekenis, het doel, het nut van het leven (encyclopedie, 2013).

belang om zo het gezin empowerment te geven zodat ze eigen kracht kunnen ontdekken en aanboren (Hee!, 2013).

Het gevolg van het onderbelichten van het thema zingeving kan onder andere zorgen dat er minder succesvolle resultaten worden geboekt door de organisatie, wat juist in de tijd van het nieuwe Kabinet Rutte-Asscher van belang is. Er wordt in dit nieuwe Kabinet een omslag gemaakt naar meer maatwerk in de zorg. Dit betekent dat maximale aansluiting gezocht zal worden bij wat mensen nodig hebben en wat gemeenten in staat zijn te doen (ZorghulpAtlas, 2013). De instelling dient daarom succesvol, open en transparant te zijn.

1.2. Voornaamste theorieën en meningen

Vooruitlopend op de inhoud van dit onderzoek en de resultaten, nodigen wij u als lezer uit om eens na te denken over de volgende vragen die passen bij de foto naast deze tekst.

‘Wat is het verhaal achter deze foto? Waarom is deze foto genomen? Welke gedachten, herinneringen en gevoelens roept dit beeld bij je op? Wat zou zijn stem zeggen of vragen als hij kon spreken? Wat doet dit je aan je eigen leven denken?’

Welke antwoorden u op deze vragen heeft gegeven, weten wij niet. Maar wat we wel weten is dat uw antwoorden anders zijn dan die wij

hebben gegeven. Toch gaat het hier om dezelfde foto. Hiermee kunnen we concluderen dat de antwoorden alles zeggen over de aanschouwer van het beeld. Door het vertellen van verhalen geeft de mens betekenis aan de wereld om hem heen en ontstaat er controle doordat er een verband ontstaat tussen feiten en ervaringen (Sitvast, 2004, p.12). De omschrijving en vragen die bij deze foto gegeven zijn, passen bij de projectieve fototherapie. Dit is een van de vele werkvormen die er te noemen zijn op het gebied van fotografie en hulpverlening. (Weiser, 2001-2013)

In Nederland is fotografie als methodiek nog redelijk onbekend. In landen als Canada, Engeland en Finland wordt er meer gebruik gemaakt van dit muzische middel. Zo beschrijft J. Weiser op haar website verschillende vormen van ‘PhotoTherapy’ (Weiser, 2001-2013). Deze website is een bron aan informatie voor hulpverleners die met fotografie willen werken. J. Weiser gebruikt deze vorm van therapie als doel om de communicatie in de sessies te verbeteren op een manier die met woorden alleen niet mogelijk is. Fototherapie wordt onder andere gebruikt om door middel van foto’s herinneringen, associaties, gevoelens en gedachten op te roepen (Weiser, 2001-2013).

Een andere belangrijke theorie vindt zijn oorsprong in Finland. De therapeute Miina Savolainen heeft de methodiek ‘Empowering Photography’ ontwikkeld. In Finland wordt deze methodiek al ingezet op het gebied van onderwijs, gemeenschapswerk en in de gezondheidszorg. Miina Savolainen legt vooral de

nadruk op het verbeteren van het zelfbeeld. 'De sprookjesachtige foto's van de meiden in prachtige jurken helpen de beschadigde tieners bij het versterken van hun zelfbeeld en het accepteren van zichzelf' (Digitaal, 2011). Uit dit citaat blijkt de waarde van fotografie bij het versterken van het zelfbeeld.

In deelvraag 4 zullen we de verschillende werkvormen verder onderzoeken om inspiratie en informatie op te doen voor het ontwikkelen van een handleiding. Deze handleiding moet aansluiten bij de multiprobleemgezinnen van het Leger des Heils. De handleiding zal de hulpverleners handvatten geven om in de gezinnen aan de slag te gaan met het thema zingeving.

De handleiding is bedoeld om op een effectieve, samenvattende en op een concrete manier dit in het werkveld toe te passen.

1.3. Afstudeervariant

Ons onderzoek krijgt een muzisch agogische accent vanwege het feit dat we fotografie willen integreren in de hulpverlening op het gebied van zingeving. Na aanleiding van dit onderzoek zal er een handleiding ontworpen worden wat automatisch betekend dat afstudeerproductie als afstudeervariant wordt gebruikt.

1.4. Relevantie

Vanwege de bezuinigingen en andere maatregelen van het kabinet is het relevant dat de instelling zich op een transparante en betrouwbare en succesvolle manier presenteert. Vanwege het feit dat zingeving een onderdeel is van de visie van het Leger des Heils, is het wenselijk dat dit ook in de handelingsplannen van de cliënten terug te vinden is. Daarnaast is zingeving een onderwerp wat een gezin de waarde van het dagelijks leven laat ontdekken en voor empowerment zorgt. Dit is van groot belang om zo een hulpverleningstraject met een succesvol resultaat te kunnen doorlopen en af te kunnen ronden.

Uit de interviews met de hulpverleners van het Leger des Heils kwam naar voren dat 'er teveel gepraat wordt in de hulpverlening' (M7:1.6.). Verschillende hulpverleners zien de kracht van de non-verbale talen en zouden daar graag 'iets mee willen doen'. In het hulpverleningsaanbod van de instelling is echter nog geen handleiding te vinden die de hulpverleners helpt om meer met beeld te werken. Daarom is het relevant dat er een product ontworpen wordt om de behoeften van de hulpverleners tegemoet te komen.

Uit onze stage ervaringen is gebleken dat fotografie een krachtig middel in de hulpverlening is. Door fotografie in het hulpverleningsplan van de cliënt te betrekken leert de cliënt om zijn waarnemingen, ervaringen en gevoelens op een andere manier te 'verwoorden' dan gesproken taal. Fotografie in de hulpverlening is er op gericht de cliënt toe te rusten met kennis en vaardigheden om gedachten, ervaringen, herinneringen, waarnemingen en belevenissen in beeld vorm te geven (Schreurs, 1997). Door de geboekte successen vanuit de jaarstage is het voor ons relevant om het medium fotografie verder te onderzoeken en het te helpen integreren in de handelingsplannen voor de doelgroep van '10' voor Toekomst.

1.5. Vraagstelling, deelvragen en product

Vraagstelling:

Op welke wijze kunnen hulpverleners van het Leger des Heils, afdeling '10' voor Toekomst te Apeldoorn, het thema zingeving in de multiprobleemgezinnen inzetten door het middel fotografie?

Deelvragen:

1. Wat zijn multiprobleemgezinnen en wat verstaan deze gezinnen, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, onder zingeving?
2. Wat wordt er door de hulpverleners (en organisatie) binnen het Leger des Heils op de afdeling Tien voor Toekomst onder zingeving verstaan?
3. Welke manieren van visualisering worden er al in de handelingsplannen en interventies binnen het Leger des Heils, '10' voor Toekomst te Apeldoorn gebruikt?
4. Welke (succes)ervaringen zijn er internationaal te noemen op het gebied van fotografie in de hulpverlening en welke gevolgen heeft dat voor ons eindproduct?
5. Op welke wijze kunnen hulpverleners methodisch te werk gaan in de multiprobleemgezinnen met het middel fotografie?

Product:

- Handleiding over zingeving middels fotografie voor hulpverleners binnen het Leger des Heils, '10' voor Toekomst.

1.6. Doelstelling

Aan het eind van dit onderzoek hebben wij een handleiding ontwikkeld, om de hulpverleners van het team '10' voor Toekomst van het Leger des Heils te Apeldoorn, handvatten te geven om het thema zingeving door het middel fotografie in multiprobleemgezinnen bespreekbaar te maken.

1.7. Werkwijze en onderzoeksmethoden

De hoofdvraag van ons onderzoek luidt: *Op welke wijze kunnen hulpverleners van het Leger des Heils het thema zingeving in de multiprobleemgezinnen inzetten door het middel fotografie?*

De hoofdvraag hebben we onderverdeeld in deelvragen. Voor het beantwoorden van de deelvragen en het ontwikkelen van het product zal er gebruik worden gemaakt van het afnemen van interviews, literatuuronderzoek en een veldexperiment bij de multiprobleemgezinnen. De verantwoording van deze onderzoeksmethoden zal hieronder worden verwoord.

1.7.1. Interview

In twee gezinnen wordt een semigestructureerd interview afgenomen. Door het afnemen van deze interviews willen we meer te weten komen over multiprobleemgezinnen en hoe het thema zingeving daar beleefd wordt. De informatie die deze vorm van onderzoek oplevert wordt verwerkt in deelvraag 1. In het ontwikkelen van de handleiding zal er rekening worden gehouden met de resultaten van het interview. Op deze manier krijgen de hulpverleners van het Leger des Heils van de afdeling '10 voor Toekomst, handvatten die aansluiten bij de doelgroep.

Naast het interviewen van gezinnen worden er ook zeven interviews afgenomen bij het team van de afdeling '10' voor Toekomst. De vragen van dit semigestructureerde interview zijn er op gericht om de

beleving van de hulpverleners over het thema zingeving in kaart te brengen. Ook onderzoeken we welke interventies op het gebied van visualisering al gebruikt worden. De resultaten van dit interview worden verwerkt in deelvraag 2,3 en het product: de handleiding.

Er is voor semigestructureerd interview gekozen zodat we door kunnen vragen waar dat nodig is. Ook geven we op deze manier de gezinnen en hulpverleners de mogelijkheid hun beleving, ervaring en ideeën met ons te delen.

1.7.2. Literatuuronderzoek

Om deelvraag 4 te kunnen beantwoorden was het nodig om literatuuronderzoek te doen. Omdat er in Nederland nog weinig ervaring is met het werken met het muzische middel fotografie, hebben we besloten het literatuuronderzoek breder te trekken. Hierdoor hebben we meer inspiratie, informatie en ervaringen op kunnen doen. Het literatuuronderzoek is onder andere gericht op de 'Phototherapy' uit Canada, ontwikkeld door Judy Weiser. Ook hebben we ons verdiept in 'Empowering Photography' waar Miina Savolainen uit Finland de oprichter van is. De literatuur hebben we geselecteerd op bruikbaarheid voor de doelgroep in ons onderzoek: gezinnen. De resultaten die het literatuuronderzoek heeft opgeleverd worden, naast het beantwoorden van deelvraag 4, ook gebruikt om een fotografievorm voor de multiprobleemgezinnen te bedenken. Dit wordt verwerkt in de handleiding voor de hulpverleners van het Leger des Heils.

Voor het beantwoorden van deelvraag 1, 2 en 3 zal ook literatuur gebruikt worden zoals onder andere het beleidsplan en literatuur over multiprobleemgezinnen.

1.7.3. Veldexperiment

Om de kwaliteit en betrouwbaarheid van ons onderzoek te waarborgen hebben we gekozen voor een veldexperiment. Dit houdt in dat we de gezinnen opzoeken en een interview afnemen om de doelgroep beter te leren kennen.

Linda Cornelisse en andere hulpverleners van afdeling '10' voor Toekomst geven feedback op de conceptversie van de handleiding. We zullen het implementatievoorstel verbeteren aan de hand van de verkregen feedback zodat het definitieve product bij de doelgroep en de hulpverleners aansluit.

1.8. Overzicht meetinstrumenten

1.8.1. Interview vragen hulpverleners

Met de interviews van de hulpverleners is er voor semigestructureerde interviews gekozen om zo de respondenten de ruimte te geven om te reageren op de vragen. Het interview begint met de vraag hoe lang de persoon al werkzaam is bij '10' voor toekomst en wat hij of zij verstaat onder zingeving. Ook werd er gevraagd of het thema zingeving in de gezinnen besproken wordt om helder te krijgen of zingeving daadwerkelijk een onderbelicht thema is zoals de organisatie aan gaf. In het interview is er ook gevraagd naar de methodieken die de werker gebruikt. De antwoorden op deze vraag levert ons inspiratie op voor de handleiding die ontworpen wordt. Het interview wordt afgesloten met vragen over de bevindingen met fotografie. Er is hier voor gekozen om in de handleiding aan te kunnen sluiten bij de persoonlijke interesses van de hulpverleners.

De complete interviews zijn te vinden in bijlage F.

1.8.2. Interview vragen gezinnen

Om de gezinnen te interviewen is er vooraf een vragenlijst gemaakt. Er is gekozen voor een eenvoudige vraagstelling en woordkeus om zo dicht mogelijk bij de doelgroep aan te sluiten. Op deze manier verwachten we meer antwoorden te krijgen op onze vragen.

Het interview begint met een inleidende vraag: 'Hoe zijn jullie in aanraking gekomen met het Leger des Heils?' Met deze vraag willen we een antwoord zoeken op de eerste deelvraag van dit onderzoek.

Het interview wordt na een aantal algemene vragen wat specifiek en richt zich op het onderwerp zingeving. Door eerst een definitie van zingeving in eigen woorden weer te geven, willen we bereiken dat de volgende vragen voor de gezinnen duidelijk zijn. We eindigden het interview met vragen over het middel fotografie en vroegen naar de belevingen omtrent dit gebied. Door de vragen van het interview zijn mede deelvragen een, drie en vijf beantwoordt.

Een overzicht van de vragen van het interview is te vinden in bijlage D van dit onderzoek.

Om de betrouwbaarheid van het interview te vergroten zijn alle gehouden interviews opgenomen met een recorder en vervolgens letterlijk gefragmenteerd.

1.8.3. Verdieping

Om ons nog meer te verdiepen in het onderzoek en ons onder te dompelen in de wereld van hulpverleners en multiprobleemgezinnen, hebben we een paar dagen met de organisatie mee gelopen. We waren aanwezig bij een multidisciplinair overleg en bespreking van een casuïstiek. Ook zijn we met een van de gezinnen mee geweest naar de voedselbank om de 'sfeer te proeven'. We hebben een gesprek gehad met verschillende personen waaronder Aaltje over het onderwerp zingeving.

Deze verdieping in het werkveld zorgt ervoor dat we een completer beeld van de organisatie, de multiprobleemgezinnen maar ook de onderwerpen zingeving en fotografie hebben.

2. Multiprobleemgezinnen

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de vraag: *Wat zijn multiprobleemgezinnen en wat verstaan deze gezinnen, binnen het leger des Heils te Apeldoorn onder zingeving.*

Naast het beantwoorden van deze vraag en het definiëren van het begrip multiprobleemgezin, wordt er in dit hoofdstuk ook de problematiek, leefgebieden en competenties van multiprobleemgezinnen beschreven. De resultaten en conclusies uit dit hoofdstuk, worden gebruikt bij het ontwikkelen van een handleiding met het middel fotografie. De handleiding is er op gericht om zingeving in de gezinnen bespreekbaar te maken. Door de multiprobleemgezinnen in kaart te brengen, wordt er bereikt dat de handleiding aan zal sluiten bij de doelgroep.

Wanneer er aan HBO-studenten gevraagd wordt wat zij verstaan onder de term 'multiprobleemgezin', worden er vaak negatieve kwalificaties genoemd zoals: asociaal, crimineel, vijandig, agressief. 'Zelden horen we: gezin met opgestapelde problemen, een ongelukkig gezin of een gezin met veel getob. De maatschappelijke last die een multiprobleemgezin kan veroorzaken wordt vaker accent gegeven dan de overbelasting die een gezin zelf ervaart. (B.P. Uittenbogaard (red.), 2010).

Uit bovenstaande citaten blijkt het belang van het vaststellen van een eenduidige definitie om de gezinnen recht te doen en een betrouwbaar onderzoek te kunnen schrijven.

2.1. Definitie multiprobleemgezin

Een multiprobleemgezin is een gezin (minimaal een ouder en een kind) dat kampt met een chronisch complex van socio-economische en psychosociale problemen, geworteld in voorgaande generaties, waarvan de betrokken hulpverleners vinden dat het weerbarstig is voor hulp. (Ghesquiere, 1993)

Bij multiprobleemgezinnen is er sprake van een dubbele problematiek. Deze problematiek bestaat uit meervoudige, complexe problemen en problemen bij het hulpverleningssysteem zoals gebrek aan tijd of geld, onvoldoende deskundigheid en onmacht (B.P. Uittenbogaard (red.), 2010).

Door middel van het afnemen van interviews zijn we met de hulpverleners in gesprek gegaan over multiprobleemgezinnen. De vraag wat de hulpverleners verstaan onder multiprobleemgezinnen, levert verschillende antwoorden op.

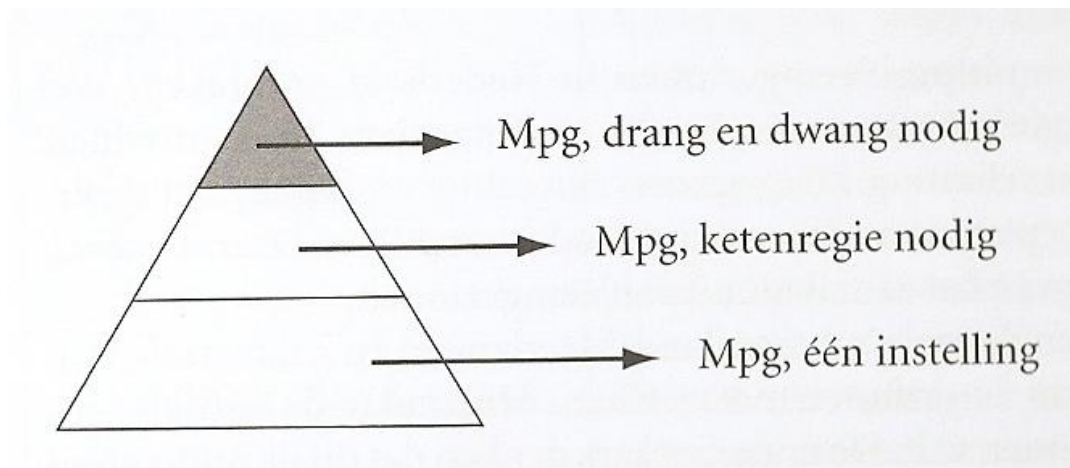
M3: 'een multiprobleemgezin heeft meerdere problematiek en loopt tegen beperkingen aan. Vaak zijn het gezinnen aan de onderkant van de samenleving.' (M3:1.2)

M2 drukt het als volgt uit: 'Gezinnen die op verschillende levensgebieden problemen ervaren. Niet alleen op opvoedingsgebied maar ook met schulden, dagbesteding, bijvoorbeeld ook psychische functioneren. Dat zijn volgens mij multiprobleemgezinnen.' (M2:1.1.)

M7 had nog een aanvulling op de bovenstaande definities: 'dat de problemen generatie op generatie zich voordoen.' (M7:1.3.) Deze definities sluiten aan bij de definitie die gevormd is door Ghesquiere. De overige antwoorden van de hulpverleners kwamen overeen met bovenstaande antwoorden.

2.2. Wat zijn multiprobleemgezinnen?

Van der Steege (2009) maakt op grond van casestudies onderscheid tussen een aantal typen multiprobleemgezinnen.

Casussen, in het onderste deel van de driehoek, worden over het algemeen opgelost door de instelling. Hiervoor is geen specifieke regie noodzakelijk, maar wel afstemming en goede communicatie tussen betrokken hulpverleners.

In het middelste deel van de driehoek bevinden zich de multiprobleemgezinnen die geholpen kunnen worden met duidelijke ketenregie en concrete plannen van aanpak: één gezin, één plan. Hierin is het steeds belangrijk dat hulpverleners die in dit gezin werken op één lijn staan en samen goed communiceren.

Het bovenste deel van de driehoek (hardnekkige multiprobleemgezinnen) vraagt om een creatieve oplossing, regie en daadkracht. De problematiek in deze gezinnen wordt hardnekkig genoemd omdat:

- Er wel de wil is om te veranderen, maar de kracht ontbreekt.
- De cliënt de problematiek waarin hij verkeert wel acceptabel vindt, of de cliënt heeft het overzicht over zijn leven verloren en weet niet meer waar te beginnen. Hij ziet af van alle vormen van hulp.
- De cliënt vindt dat de omgeving een probleem heeft, maar niet zelf (Steege, M. van der, 2009).

In de laatste twee situaties speelt de vraag naar drang- en dwangmogelijkheden om de cliënt te bewegen zijn situatie of gedrag te veranderen. Vaak wordt er gesproken over 'zorgwekkende zorgmijders'. De eerste stap is meestal deze groep opnieuw te bereiken. Hoe laagdrempelig de zorg ook aangeboden wordt, niet iedere cliënt wordt met succes bereikt (Steege, M. van der, 2009).

Schaafsma (2005) maakt onderscheid tussen 'leerbare' multiprobleemgezinnen en 'stabiliseerbare' gezinnen. Leerbare gezinnen hebben in principe de mogelijkheid om de regie over hun leven weer op te pakken. In veel multiprobleemgezinnen is het stabiliseren van de situatie het hoogst haalbare doel; zij zijn dus niet leerbaar en hebben levenslange en levens brede steun nodig (Schaafsma, 2005).

2.2.1. Problematiek

De problematiek van het gezin is als volgt te rubriceren:

- Socio-economische problemen. Dit kunnen problemen of achterstanden zijn op financieel gebied (zoals schulden en onvoldoende inkomen); wonen (ongeschikte huisvesting; achterstallig onderhoud van de woning) en arbeid (geen participatie in het arbeidsproces). Multiprobleemgezinnen zijn voortdurend, soms letterlijk, aan het overleven (B.P. Uittenbogaard (red.), 2010).

- Psychosociale problemen. Hierbij kan het gaan om problemen van het individu (bijvoorbeeld verslaving, psychiatrische problematiek), problemen van het gezinssysteem (bijvoorbeeld verstoorde ouder-kindrelaties, gezagsvacuüm, problemen tussen de ouders onderling, incest, mishandeling en verwaarlozing), en/of problemen binnen het netwerk van het gezin (bijvoorbeeld het ontbreken van een ondersteunend netwerk, verstoorde relaties in de omgeving). Vaak hebben multiprobleemgezinnen een lange geschiedenis van problemen met hulpverleners en instanties achter de rug (B.P. Uittenbogaard (red.), 2010).

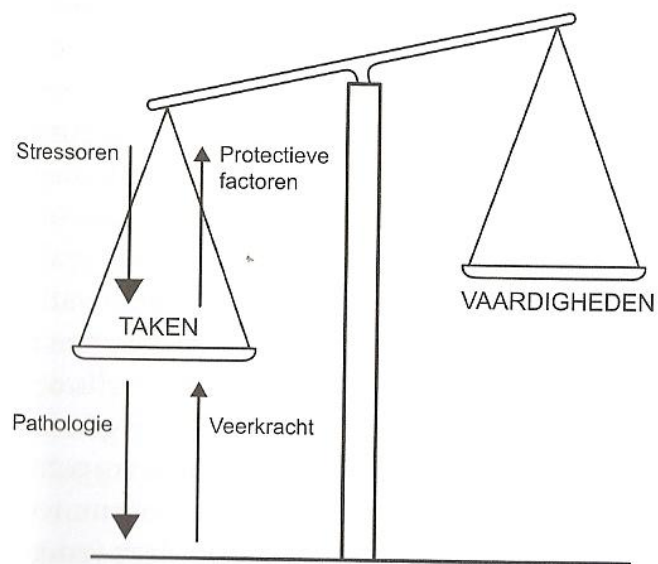
- Transgenerationele problemen. De problemen hebben vaak een transgenerationeel karakter. Dit betekent dat (een deel van) de problemen wortelt in de problemen van voorgaande generaties en wordt overgedragen op de volgende generatie (bijvoorbeeld: mishandelende ouders zijn soms zelf vroeger mishandeld). De betrokken gezinsleden krijgen geen of onvoldoende greep op de situatie, waardoor een patroon ontstaat van terugvallende crisissituaties (B.P. Uittenbogaard (red.), 2010).

Kort samengevat zijn er in de multiprobleemgezinnen voornamelijk socio-economische, psychosociale en transgenerationele problemen. In het volgende kopje worden deze problemen in kaart gebracht, waarbij het competentiemodel gebruik wordt.

2.2.2. Competentie

Uitgaande van het bekend veronderstelde sociaal competentiemodel (zie bijvoorbeeld Spanjaard, 2005) kan er een competentieanalyse gemaakt worden van een multiprobleemgezin op basis van vastgestelde vaardigheden van de leden van het systeem. Het model waarin elke casus past ziet er als volgt uit:

In het algemeen kan er gesteld worden dat bij multiprobleemgezinnen de pathologie (ziekteleer) zo zwaarwegend is en dat de veerkracht gering is, dat de gewone levenstaken (gezinstaken) onvoldoende worden volbracht. Het is voor de hulpverlening een opgave om ofwel de levens- en gezinstaken te verlichten ofwel de veerkracht te vergroten (B.P. Uittenbogaard (red.), 2010).

2.3. Beleving zingeving

In vier multiprobleemgezinnen is er een interview afgenomen met de vraag wat deze gezinnen onder zingeving verstaan. Voor de gezinnen kan zingeving een onbekend en vaag begrip zijn. Daar is rekening mee gehouden met het stellen van de vragen. Daarom werd gevraagd of de gezinnen met de hulpverlener sprak over toekomst, doel in het leven en dromen. G2 antwoordde dat ze het wel eens over haar toekomstdroom had gehad. Ze noemde als voorbeeld dat ze graag een grotere woning zou willen hebben zodat er meer ruimte voor de kinderen is, en dat er geen financiële problemen meer zouden zijn. Verder vertelt ze dat ze de kracht om problemen aan te kunnen, uit zichzelf haalt en dat ze leeft voor haar kinderen. Ze heeft het hier niet direct over met haar begeleider en vindt dat ook niet belangrijk; 'Ik weet zelf wat ik moet doen en wat goed is voor mijn gezin' (G2:2.1, G2:2.2 en G2:2.3). Het valt ons op dat dit gezin naar binnen is gericht wat betreft krachtbronnen. Moeder leeft voor haar kinderen en haar droom is ook gericht op het gezin. Dit bevestigt medewerker M7 in een interview. 'Het is altijd binnenskamers in de gezinnen. Als je ziet hoe geïsoleerd die gezinnen zijn. Dan snap ik dat wel. Het zijn vaak kluwen problemen. Dat is ook typisch voor multiprobleemgezinnen. Het is vaak naar binnen gekeerd, en een kluwen' (M7:1.4.).

Door het afnemen van interviews kwamen we in aanraking met drie multiprobleemgezinnen. Het viel ons op dat het voornamelijk allochtone gezinnen zijn met meer dan 3 kinderen. De term zorgmijders die uit het literatuuronderzoek naar voren kwam, herkennen we. Tijdens een interview gaf G2 aan dat het prima was dat er hulpverlening bij haar over de vloer kwam, maar ze zag zelf het nut daarvan niet in. Ze ondervond geen problemen in de opvoeding. Ze vond 'het wel makkelijk dat er hulpverlening kwam om zo haar financiën weer een beetje op orde te krijgen' (G2:2.1. , G2:2.5.).

De bezochte gezinnen deden ons voorkomen dat ze er naar streefden naar een verbetering van de huidige leefsituatie. G1 vertelt in een interview hoe graag ze van haar bagage af wil om haar kinderen een goede opvoeding te kunnen bieden. Ze geeft ook aan dat ze niet goed weet hoe, en dat de hulp van specialisten hard nodig is. De hulpverlener van dit gezin daar en tegen, heeft momenten gehad dat ze de hulp wilde stopzetten omdat ze geen verbetering zag. Dit vinden we schrijnend. De drive van de gezinnen is te zien maar wordt door onvermogen om zelfstandig problemen het hoofd te bieden uitgeblust. Hierdoor denken we te zien dat de hulpverlener het lastig vindt om te blijven geloven in het gezin.

We kunnen hieruit concluderen dat de wil om te veranderen aanwezig is maar de kracht ontbreekt. Ook zagen we naar voren komen dat de cliënt de problematiek waarin hij verkeert wel acceptabel vindt.

Het Leger des Heils, afdeling '10' voor Toekomst heeft, naar ons idee, daarom het meest te maken met de middelste en bovenste stuk van de driehoek; hardnekkige multiprobleemgezinnen.

In de handleiding die we gaan ontwikkelen zullen we hier mee rekening houden en er op inspelen door ons te richten op het stabiliseren van de situatie omdat de gezinnen over het algemeen minder leerbaar zijn. Dit doen we door ons te richten op de krachtbronnen en competenties van de gezinnen.

Tijdens de bezoeken aan de gezinnen viel het ons ook op dat de hulpverleners in hun vraagstelling gericht zijn op doelen, vooruitgang en toekomst. Daarnaast zagen we dat er ook praktische problemen werden opgelost. Uit de gesprekken met gezinnen hoorden we dat het gezin er alles aan doet om de dag

door te komen. Ze leven in het hier en nu. Wij denken dat gezinnen daarom moeite hebben om concrete antwoorden te geven op de vragen van de hulpverlener. De hulpverlener lijkt minder gericht te zijn op het hier en nu. Dit blijkt ook uit het gesprek wat gevoerd is op 28 maart 2013 met Aaltje Russcher, zij heeft vorig een onderzoek gedaan bij het Leger des Heils over het onderwerp zingeving (Russcher, 2012).

Doordat, naar ons idee, de gezinnen minder gericht zijn op de toekomst en het doel, zin en nut van het leven dan de hulpverleners, moet de handleiding ook gericht zijn op het bevorderen van eenduidige communicatie (G1:2.4.).

De ontmoetingen die wij met de gezinnen en hun situaties hebben gehad riepen vragen bij ons op. Aan de ene kant is het gezin gericht op het gezinssysteem en lijkt daar de krachtbron van het gezin zich te bevinden. Ook zijn ze gericht op het hier en nu. Aan de andere kant is er bij het gezin behoefte aan het veranderen van de huidige leefsituaties door het bereiken van gestelde doelen en zo meer gericht te zijn op de toekomst. Maar behoort dat tot de mogelijkheden van een gezin? Blijft het gezin zelfstandig gericht zijn op het bereiken van doelen? Is daar genoeg motivatie maar ook draagkracht voor?

2.4. Conclusie

De definitie van multiprobleemgezinnen luidt als volgt: 'Een multiprobleemgezin is een gezin (minimaal een ouder en een kind) dat kampt met een chronisch complex van socio-economische en psychosociale problemen, geworteld in voorgaande generaties, waarvan de betrokken hulpverleners vinden dat het weerbarstig is voor hulp (Ghesquiere, 1993).' Uit de interviews met de hulpverleners blijkt dat ze deze definitie ondersteunen.

De problematiek die in de gezinnen speelt is hardnekkig te noemen. Daar zijn verschillende oorzaken voor. Ten eerste: de wil is er wel om te veranderen, maar de kracht ontbreekt. Verder kan een oorzaak zijn dat de cliënt de problematiek waar hij in verkeert wel acceptabel vindt en af ziet van alle vormen van hulp. Tot slot ziet de cliënt de omgeving als probleem en niet zichzelf. Daarom wordt er vaak gesproken over: 'zorgwekkende zorgmijders'.

Het Leger des Heils, afdeling '10' voor Toekomst heeft, naar ons idee, daarom het meest te maken met de middelste en bovenste stuk van de driehoek; hardnekkige multiprobleemgezinnen.

In de handleiding die we gaan ontwikkelen zullen we hier mee rekening houden en er op inspelen door ons te richten op het stabiliseren van de situatie omdat de gezinnen over het algemeen minder leerbaar zijn. Dit doen we door ons te richten op de krachtenbronnen en competenties van de gezinnen.

Er zijn drie gebieden te noemen waar de problematiek zich afspeelt: Socio-economische problemen, psychosociale problemen en transgenerationele problemen.

3. Zingeving

Dit hoofdstuk wordt gewijd aan het begrip zingeving en beantwoordt vervolgens de vraag: *Wat wordt er door de hulpverleners (en organisatie) binnen het Leger des Heils op de afdeling '10' voor Toekomst onder zingeving verstaan?*

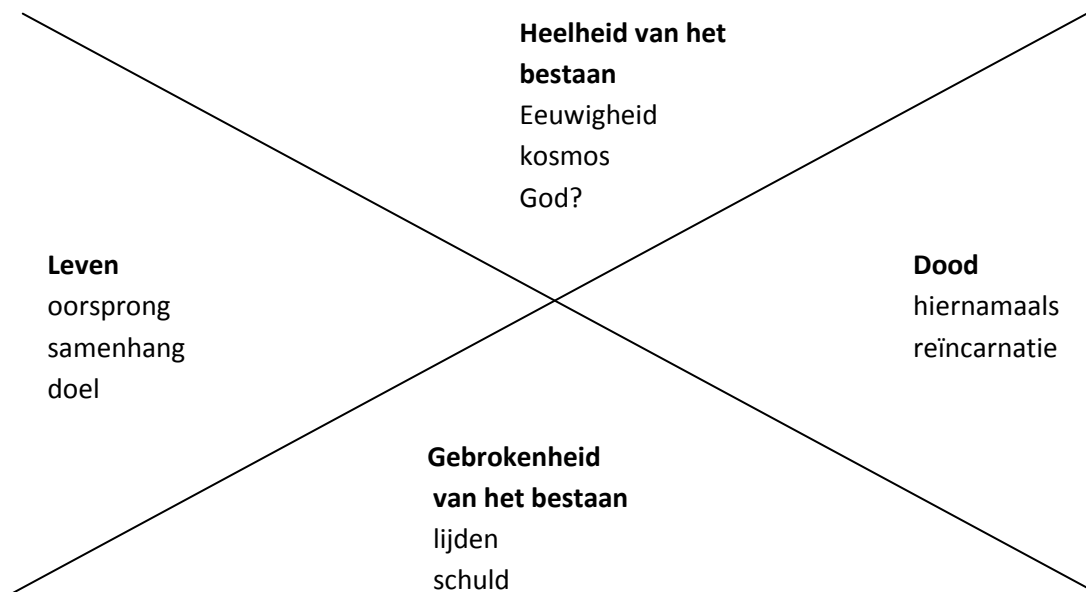
Om de definitie en de inhoud van zingeving te kunnen beschrijven, is er gebruik gemaakt van verschillende literaire bronnen. Allereerst wordt er een beschrijving gegeven van het begrip 'zingeving', gebaseerd op de theorie van de psycholoog M. van Zanten-van Hattum. Daarnaast wordt de visie van godsdienstpsycholoog J.M. van der Lans en docent Psychologie van Zingeving, Mooren, beschreven. Mooren spreekt niet over zingeving maar over bestaansoriëntatie. Beiden verbinden zingeving met cognitie. Cognitie is een belangrijk onderdeel bij betekenisgeving.

Na de theorie over zingeving, wordt er verder antwoord gegeven op de deelvraag, door de resultaten uit de interviews met de hulpverleners van '10' voor Toekomst, in dit hoofdstuk te betrekken. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie.

3.1. Beschrijving 'zingeving'

3.1.1. Van Zanten-van Hattum

In het leven zijn er verschillende soorten vragen. Vragen om een oplossing, om een verklaring, om informatie, om hulp en ook naar de zin of betekenis van dingen die gebeuren in ons leven. Volgens van Zanten-van Hattum (Van Zanten-van Hattum, 1993) zijn zingevingvragen 'vragen naar zin in, de betekenis van of het doel van het leven'. Ze onderscheidt 4 gebieden waar zingevingsvragen uit voort kunnen komen die weergegeven worden in het volgende schema:

Tegenover leven staat dood. Aan de ene kant staat de gebrokenheid van het bestaan en aan de andere kant de heelheid, het overkoepelende. De ene keer zal de zingelevingsvraag op het gebied van gebrokenheid zijn en de andere keer op het gebied van dood, leven of heelheid van het bestaan. Hieronder een korte toelichting van elk gebied (Russcher, 2012).

Leven

Op het gebied van leven kunnen we onderscheid maken tussen het verleden, heden en toekomst. Bij het verleden gaan we op zoek naar onze oorsprong. Er kan een bepaalde tijd in het leven zijn dat er vragen spelen op dit gebied. Bij samenhang, is er de vraag 'bij wie hoor ik?'. Mensen zijn op zoek naar structuur, orde, regelmaat en samenhang in het leven. Ze zoeken naar een evenwichtige verdeling tussen arm en rijk, voorspoed en tegenspoed, werk en beloning. Bij toekomst is men gericht op richting, doel in het leven, bijvoorbeeld werk of opleidingskeuze. We kunnen niet zonder doel, dit houdt mensen bezig. Wanneer doelen wegvallen, kan de zin van het leven ook wegvallen.

Dood

Vragen over het leven brengen ook vragen over de dood met zich mee. Wat gebeurt er als ik sterf? Wat is er na de dood? Kom ik nog weer terug als ik sterf?

Gebrokenheid van het bestaan

Naast leven en dood is er ook de gebrokenheid van het bestaan. We gaan uit van samenhang en een eerlijke verdeling. Maar vaak is dit niet zo. Dit moet in evenwicht gebracht worden. "Wanneer de wereld er niet uitziet zoals het zou moeten, volgens ons, roept dit schuldgevoel op" (Van Zanten-van Hattum, 1993). Bijvoorbeeld: 'Ben ik er dan oorzaak van geweest dat mijn ouders gingen scheiden?'

Heelheid van het bestaan

Tegenover de gebrokenheid is de heelheid. Er zijn overweldigende momenten in het leven. Bij de geboorte van het eerste kind of de eerste kus van een geliefde. Het zijn momenten dat je bewust bent van je eigen kleinheid en je afvraagt of er meer is. De één zegt er is iets, God, Allah of je geeft het geen naam. Het zijn momenten dat je boven jezelf uitstijgt.

Zingelevingsvragen zijn vaak verborgen en zijn niet direct zichtbaar. Volgens van Zanten- van Hattum (Van Zanten-van Hattum, 1993) kunnen zingelevingsvragen verborgen zijn in dromen, wanen, lichamelijke klachten, losse opmerkingen en noodkreten. Door open te staan voor de vraag achter de vraag kunnen we tot de zingelevingsvragen van iemand doordringen. De zingelevingsvragen die we hebben zijn altijd ergens aan verbonden. De zin ligt niet in het leven, maar in relaties tot dingen, zaken die we belangrijk vinden (Russcher, 2012). De zin van het leven wordt altijd verbonden met dat waaraan we zin willen en kunnen geven, of waaraan we zin kunnen en willen ontvangen (of tot die mensen aan wie, bijvoorbeeld bij het gezin (G2) aan de kinderen).

Op welke manier een persoon zin geeft aan het leven heeft te maken met herinneringen, verwachtingen, beelden, opvattingen, waarden en normen die een mens zich in de loop van zijn leven eigen heeft gemaakt. Met behulp daarvan geeft hij zijn leven zin en richting, in voortdurende wisselwerking met zijn omgeving (Van Zanten-van Hattum, 1993). Of zoals Van Zanten- van Hattum dit

noemt, 'een zingevingsstelsel'. Dit is de bril waardoor we orde en samenhang kunnen aanbrengen in de gebeurtenissen in ons leven. Met deze bril interpreteren wij de gebeurtenissen en brengen wij een lijn aan in ons leven.

Een zingevingsstelsel is er niet zomaar. Dit bouwen we op in ons leven. Een zingevingsstelsel is opgebouwd uit drie elementen: zelf, anderen en waarden. Alle elementen hebben hun eigen inbreng en drukken er op hun eigen manier een stempel op. En de een kan niet zonder de ander.

1. Allereerst *mijzelf*. Zonder mijzelf is er geen zingevingsstelsel. Het maakt uit wie ik ben, wat voor karakter ik heb, mijn leeftijd, talenten etc. Ook de gebeurtenissen in het leven spelen hierbij een rol en hoe deze zijn verwerkt. Dit zijn bepalende factoren voor het zingevingsstelsel.
2. Het tweede element *anderen* wordt gevormd door 'belangrijke anderen'. Dit zijn mensen waarvan je iets leert, iets van overneemt en die je iets bijbrengen. Naast de anderen die jou iets leren gaat het ook om de anderen die jij wat leert of de mensen waarvoor je alles overhebt.
3. Het derde element *waarden*, zijn dingen waarvoor je je inzet, waar je op gericht bent in het leven, wat voor de persoon de moeite waard is om voor te leven. Het is niet alleen iets waarvoor je leeft, maar ook de inspiratiebron waaruit je leeft.

De lijnen tussen zelf – anderen - waarden geeft de vertrouwensrelatie weer. Dit kan positief of negatief zijn. Er moet een vertrouwensrelatie zijn tussen 'mij' en de 'ander' om iets te leren. Maar ook tussen 'mij' en de 'waarden' of de 'ander' en 'waarden' moet vertrouwen zijn. Want hoe kan ik een waarde na leven als ik er geen vertrouwen in heb?

Het belang van een zingevingsstelsel is volgens Van Zanten- van Hattum, dat het ons helpt orde en structuur, richting en zin in ons leven aan te brengen. Dit stelsel helpt ons op drie niveaus in ons leven de weg te vinden: persoonlijk, relationeel en overstijgend. Persoonlijk door mijzelf te zijn, te vinden en zelfstandig te worden. Relationeel doordat je met anderen hebt te maken, een relatie met anderen kunt aangaan en je gebonden kunt voelen bij anderen. Het laatste niveau is het overstijgende. Het gebied waar mensen vragen hebben over het heden, verleden en toekomst, het leven en de dood.

De zingevingsvragen kunnen uit verschillende levensgebieden voortkomen. Deze vragen zullen niet gelijk zichtbaar zijn. Het vraagt tijd en onderzoek waar deze vragen liggen, dit kan bijvoorbeeld in gesprekken. Daarnaast kunnen deze vragen niet zomaar beantwoord worden. Het heeft te maken met ons zingevingsstelsel, hoe we in het leven staan, wat onze waarden zijn en de relatie met anderen. Kortom: het vraagt tijd en onderzoek om met zingevingsvragen om te kunnen gaan (Russcher, 2012).

3.1.2. Van der Lans

Volgens Van der Lans (Lans van der, 2006) is zingeving een complexe psychische toestand die opgebouwd is uit verschillende elementen. Wanneer deze elementen tekortschieten, stagneert de zinbeleving en dringen zich zinloosheidsgevoelens op.

De verschillende elementen:

1. *Besef van cognitief-affectieve controle*: Zolang de wereld om ons heen herkenbaar en te begrijpen is raken we niet uit ons evenwicht. Wanneer de wereld niet overeenkomt met ons beeld van de werkelijkheid, fantasieën, dromen en stemmingstoestanden maken we gebruik van onze oriëntatieschema's en sociale representaties. Zinloosheidsgevoelens komen naar boven wanneer ons levensproject (het 'zelf' met zijn idealen en waarden) in het geding is. Zinbeleving is een cognitief proces waarbij de basic trust bevestigd wordt.

2. *Doelgerichtheid*: Het doel of het ideaalbeeld is de maatstaf waaraan we meten of iets zinvol is. Hierdoor is zingeving verbonden met het levensideaal waarin het ideale zelfbeeld altijd geworteld zal zijn. De vraag wat het leven zinvol maakt geeft weer wat in het levensproject van de respondent centraal staat. Wanneer de centrale waarden in gevaar komen kan dit leiden tot zinloosheidsgevoelens.

3. *Vitaal lust- of geluksgevoel*: Zingeving heeft ook te maken met geluk- en lustgevoelens. Wanneer we geen geluksgevoel in het leven hebben is de zin ook weg. Dit geldt eveneens voor lustgevoelens (Russcher, 2012).

Van der Lans onderscheidt twee niveaus van zingeving. Het niveau van alledaagse en existentiële zingeving.

De zin van het leven zien in het dagelijkse leven, is vaak onbewust aanwezig. Het is een impliciete activiteit van het dagelijks leven, stelt Van der Lans. Expliciete zingevingsvragen komen naar boven wanneer zingeving stagneert. Dit komt doordat één van de bovenstaande componenten stagneert. Van der Lans geeft antwoord op de vraag waarom mensen op zoek zijn naar zin. Het antwoord wat hij hierop geeft is dat een mens instinctarm is. Een dier vindt een wereld die aan zijn natuur is aangepast, het is als een sleutel in het slot. Een mens daar en tegen is blootgesteld aan allerlei prikkels die hij kan waarnemen. Door de vele prikkels die een mens binnen krijgt moet hij orde aanbrengen, evalueren en inschattingen en beslissingen maken. Dit zijn oriëntatie en evaluatie taken. Zingeving wordt daarom door Van der Lans (Lans van der, 2006) als een biologische noodzakelijk cognitieve basisfunctie gezien die universeel is. Cultuur zorgt ervoor dat er modellen zijn die een mens kan overnemen. Handelingsmodellen in de vorm van gedragscodes, -conventies en duidingsmodellen. Cultuur is daarom een belangrijke zingevingbron. Zij modelleert ons denken, gevoelens en onze waarden.

De definitie die door van der Lans gegeven wordt van zingeving is: *'Zingeving verwijst naar het complex van cognitieve en evaluatieve processen die bij het individu plaatsvinden bij diens interactie met de omgeving en die resulteren in motivationele betrokkenheid en psychisch welbevinden'* (Lans van der, 2006).

Van der Lans stelt dat zingeving een complexe psychische toestand is. Hij legt uit hoe zingeving in elkaar zit en wanneer zich zingevingsvragen voor doen. Van der Lans en Zanten – van Hattum laten allebei zien dat de omgeving betrokken is bij zingeving. Bij Zanten – van Hattum is de omgeving een onderdeel van het zingevingssysteem. Bij van der Lans is de omgeving een onderdeel van het complexe cognitieve en evaluatieve proces. De omgeving/cultuur geeft orde, handvatten en modellen hoe de mens met allerlei prikkels om moet gaan. De cultuur is een belangrijke bron en houvast bij zingeving.

Van der Lans maakt nog een onderscheidt in niveaus bij zingeving. Hij stelt dat er alledaagse en existentiële zingeving is (Russcher, 2012).

3.1.3. Mooren

Mooren heeft het niet over zingeving, maar gebruikt het woord 'bestaansoriëntatie'. Bestaansoriëntatie is algemener dan zingeving en geeft aan dat we in het bestaan zijn en daar op een bepaalde manier in staan. Op zijn tijd komen vragen bij de mens naar boven als: hoe staan we in ons leven en in deze wereld. Dit brengt een reflectief proces met zich mee, op zoek naar antwoorden op bestaansvragen. Mooren gebruikt bestaansoriëntatie omdat we ons *als mensen continu verhouden tot het leven, wereld, mens en tot ontwikkelingen en gebeurtenissen waar we bij betrokken zijn of getuige van zijn* (Mooren, 2012). Bestaansoriëntatie geeft weer dat we bestaan en ons daar continu toe verhouden, maar hoe

verhouden we ons tot ons bestaan? Deze vraag komt op verschillende momenten in een mensenleven naar voren.

Mooren kiest voor het woord bestaansoriëntatie en niet zingeving. Zingeving is een woord wat ongrijpbaar is. Mensen denken dan vaak aan religie of aan levensbeschouwing, maar het is een veel complexer proces. Zingeving gaat niet allen over een invulling van een bepaalde geloofsovertuiging. Het is een gelaagd fenomeen volgens Mooren. Zingeving gaat ook over onze dagelijkse betrekkingen en activiteiten. Essentieel is juist dat het de dagelijkse beslommeringen verbindt met fundamentele opvattingen over het bestaan (Mooren, 2012). Het wil niet zeggen dat we ons altijd bewust zijn van onze opvattingen, maar deze vormen vaak de ondergrond hoe we handelen.

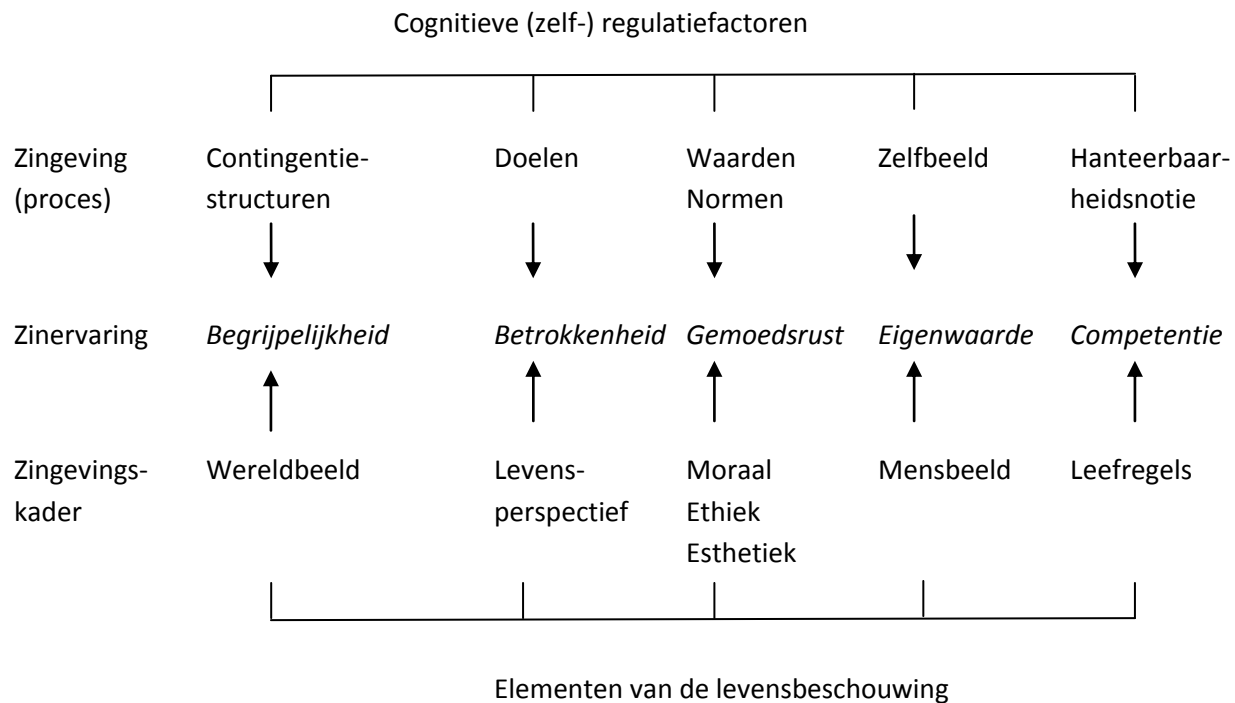
Daarnaast verstaan mensen onder zingeving vaak dat ze een doel hebben of dat hun bestaan ergens toe dient. Bij cliënten met een lang hulpverleningsverleden en/of zingevingsvragen zijn de doelen niet altijd duidelijk. Dit merkten we ook in het interview met het gezin uit Slowakije. Moeder vertelde ons dat haar doel haar kinderen waren, dit was een vaag doel voor haar omdat ze eigenlijk niet precies wist wat ze ermee bedoelde. Wat wil ze voor haar kinderen? Wanneer hebben de kinderen het goed? Is het de dagelijkse rompslomp om de kinderen uit bed te halen en een dag door te komen, of zit er ook echt een doel aanvast? Leven zij echt voor de kinderen en willen zij daarvoor het beste uit zichzelf halen, zodat de kinderen het goed krijgen? Intussen zijn helaas in dit gezin alle kinderen uit huis geplaatst. Zingeving is voor deze gezinnen een ongrijpbaar iets. Dit ook doordat zij tot over hun oren in de problemen zitten, financiële problemen, huisvesting en opvoedproblemen. Door alle problemen die ze hebben, weten ze niet altijd meer waar ze voor leven en waar ze het allemaal voor doen. Zoals G1 verteld in een interview; “Door het bos de bomen niet meer zien” (G1: 1.1.). Mooren laat met het woord ‘bestaansoriëntatie’ zien dat zingeving meer inhoud dan een doel van je bestaan en religie/geloofsovertuiging.

De bestaansoriëntatie speelt zich niet zomaar af en vindt niet zomaar plaats. Dit vindt plaats in de cultuur en sociale omgeving waar we deel vanuit maken. Deze omgeving biedt ons betekenisaders aan, wij werken hier zelf ook aan mee door bepaalde waarden aan te hangen. Dit is van invloed op hoe wij in het leven staan.

Levensbeschouwing wordt door Mooren ook wel oriëntatiekader genoemd. Ervaringen die door de mens in kaders worden geplaatst. Als mensen zijn we in staat om onze ervaringen in kaders te plaatsen die het hier en nu zullen overstijgen. Bijvoorbeeld het vasten krijgt de betekenis dat we naast de lichamelijke reiniging ons ook spiritueel kunnen reinigen. Dankzij de verbeeldingskracht van mensen kunnen we denken in overstijgende kaders. Zo zijn er verschillende niveaus van zingeving. Een niveau van onmiddellijke relevantie zoals wassen, aankleden en dagelijkse omgang met vrienden. Maar er zijn ook momenten waar we meer stil gezet worden bij het leven. We maken dan gebruik van de meer omvattende kaders (Russcher, 2012). Dit gebeurt bijvoorbeeld bij geboorte, ziekte, overlijden en bij de gezinnen ook bij uithuisplaatsing van de kinderen.

“Albert Bandura gaat er vanuit dat cognitieve elementen een belangrijke rol spelen bij het tot stand komen en het reguleren van ons gedrag, van ons innerlijk ervaren en van de betekenis die we aan gebeurtenissen geven” (Mooren, 2012). Mooren verbindt in onderstaande schema deze gedachte met zingeving. Het doel hiervan is om aspecten van zingeving als een psychologisch proces te verbinden met elementen van levensbeschouwelijke kaders. Hij onderscheidt hierbij op het niveau van zingeving als

psychologisch proces, vijf categorieën van cognitie. Deze vijf categorieën (Mooren, 2012) zijn te verbinden met vijf elementen die aan elke levensbeschouwing te onderscheiden zijn.

- **Contingentiestructuren** (mentale representaties, verbanden tussen gebeurtenissen) – **wereldbeeld**: Door het leven heen leren we op verschillende gebieden verbanden te leggen. Oorzakelijke verbanden, toekennen van bedoelingen aan situaties en eigenschappen aan mensen toekennen. Deze ideeën zijn van grote invloed op hoe wij handelen in de wereld. Het zijn bouwstenen voor ons wereldbeeld. Het beeld wat wij als waarheid aanschouwen. Wanneer er dingen gebeuren in het leven en wij weten die te plaatsen in het beeld wat wij van de wereld hebben, dan is dit begrijpelijk.
- **Doelen – levensperspectief**: Ieder mens stelt en heeft doelen in het leven. In de meeste gezinnen bij '10' voor Toekomst zijn dat de kinderen, dit bleek uit de interviews met de gezinnen van '10' voor Toekomst. Levensbeschouwingen formuleren levensperspectieven, uiteindelijke gewenste zijnstoestanden die verbonden zijn aan een positief geleefd leven. Bijvoorbeeld zelfverwerkelijking, deugdzaam of eervol leven. Ook in het hier en nu kun je deze perspectieven hebben. Bijvoorbeeld betrokken zijn op anderen, rechtvaardig leven, etc. Dit soort levensperspectieven zijn centrale en overstijgende doelen, waar kleinere doelen onder vallen om dit grote te bereiken. Wanneer deze voldoende worden vervuld voelen we ons betrokken op het leven en de wereld waarin we leven. Bij het gezin uit Slowakije wordt er aangegeven dat ze een eervol leven willen, geen hulpverlening meer, omdat ze het zelf wel kunnen. Om dit doel te halen zitten weer verschillende kleine en soms ook grote doelen aan vast.
- **Waarden/Normen – Moraal, Ethiek en Esthetiek** : Doelen die een mens in het leven stelt rusten vaak op bepaalde waarden. Levensbeschouwingen hebben hele sets van waarden voor het handelen onder verschillende omstandigheden. Deze

waarde kaders worden besproken in de ethiek en esthetiek. Leven volgens bepaalde ethische waarden geeft een innerlijke gemoedsrust.

- **Zelfbeeld – Mensbeeld:**

De eigenwaarde die we van onszelf hebben hangt af van het mensbeeld of zelfbeeld wat we hebben. Het beeld van onszelf staat weer in relatie met het beeld van de mens. Een mensbeeld bevat constatering over wat mens zijn inhoudt en normatieve uitspraken over hoe mensen kunnen of zouden moeten zijn. In de multiprobleemgezinnen binnen '10' voor Toekomst, merk je dat het mensbeeld soms anders is en dat er daardoor soms langs elkaar heen gelopen wordt. Veel gezinnen die binnen '10' voor Toekomst begeleidt worden, zijn buitenlandse gezinnen. Hierdoor krijg je te maken met verschillende culturen en daardoor ook verschillende mensbeelden. Dit stukje kan botsen met elkaar, een voorbeeld hiervan is: een gezin zegt telkens ja, maar als hulpverlener kan je er daardoor niet altijd vanuit gaan dat het een ja is, zeggen ze ja omdat ze het snappen, of zeggen ze ja uit beleefdheid.

- **Hanteerbaarheid notie – Leefregels:**

In het leven hebben we regels nodig om zo controle te hebben over het leven. Dit kunnen regels op praktisch gebied zijn of op spiritueel gebied. Door het volgen van deze regels krijgen we het gevoel controle te hebben en het leven hanteerbaar te houden. Deze ervaring resulteert in een bepaalde competentie/zelfvertrouwen. Doordat men weet wat te moeten doen en ook het gevoel te hebben dit aan te kunnen (Russcher, 2012).

Net als van der Lans ziet Mooren een link tussen bestaan oriëntatie en cognitie. De cognitie is een belangrijk onderdeel hoe onze oriëntatie op het leven is. De onderdelen van cognitie zijn: doelen, waarden en normen, zelfbeeld en hanteerbaarheid notie. Door het leven heen ontwikkelen we deze onderdelen van onze cognitie.

3.2. Zingeving en '10 voor Toekomst'

Van Zanten-van Hattum ziet zingevingvragen als vragen in het leven naar de betekenis en doel van het leven. Deze vragen komen uit verschillende gebieden voort. De antwoorden van deze vragen liggen in relatie tot de dingen die we waardevol vinden in het leven. Zij betreft net als van der Lans en Mooren de omgeving erbij. De mens kijkt met een bril naar de werkelijkheid, met deze bril wordt er orde en samenhang aangebracht. Deze orde en samenhang geeft de mens richting en een doel in het leven. In de interviews met de hulpverleners gaf een groot deel van de ondervraagden aan dat ze zingeving zagen als invulling van het leven, het doel waarvoor we leven en iets waar we waarde aangeven. Maar ook gaf een hulpverlener aan dat zingeving te maken heeft met de innerlijke krachtbronnen van mensen. Een voorbeeld hiervan is de vraag: 'waar kom je 's ochtends je bed voor uit?' Wat alle geïnterviewde hulpverleners ook aangeven is dat zingeving te maken heeft met geloof. Voor hen is dit persoonlijk een belangrijke invulling in het leven. Zou de hulpverlener het geloof niet hebben, dan zou het leven geen zin hebben. Toch vinden de hulpverleners dat geloof ook los kan staan van zingeving. Het geloof is bij Van Zanten-van Hattum een klein onderdeel van de vier gebieden die ze voorstelt waar zingevingsvragen voorkomen. Hieruit valt te concluderen dat hulpverleners van '10' voor Toekomst zingeving beperkt invullen.

Vanuit interviews is gebleken dat de meeste hulpverleners binnen '10' voor Toekomst zingeving als een

onderbelicht thema zien. In de gezinnen wordt er met problemen gewerkt die om voorrang vragen. Dit blijken vaak praktische problemen te zijn. Hierdoor blijft de vraag waar mensen voor leven in de meeste gevallen onbesproken. Er wordt niet diep ingegaan op thema's als krachtbronnen, doelen en de zin van het leven. Een oorzaak hiervan is het tijdsgebrek. Ook geven de hulpverleners aan dit thema breed, groot en zweverig te vinden. Hierdoor vinden de hulpverleners het lastig om het thema zingeving concreet te bespreken. Maar ook weten de hulpverlener niet altijd hoe zij over zingeving moet beginnen. Wel wordt het kort besproken als het 'toevallig' ter sprake komt (M2:2.4., M3:2.2., M4:2.2., M6:2.1.). De meeste hulpverleners geven aan dat ze zingeving wel meer in hun hulpverlening zouden willen betrekken omdat ze zingeving een wezenlijk thema vinden, maar de manier waarop dit gebeuren moet, nog niet hebben uitgevonden (M2:2.2., M3:2.1., M4:2.2., M4:2.3., M5:2.1.)

Visie op zingeving

In onze visie op zingeving speelt het geloof een grote rol. Wij zouden zingeving niet los kunnen zien van ons geloof in onze Vader in de hemel. Omdat Hij ons zin geeft in dit leven, we altijd bij hem terecht kunnen en Hij ons steunt in alle beslissingen die wij nemen. Hij geeft ons zin in ons leven, hadden wij het geloof niet, dan had het leven voor ons een stuk minder zin gehad. Ook zijn wij ervan overtuigd dat zingeving te maken heeft met je doel in je leven, wat je allemaal zou willen bereiken, waarvoor je het allemaal nog doet, waarom doen wij deze opleiding, ook als we de opleiding soms even zat zijn, waarom gaan we toch verder?

Tijdens dit onderzoek zijn wij erachter gekomen dat zingeving een breed begrip is, waar iedereen weer anders over denkt. Zelfs de drie psychologen die we in dit hoofdstuk hebben besproken hebben weer andere gedachten en ideeën over het begrip zingeving. Dit draagt eraan mee dat zingeving een lastig thema is om te bespreken. Als wij kijken naar de meningen van de verschillende psychologen zouden wij zingeving het liefst willen beschrijven als bestaansoriëntatie. Bestaansoriëntatie geeft aan dat we in bestaan zijn en daar op een bepaalde manier in staan. Op zijn tijd komen vragen bij mensen naar boven als hoe staan we in het leven. Dit brengt een reflectief proces met zich mee, opzoek naar antwoorden op bestaansvragen. Waarom doen we dingen zoals we ze doen, waarom komen we 's ochtends nog ons bed uit, waarom zijn wij aan het afstuderen, wat willen we bereiken. Zingeving is een vaag en breed begrip, wat veel mensen en ook wij betrekken op ons geloof, maar zingeving is veel breder. Daardoor vinden wij de naam bestaansoriëntatie veel mooier en geeft dit woord de betekenis van zingeving veel beter weer.

3.3.Conclusie

Samenvattend kan er gezegd worden dat zingevingsvragen vragen zijn die voortkomen uit hoe de mens in het leven staat, welke doelen hij/zij nastreeft, welke waarden er zijn en hoe hij/zij de werkelijkheid interpreteert. Wanneer dit tekortschiet, stagneert de zinbeleving en ontstaan er zingevingsvragen. Zingeving gaat verder dan het christelijk geloof.

De hulpverleners binnen '10' voor Toekomst zien zingeving als een onderdeel van het geloof maar ook als doelen in hun leven. Vragen daarbij zijn; Waarvoor leef je? Waarvoor doe je het nog allemaal? Wat maakt het leven nog interessant? (M1:2.1. , M3:2.1. , M4:2.1. , M7:2.2. , M3:2.3).

Ook kwam uit interviews met hulpverleners van '10' voor Toekomst dat zingeving een onderbelicht thema is, doordat er geen tijd is om het te bespreken en omdat er zoveel andere problemen spelen.

Maar ook doordat de hulpverlener niet altijd weet hoe hij over zingeving moet beginnen. Wel wordt het kort besproken als het 'toevallig' ter sprake komt. De meeste hulpverleners geven aan dat ze zingeving wel meer in hun hulpverlening zouden willen betrekken maar de manier waarop dit gebeuren moet, nog niet hebben uitgevonden.

4. Visualisering

In dit hoofdstuk wordt de volgende vraag beantwoord: *Welke manieren van visualisering wordt er al in de handelingsplannen en interventies binnen het Leger des Heils te Apeldoorn gebruikt?*

Deze vraag wordt met behulp van verkregen informatie uit de interviews met hulpverleners en gezinnen beantwoord. Ook wordt er gebruik gemaakt van theorie om de achtergronden van het gebruik van visualisering in kaart te brengen. Uit de interviews met de hulpverleners kwamen drie verschillende interventies die met visualisering te maken hebben naar voren. De interventies die in deze deelvraag worden genoemd is het werken met duplo poppetjes, het genogram, gebaseerd op de contextuele therapie en videohometraining. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met visie en conclusie.

4.1. Werkwijze

Uit gesprekken en interviews met de hulpverleners van het Leger des Heils komt naar voren dat er verschillende werkwijzen in de multiprobleemgezinnen ingezet worden. Op de vraag welke methodieken er gebruikt worden antwoorden 6 van de 8 respondenten dat er voornamelijk contextueel en oplossingsgericht gewerkt wordt. Ook wordt de proces- en systeemgerichte benadering ingezet. Hulpverlener M3 maakt daar een aantekening bij: 'Ik sluit aan waar ik denk dat de cliënt dat nodig heeft. Bijvoorbeeld met schuldhulpverlening, dan ben ik taakgerichter bezig.' (M3:3.4.) Op de vraag waarom er voor deze benaderingswijze en methodieken wordt gekozen antwoordt het merendeel dat deze methodieken het beste aansluiten bij de hulpverlener.

Er worden verschillende middelen gebruikt. De middelen worden ingezet wanneer de hulpverlener denkt dat het een ondersteuning en een bevordering is van het gesprek en de processen in het gezin. Zo is er het 'huis van gevoelens' een spel om emoties van kinderen in kaart te brengen en kinderen te ondersteunen bij het verwoorden van gevoelens. Ook wordt er met duplo poppetjes gewerkt om rollen in het gezin duidelijk te maken. Tevens wordt het genogram genoemd als middel voor het overzichtelijk in kaart brengen van familiesystemen. De laatst genoemden komen in de interviews het meest ter sprake. Daardoor is er voor gekozen om deze twee manieren van visualisering verder in het hoofdstuk uit te werken.

4.2. Visualisering

4.2.1. Duplo poppetjes

Uit de interviews met de hulpverleners komt naar voren dat alle vier de geïnterviewde hulpverleners, lego poppetjes of duplo poppetjes gebruikt om gesprekstema's te visualiseren. Met het noemen van dit

middel werd ook gelijk de contextuele therapie ter sprake gebracht. Legopoppetjes zijn een ondersteunend en helpend middel voor de contextuele therapie om familiesystemen duidelijk te maken en in kaart te brengen. De hulpverleners van de afdeling '10' voor toekomst zien duidelijk het belang van visualisering. Het merendeel van de geïnterviewde geeft

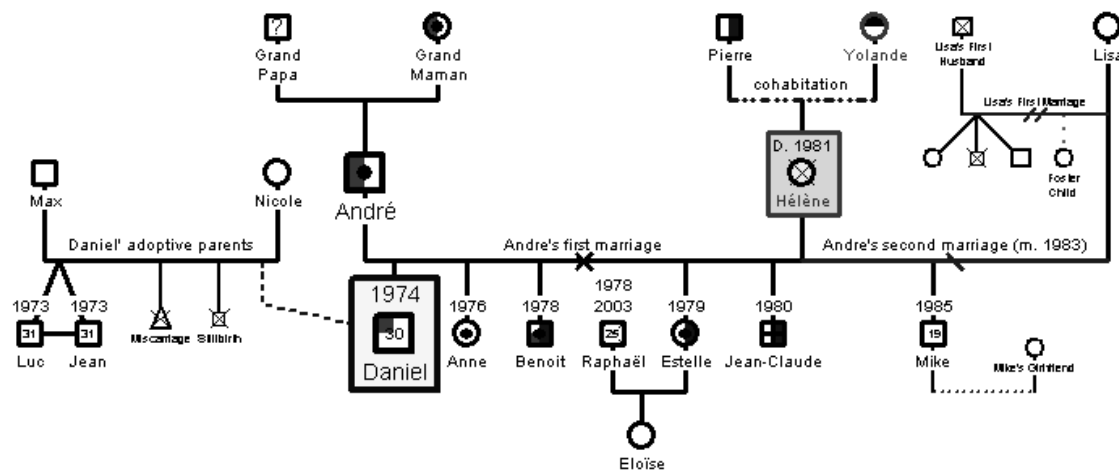
dan ook aan dat de gezinnen moeite hebben om onderwerpen onder woorden te brengen, en meer baat hebben bij het verbeelden van datgene wat de medewerker bedoelt.

Respondent M7: *"Ik zie dat veel hulpverlening gericht is op taal. Je moet binnen de gezinnen helemaal niet met taal werken. Die zijn helemaal niet taalgericht. Die zijn beeldgericht. Die moeten dingen zien, die moeten echt zien! Daar ben ik van overtuigd. Ik ben steeds meer dat ik denk: ik moet poppetjes gebruiken om het uit te leggen. Met praten doe je zo'n groot beroep op inzicht. Dat is in veel gevallen, dat ze dat niveau helemaal niet hebben!"*(M7:1.6.).

Uit dit citaat blijkt het belang van het visualiseren van het gesprek. De gezinnen zullen hierdoor eerder bewust worden van bepaald gedrag. Die bewustwording kan vervolgens leiden tot gedragsverandering.

4.2.2. Genogram

Meer dan de helft van de geïnterviewde hulpverleners gaf aan het genogram tijdens de gesprekken te gebruiken. Het genogram is uit Amerika afkomstig en inmiddels een therapeutisch begrip. Door middel van een genogram kunnen familiebanden worden weergegeven en samengesteld door standaardsymbolen. Het in kaart gebracht familiesysteem zorgt ervoor dat de hulpverlener de familie, de cultuur, normen en waarden, het verleden en de relaties beter kan begrijpen. Het geeft hulpverleners inzicht in het verband tussen relaties en gebeurtenissen in het leven van het gezin (Jessurun, 1994). Een genogram vertelt diagrammatisch de gebeurtenissen in de familie zoals scheidingen, geboorten, sterfgevallen, kinderloosheid, tweede huwelijken en dergelijke. (Academie, 2012) Deze manier van visualisering is een krachtige ondersteuning en aanvulling in de gesprekken die gebaseerd zijn op de systeemtherapie en contextuele therapie. Zie bijlage A voor de betekenis en symbolen om een genogram te maken.

Dat gebeurt met cirkeltjes. Zodat het helemaal duidelijk wordt. Dat hebben we redelijk veel gedaan. Dat komt omdat wij gewoon praktische mensen zijn. We willen meer zien dan er over praten.' (G1:3.2.)

4.2.3. Contextuele therapie

Zoals hierboven genoemd houden de lego poppetjes en het genogram verband met de contextuele therapie. Deze therapie is ontwikkeld door Professor dr. I. Boszomenyi-Nagy. Tijdens het ontwikkelen van de contextuele therapie gebruikte Nagy invloeden vanuit de gezinstherapie en psychoanalyse (Riet Bunck, 2008). In de contextuele therapie gaat men er vanuit dat de relaties die mensen onderling hebben, bepaald worden door gebeurtenissen uit het verleden. Mensen zijn gevormd door ervaringen en relaties en nemen dit mee in de volgende relatie. De oorsprong van de problemen bevinden zich dan ook vaak in de context van het gezin waarin de cliënt opgegroeid is.

Om de context inzichtelijk te maken en te verhelderen wordt er binnen deze therapie gebruik gemaakt van poppetjes van lego en playmobiel. Deze methode gaat uit van drie poppetjes per mens. Een volwassen 'ik', een meest wezenlijke 'ik', en een poppetje dat de rol verbeeldt die vaak wordt aangenomen. De laatste pop vindt vaak zijn oorsprong in het gezin van herkomst. De methode kan helpen bij het inzichtelijk maken van de behoeften en verhoudingen van de volwassen pop, de wezenlijke pop en de rolmodel pop (Dettie, 2013).

Nieuwe inzichten zorgen voor een andere kijk op ervaringen en gebeurtenissen uit het verleden, zodat hetgeen doorgegeven wordt aan de volgende generatie anders is dan de eigen ervaringen (Riet Bunck, 2008). Voorafgaand aan het gebruik van de poppetjes wordt er vaak het genogram van de zorgvrager in kaart gebracht.

4.2.4. Video-hometraining

De grondslag van de video-hometraining wordt gevormd door de basiscommunicatie. De basiscommunicatie is gebaseerd op een communicatietheorie waarvan de kern gevormd wordt door het werk van C. Trevarthen, verbonden aan de Universiteit van Edinburg. Deze onderzoeker deed (en doet) onderzoek naar de 'eerste relatie'; de relatie tussen moeder en kind. Het schema van de basiscommunicatie is opgenomen in bijlage B. Trevarthen gebruikt in zijn onderzoek beeld-voor-beeldanalyses van film- en video- opnamen van spontane interacties tussen ouders (vooral moeders) en jonge kinderen. H. Biemans zette met name deze theorie om in video-hometraining (Biemans, 2000). De kernopvattingen van video-hometraining bevatten:

1. De fundamentele betrokkenheid tussen ouder en kind

Eén van de belangrijkste uitgangspunten van video-hometraining is de aanname dat ouders en kinderen wederzijds erop gericht zijn een goed contact met elkaar te willen hebben en zich actief op elkaar afstemmen. De wederzijdse betrokkenheid van ouders en kinderen en hun verlangen om het goed elkaar te hebben, vormen als het ware de motor van video-hometraining. Dit is de kracht waardoor positieve ontwikkelingen in gang worden gezet en worden doorgezet. De wederzijdse gerichtheid van ouders en kinderen kan verstoord of verhuld zijn waardoor de contacten tussen ouders en kinderen niet goed verlopen. In video-hometraining richt men zich op het herstel van deze intentie door de basiseenheid van contact (initiatief en ontvangst als onlosmakelijke eenheid) weer vruchtbaar te maken. Vanuit dit herstel van deze basiseenheid van initiatief en ontvangst tussen ouder en kind blijkt het

mogelijk om de interactie in het gezin en het gezin functioneren verder uit te bouwen (Biemans, 2000).

2. De behoefte van het kind aan aandacht en contact en het genieten van ouders van goed contact met hun kinderen

Verbonden met het verlangen naar goed contact van de kinderen is het gegeven dat ouders (en kinderen) blij maakt wanneer het goed gaat. Ouders genieten van goede momenten, van de momenten waarop contact met de kinderen goed is verlopen. De kracht van video-hometraining wordt gevormd doordat ouders genieten van de positieve dingen die ze zien van hun kinderen op de beelden en niet doordat zij op een cognitieve manier inzicht in eigen handelen krijgen.

3. De hulpverlener werkt met het hele gezin

Uitgangspunt van de hometrainer is dat hij werkt ten behoeve van het gehele gezin en niet bijvoorbeeld ten aanzien van het kind dat aangemeld is. In zijn activiteiten naar het gezin is differentiatie aan te brengen, maar de hometrainer start met de situatie in het gezinsleven die volgens het gezin ondersteuning behoeft. De hometrainer moet derhalve ook met het hele gezin in contact komen en het dagelijkse leven in het gezin kennen.

4. Positieve sfeer in het gezin heeft grote invloed op het handelen van de kinderen

Een positieve sfeer in het gezin beïnvloedt het functioneren van gezinsleden buiten het gezin. In de benadering van de interactie van de gezinnen vanuit de hometrainer staat centraal dat men gericht is op de ontwikkeling van prettig verlopende interacties in het hele gezin.

5. Uitgaan van de basale kerneenheid of cluster van communicatie 'initiatief en ontvangst'

Dit betekent dat de hometrainer werkt met veel kleinere gedragselementen dan doorgaans in de analyse van en in de hulpverlening aan gezinnen gebruikelijk is.

6. Ontvangen van initiatieven steunt de ontwikkeling van kinderen

Het aangrijpingspunt van de video-hometraining is het feit dat het kind in zijn gedragingen voortdurend laat zien dat het contact zoekt en kleine initiatieven neemt. Deze grondhouding van kinderen kan goed zichtbaar gemaakt worden door videobeelden. Kinderen hebben ouders nodig om alert te zijn op hun voortdurende aanzetten tot ontwikkeling. Ingaan op deze initiatieven vormt de basis van ontwikkeling van kinderen op alle gebieden ofwel vormt de basis voor het opvoedend handelen (Biemans, 2000).

Visie op visualisering

Na vier jaar SPH hebben we het belang en de kracht van muzisch agogisch werken ontdekt. Een van ons heeft de creatieve minor gevolgd en daarmee veel kennis en ervaring opgedaan met muzische middelen. Het grotendeel van de middelen hebben te maken met visualisering. Beeld, dans, drama, muziek, beeldende vorming zijn visualiserende middelen. Deze middelen symboliseren en verbeelden gedachten, gevoelens, situaties en het verhaal van de verteller.

Naar ons idee is muzisch agogisch werken, en dus visualisering een krachtig middel om meer dimensie aan het gesprek toe te voegen. Ten eerste; wanneer iemand veel redeneert en moeite heeft om zijn gevoel te benoemen of te ervaren kan visualisering een grote bijdrage leveren aan het bereiken van het emotionele gedeelte van het brein.

Ten tweede dragen visualiserende activiteiten bij aan de expressie van belevingen, gedachten en gevoelens. In onze cultuur – ook onder hulpverleners – ligt een sterke nadruk op het verbale. Veel hulpvragers zijn echter juist niet-verbaal ingesteld, en dan kan bijvoorbeeld fotografie het voertuig voor de communicatie zijn. De muzisch agogische methodiek, met onder andere het middel fotografie, levert door observatie van de cliënt, in de omgang met het medium, een bijdrage aan de multidisciplinaire diagnose. Deze therapie is gebaseerd op de creatietherapeutische methoden, werkvormen en technieken mede op bestaande kennisvelden zoals psychologie en ontwikkelingspsychologie, de psychotherapie, psychiatrie, enzovoort (Kloppenburg, 1999).

Door visualisering in het hulpverleningsplan van de cliënt te betrekken leert de cliënt om zijn waarnemingen, ervaringen en gevoelens op een andere manier te ‘verwoorden’ dan gesproken taal. Visualisering in de hulpverlening is er op gericht je cliënt toe te rusten met kennis en vaardigheden om gedachten, ervaringen, herinneringen, waarnemingen en belevenissen in beeld vorm te geven (Stark, 2012).

Uit de interviews blijkt dat het merendeel van de hulpverleners een methodiek ‘kiest’ die het beste bij de hulpverlener aansluit. Een vast, voorgeschreven methodiek lijkt er niet te zijn. In onze handleiding willen we dan ook rekening houden met het diverse team van ‘10’ voor Toekomst. Iedere hulpverlener is anders en heeft zijn of haar eigen voorkeuren. De handleiding die we gaan ontwerpen moet aan kunnen sluiten bij elk uniek persoon zodat het veelvuldig gebruikt kan worden. Naar ons idee is het belangrijk dat het een flexibele handleiding wordt zodat de hulpverleners de vorm aan kunnen passen naar hun eigenheid.

4.3.Conclusie

De hulpverleners van het Leger des Heils werken met verschillende methodieken. Voornamelijk wordt er gewerkt met de contextuele en oplossingsgerichte benadering. De hulpverlener kiest een methodiek die het beste bij hem past en vervolgens ook bij de cliënt aansluit.

Er worden verschillende middelen gebruikt in gesprekken ter ondersteuning. De drie meest genoemde middelen zijn videohometraining, legopoppetjes en genogrammen. De laatste twee zijn gebaseerd op de contextuele benadering en gericht op het in kaart brengen van familiesystemen en relationele rollen. Videohometraining daarentegen wordt gevormd door basiscommunicatie en is gebaseerd op de communicatietheorie van C. Trevarthen. Deze theorie bevat zeven kernopvattingen.

Vanwege de diversiteit in het team van ‘10’ voor Toekomst is ons streven om de handleiding flexibel te laten zijn zodat het bij elk uniek persoon aan kan sluiten.

5. Fotografie

Een zoektocht in de boeken en op internet laat ons concluderen dat fotografie in de hulpverlening nog een redelijk onbekend onderwerp is in Nederland. Er zijn maar enkele boeken die informatie geven hoe je fotografie in de hulpverlening kunt gebruiken. Doordat de informatie in boeken gering is zijn we verder gaan kijken op internet. We zijn erachter gekomen dat in 1980 Jo Spence en Rosy Martin in de UK al op therapeutische basis met het middel fotografie werkten (Phototherapy.org.uk). Ook in Rusland, Japan, Mexico en Finland wordt fototherapie gezien als een methodiek in de hulpverlening. In Canada woont psycholoog en creatief therapeut Judy Weiser. J. Weiser wordt op de website (Phototherapy-centre.com) als de 'vinder' van het gebruik van fotografie in de hulpverlening beschouwd. Ze heeft een centrum geopend in de vorm van een website (Phototherapy-centre.com) om zo een wereldwijde hulpbron te zijn op het gebied van hulpverlening en fotografie. We hebben onder andere van deze hulpbron gebruik gemaakt voor het schrijven van dit hoofdstuk. Naast Judy Weiser is er internationaal nog een belangrijk persoon te noemen; Miina Solvainen. Deze vrouw woont in Finland en heeft de methodiek Empowerment Fotografie ontwikkeld (Savolainen, 2007). In dit hoofdstuk zullen deze methodieken uit Canada en Finland beschreven worden om de volgende deelvraag te beantwoorden: *Welke (succes)ervaringen zijn er internationaal te noemen op het gebied van fotografie in de hulpverlening?*

5.1.Fototherapie uit Canada

Veel mensen nemen foto's zonder erover na te denken. Foto's leggen de belangrijkste momenten van het dagelijks leven vast. Wanneer er door middel van fototherapie² gewerkt wordt, wordt er samen met de therapeut gepraat over gevoelens en herinneringen van de foto. De therapeut probeert samen met de cliënt dit gebied met gevoelens en herinneringen verder te verkennen. De therapeutische kracht van fotografie is gebaseerd op het feit dat de cliënt zelf op de foto staat. De cliënt is het middelpunt. Er wordt, in dit kader, door hem zelf betekenis gegeven aan de foto's. De foto's hebben als functie om een cognitief complex, abstracte ervaringen en emoties, in beeld te brengen en ook een positief veranderingsproces in werking te zetten (Weiser, 2001-2013). Weiser geeft aan dat Fototherapie inhoudt dat de therapeut met de cliënt in dialoog gaat over de verschillende composities, hem helpt bij het construeren of vormen van nieuwe verhalen en deze opnieuw vastlegt in het geheugen of samen met andere, oudere foto's combineert. Als de cliënten de verschillende lagen van betekenis, die hun foto's bevatten, bespreken, onthullen ze veel over zich zelf. Ze onthullen bijvoorbeeld hun waarden en normen, gedragingen, overtuigingen, gedrag en verwachtingen die gepaard gaan met hun woorden. De non-verbale taal die op de foto's te zien is, zijn een belangrijke aanwijzingen over hoe mensen betekenis verlenen aan hun leven.

Fototherapie gebruikt persoonlijke foto's van cliënten, die door de cliënten zelf zijn gemaakt, maar ook

² Fototherapie; de Engelse term hiervoor is Phototherapy. Met Fototherapie wordt niet bedoeld: lichttherapie, wat ook wel fototherapie wordt genoemd. Fototherapie is niet hetzelfde als therapeutische fotografie. Therapeutische fotografie gebruiken mensen voor zichzelf, om tot hun eigen persoonlijke ontplooiing of artistieke doeleinden te komen. Therapeuten gebruiken fototherapie om anderen, hun cliënten te helpen met hun problemen. (Savolainen, 2007)

die door andere zijn gemaakt van de cliënt, of familiealbums. Dit is om het therapeutische proces te verdiepen en te versterken op de manier die woorden alleen niet kunnen doen.

Fototherapie kent de volgende verdeling van methoden:

1. Foto's die zijn gemaakt door de cliënt zelf

Elke foto die de cliënt maakt bevat veel informatie, omdat de cliënt het belangrijk vond om dat moment vast te leggen. Volgens J. Weiser is de foto die de cliënt zelf maakt een soort weerspiegeling of zelfportret. Hoewel de cliënt zelf niet op de foto staat zegt het wel veel omdat zij bepalen wie, wat, wanneer, waarom en hoe de foto wordt gemaakt. Alle foto's van cliënten in hun persoonlijke fotografische collectie hebben een betekenis. Het maakt de onderliggende waarden en overtuigingen van de persoon zichtbaar. Het is hetgeen waar zij hun gevoelens, gedachten, attitudes, gedrag en verwachtingen over zichzelf en anderen op baseren. De foto's bevatten veel non-verbale informatie over hoe zij de wereld om zich heen zien en wat hun eigen rol daarin is. Deze techniek is een manier om iemands identiteit zichtbaar te maken.

De therapeut bespreekt bij deze foto's niet alleen het wat/waar/wanneer/ wie en waarom, de feiten van de foto. Maar gaat ook in op de herhalende patronen, symbolen, metaforen en andere informatie waarvan de cliënt zich waarschijnlijk niet bewust was op het moment dat hij de foto nam.

Het alleen maar kijken en uitleggen van en naar de foto is niet genoeg. Door er dieper op in te gaan, de cliënt te laten nadenken, het te onderzoeken zal vaak resulteren naar meer gevoelens, gedachten, herinneringen bij de cliënt dat het uiteindelijke probleem aan het licht stelt.

Soms ontdekken cliënten pas jaren later wat de beelden over hen zeggen. Ze zijn op dat moment beter in staat om de problemen in de context te zien (Weiser, 2001-2013).

2. Foto's van de cliënt gemaakt door andere mensen

Deze techniek laat zien hoe andere mensen de cliënt zien en hoe de cliënt naar zichzelf kijkt. Deze techniek kent drie verschillende vormen. De eerste vorm kan als volgt omschreven worden; cliënten zijn zich vaak bewust van zichzelf wanneer ze gefotografeerd worden, waardoor ze op een niet natuurlijke manier op de foto komen. Zo is het geposeerde gedrag voor de camera te zien; ze poseren op een manier waarop ze willen dat andere mensen hen zien. De tweede vorm is als een cliënt met een fotograaf foto's gaat maken, waarin de fotograaf opdrachten geeft hoe de cliënt moet kijken. De cliënt staat dan wel op de foto, maar het uiteindelijke werk is van de fotograaf.

De derde vorm is wanneer de cliënt niet bewust is van de camera. Deze foto resulteert in een natuurlijk resultaat van de cliënt. Deze foto zou bijvoorbeeld genomen kunnen zijn als de cliënt in een diepgaand gesprek was met iemand anders. Waardoor hij de camera niet heeft opgemerkt.

In dit proces zijn er dus verschillende foto's van de cliënt, die poseert hoe hij denkt gewoonlijk te zijn, en hoe hij is wanneer hij niet wordt bekeken. In tegenstelling met de eerste methodiek, heeft de cliënt over deze methodiek veel minder controle over hoe de foto eruit gaat zien.

Wanneer de cliënt in gesprekken met de therapeut ontdekt dat er een andere persoon op de foto staat dan ze verwacht hadden, gaat er vaak een wereld voor hen open. Het is interessant om te kijken hoe de cliënt het gebruikelijke gedrag, uiterlijk of lichaamstaal plotseling veranderd wanneer hij bewust wordt als iemand hem aan het fotograferen is. Het kan interessant zijn om de cliënt te laten fotograferen door

verschillende mensen in verschillende situaties. Deze foto's kunnen zicht geven op de verschillende relaties met die personen. Bij de nabespreking van de foto's kan de therapeut de cliënt vragen om de foto's eruit te pikken waarin hij het best naar voren komt, zoals hij zichzelf ziet (Weiser, 2001-2013).

3. Zelfportret

Zelfportretten zijn foto's die cliënten nemen van zichzelf, zonder invloed van buitenaf. Dit laat ze ontdekken wie ze zijn, als er niemand anders kijkt. De zelfportretten die cliënten van zichzelf nemen hebben te maken met hun gevoel van eigenwaarde, zelfkennis, zelfvertrouwen en zelfacceptatie. De foto's die cliënten van zichzelf maken beantwoorden vragen, die woorden nooit zouden kunnen beantwoorden (Weiser, 2001-2013).

4. Familie album

Vaak zijn er in een huishouden een groot aantal digitale bestanden, afdrukken van foto's en plaatjes te vinden. Deze collectie van losse foto's wordt over het algemeen bij elkaar gebundeld tot één geheel, waardoor een fotoalbum ontstaat. Wanneer iemand deze bezittingen bijvoorbeeld door brand verliest, wordt dat als een groot verlies ervaren. Omdat een fotoalbum of familiealbum alle foto's zijn die het verhaal vertellen over de familie of de tijd waarin ze leefden. Het wordt vaak gezien als een collectief familie-identiteit (Weiser, 2001-2013).

Wanneer er in een gezin naar familiefoto's wordt gekeken worden er ook vaak verschillende verhalen verteld. Het gezin is op zo'n moment op een ontspannen en natuurlijke wijze bij elkaar. De foto's roepen herinneringen op die vervolgens worden gedeeld. Deze verhalen zorgen ervoor dat de jongere familieleden meer inzicht in hun achtergrond krijgen, zowel historisch als cultureel.

Wanneer mensen naar foto's kijken geven ze er spontaan een betekenis aan. De betekenis en emotionele boodschap is afhankelijk van wie de foto bekijkt, omdat de persoonlijke levenservaringen automatisch een soort bril vormen hoe mensen de foto bekijken. De reacties en gevoelens die foto's oproepen zijn heel speciaal en uniek en kan veel onthullen over iemand. Daardoor ontstaan er verhalen bij de foto's waar je als gezin op verder kan spelen.

Albums laten de ervaringen en prestaties van mensen zien en welke relaties met anderen er zijn. Het album kan ondersteunen in het vinden van een betekenis in het leven (Weiser, 2001-2013).

Projectieve fototherapie (kaarten op tafel)

Deze therapie omvat vele soorten foto's die kunnen worden gebruikt op een symbolische en associatieve manier in verband met de herinneringen van een persoon.

Mensen bekijken de wereld, hun omgeving en zichzelf door verschillende brillen. Omdat deze brillen jarenlang mee gaan zijn mensen zich totaal niet bewust van hun eigen percepties, gedachten en gevoelens. Met deze therapie maakt de therapeut gebruik van de projectie van een cliënt. Omdat een foto altijd vanuit de context van de kijker bekeken wordt, kan er zeer nuttige informatie over het diepere onbewuste waarden en verwachtingen van de cliënt gehaald worden. Wanneer de hulpverlener een willekeurige foto aan de cliënt laat zien zal de cliënt een geprojecteerde interpretatie aan de foto geven.

Tijdens een sessie is heldere communicatie tussen hulpverlener en cliënt belangrijk. Daarom is het aan te raden om deze vorm van fototherapie in de eerste gesprekken te gebruiken. De reden hiervoor is dat

deze methode inzicht geeft in de communicatiepatronen en projecties van de cliënt (Weiser, 2001-2013). Deze fototherapie lijkt op het spel dat in Nederland in de hulpverlening bij begeleiding of andere soortgelijke doeleinden gebruikt wordt; 'Kaarten op tafel' (EO webshop, z.d.).

De vijf verschillende technieken kunnen zowel apart gebruikt worden als een combinatie van meerdere technieken samen, aangezien de technieken veel overlap hebben. Het combineren van de technieken kan andere therapeutische processen bevorderen. Iedere therapeut die Fototherapie inzet gebruikt het weer anders vanwege zijn eigen ervaring, voorkeur en kennis. Daarnaast is iedere cliënt ook weer anders en is het vooral belangrijk om aansluiting bij het proces en de doelen te vinden. Doordat het op verschillende manieren gebruikt wordt is er geen geschreven wet om de technieken op een bepaalde manier te gebruiken (Weiser, 2001-2013). In Canada is Fototherapie een regelmatig gebruikte methodiek. Er zijn daar zelfs nog trainingen om therapeuten die deze technieken willen gebruiken zo goed mogelijk te gebruiken.

In de gezinnen kunnen deze technieken veel diepgang bieden, doordat er met elkaar over de verschillende foto's gesproken kan worden, er gebeurtenissen samen verwerkt kunnen worden. Het familiealbum zou een motiverende activiteit kunnen zijn om alle losse foto's in een boek te verwerken om zo de identiteit van het gezin te versterken. Ook kunnen foto's bijdragen aan hun toekomst, door foto's te maken over hun toekomst, hoe ze dat graag in zouden willen vullen, worden ze gemotiveerd om eraan te blijven werken en herinneren de foto's de cliënt eraan wat ze willen bereiken, dit geeft ze kracht om verder te strijden en door te gaan (Weiser, 2001-2013).

5.2. Een Finse methodiek: Empowering Photography

Empowering Photography is de Engelse term voor Empowerment Fotografie. De oorsprong van deze methodiek ligt in Finland. De methodiek, ontwikkeld door Miina Savolainen is gebaseerd op empowerment. De methode kan toegepast worden op verschillende doelgroepen zoals groepen, families en het individu. In het onderwijs, therapie en werkgemeenschappen is er gebruik gemaakt van empowerment fotografie.

Er zijn verschillende definities te vinden over het begrip empowerment. Omdat Empowerment Fotografie uit gaat van de kracht die zich al in het individu bevindt is de volgende definitie van empowerment het meest sluitend: *"Empowerment verwijst naar het delen van macht en (schaarse) bestaansmiddelen, en de weloverwogen inspanningen van sociale groepen – en hun individuele leden – om hun eigen bestaan in handen te nemen en hun levensomstandigheden – gaande van individuele vaardigheden en zelfvertrouwen tot materiële welvaart en maatschappelijke en politieke participatie – te verbeteren. Empowerment steunt steeds op processen die van onderuit groeien."* (E-cultuur, 2013) Een belangrijke kernwaarde is het feit dat Empowerment van binnenuit komt en het niet op te leggen is. De fotografieprojecten richten zich op het ondersteunen van relaties, het zelfbeeld of levensbehoeften. Ook is gelijkheid een belangrijk uitgangspunt. Om dit te bereiken adviseert Savolainen om zelf een traject met deze methode te volgen. Volgens haar kunnen er geen 'empowerende' foto's gemaakt worden met en van cliënten wanneer de hulpverlener zelf niet ervaren heeft hoe het is om geportretteerd te worden. Tijdens het maken van de foto's worden er voornamelijk positieve factoren besproken en vastgelegd. Deze aanpak zorgt ervoor dat de geportretteerde meer zelfvertrouwen krijgt omdat er alleen gekeken wordt naar het positieve en het krachtige. De hulpverlener vertelt hoe hij of zij

de cliënt ziet. Na het maken van portretfoto's moet dit ook besproken worden zodat de hulpverlener de gevoelens ervaart die cliënten ervaren voor de camera. Dit geldt ook voor het maken van foto's om het levensverhaal van de cliënt te verbeelden. De hulpverlener zal door zijn eigen ervaringen meer inzicht krijgen in de diepe verschillende betekenissen die een foto kan vertellen (Savolainen, 2007).

Naast de vormen portretfotografie en het verbeelden van het levensverhaal, zijn er nog twee vormen: foto-albums en de interactie van een fotosessie. Deze vier vormen ondersteunen onder andere bij het verwoorden van gedachten, emoties, waarden en herinneringen. Toch is de verbale communicatie niet het belangrijkste in het hanteren van deze vormen. Het gaat om de interactie tussen hulpverlener en cliënt. Wanneer de cliënt zich begrepen voelt levert dit een gevoel van commitment en intimiteit op. Daarom is het belangrijk dat de hulpverlener luistert naar de ervaringen van de cliënt, betrokken is en liefde en respect toont (Savolainen, 2007).

Savolainen heeft verschillende projecten opgezet. Wat als eerste opvalt is de duur van deze projecten. Zo fotografeerde ze tien jaar lang verschillende meisjes. Samen met deze meiden koos ze de locatie, de kleding, het tijdstip en het seizoen om daar vervolgens te fotograferen. De meisjes wilden met deze foto's laten zien wie ze diep van binnen (willen) zijn. Elk jaar werd er een fotosessie georganiseerd. Na tien jaar hadden de meiden foto's van zichzelf in verschillende levensfasen. Savolainen geeft aan dat de meiden door dit project de gelegenheid kregen om zichzelf niet als 'cliënt' te zien maar als een volwaardige vrouw. Ook hielp het de meiden om even los van het dagelijks leven te komen waar ze door opgeslokt werden. Zo kregen ze de kans om dieper over zichzelf na te denken en hielp het bij het herontdekken van hun identiteit. In plaats van 'dat meisje met al die problemen' voelden ze zich een mooie vrouw met veel mogelijkheden.

In Nederland is een hulpverleningsproject van tien jaar moeilijk te realiseren. Dit kan een reden zijn waarom het in Nederland nauwelijks toegepast wordt.

5.3.Koppeling naar multiprobleemgezinnen

De vraag die we ons hebben gesteld hebben bij het maken van deze deelvraag is onder andere; 'Hoe kunnen we deze methodieken uit het buitenland toepassen in Nederlandse multiprobleemgezinnen?' Verschillende factoren die in de theorie naar voren kwamen zien we terug in de gezinnen. Het feit dat de meiden opgeslokt werden door het dagelijks leven, is ook kenmerkend voor de multiprobleemgezinnen. De hulpverlening is er op gericht om de vaak praktische problemen aan te pakken en op te lossen, waardoor er verschillende gebieden onderbelicht zijn geraakt. Uit het interview met M7 blijkt dat de vraag waarvoor het gezin 's ochtends opstaat en wat hun doel in het leven is, vaak onbeantwoord blijft. Ook hebben gezinnen een slecht beeld van zichzelf en voelen ze zich 'oud vuil' (M7:1.2.) Omdat het gezin vaak bestaat uit een kluwen van problemen(M7:1.4), zijn ze naar binnen gekeerd. Tijdens het interviewen van de gezinnen bleek dat het voor het gezin lastig was om een doel in het leven te benoemen die buitenshuis ligt.

Kortom: hulpverleners en gezinnen zijn te veel gericht op de problemen en het oplossen van praktische knelpunten. Fotografie zou een bijdrage kunnen leveren aan het geven van positieve accenten in het hulpverleningsplan en het versterken van de identiteit van de gezinnen. Deze informatie wordt meegenomen voor de ontwikkeling van de handleiding.

5.4. Visie fotografie

Volgens de Amerikaanse oud-president Ronald Reagan (1989) is informatie de zuurstof van de moderne tijd. Als informatie de zuurstof van de moderne tijd is, dan zijn beelden de zuurstof van die informatie. Onze samenleving heeft definitief de stap gezet van tekst- naar beeldcultuur. Nooit eerder in de geschiedenis van de mensheid werden zoveel foto's gemaakt en gebruikt. Fotografie is een uitermate krachtig communicatiemiddel geworden (Monshouwer, 2000).

Wij zijn ervan overtuigd dat fotografie ook in de multiprobleemgezinnen een krachtig communicatiemiddel is. Doordat er in de multiprobleemgezinnen verschillende problemen spelen, wordt er veelal een groot accent gelegd op de problemen en praktische knelpunten, zo blijkt uit interviews. Wij denken dat fotografie in het verleggen van accenten een effectief middel kan zijn. Door middel van fotografie kunnen de gezinnen hun eigen krachtbronnen ontdekken en wordt de identiteit van het gezin versterkt.

Er zijn verschillende argumenten te noemen waarom fotografie een effectieve en ondersteunende bijdrage kan leveren voor de hulpverleners van '10' voor Toekomst.

Ten eerste is het werk van de hulpverleners binnen '10' voor Toekomst emotioneel belastend te noemen. Dit kan zorgen voor stress, een voortdurend te hoge adrenalinpiegel en chronische vermoeidheid wat kan leiden tot een burn-out. Om een eventuele burn-out te voorkomen is het essentieel dat de inhoud van het werk afwisselend is, dat de hulpverlener er plezier in heeft en dat het meer energie oplevert dan dat het kost. Afwisseling is een preventief aspect tegen burn-out ('Burn-out voorkomen', 2012). Om voor meer afwisseling in het werk te zorgen is het van belang om een ruim aanbod van activiteiten te hebben voor de cliënten. Dit zorgt er niet alleen voor dat de kans groter is dat een behandelplan beter bij de cliënt aansluit maar tevens dat de werker meer afwisseling in het werk ervaart. Fotografie kan daarom een welkome afwisseling zijn in het werk.

Ten tweede zorgt het gebruik van fotografie voor een beroep op de rechterhersen helft.

Overdrachten schrijven, het analyseren van situaties, een gesprek op niveau voeren en vergaderingen bijwonen zijn onder andere activiteiten waarbij je gebruik maakt van je linkerhersen helft. Gemiddeld genomen gebruiken mensen voornamelijk dit deel van de hersenen. In de meeste gevallen leert een kind van 'grote mensen' dat verbeelding en fantasie onbetrouwbaar zijn en dit niet gebaseerd is op de 'echte wereld' en daarom zonder praktische waarde. Hierdoor is het mogelijk dat we tijdens de ontwikkeling ons hebben leren afsluiten voor intuïtie, de meest betrouwbare en authentieke informatiebron die we bezitten. De nadruk van deze maatschappij ligt op de concrete buitenwereld met als gevolg dat de maatschappij ons dwingt om te leren beredeneren en theoretiseren in plaats van te vertrouwen op wat onze intuïtie zegt. Met andere woorden: 'Gebruik je boerenverstand'. Toch is het wel degelijk van belang om een beroep te doen op de andere kant van het brein. Door activiteiten als fotografie, sport, drama en beeldende vorming wordt voornamelijk de rechterhersen helft aangesproken zodat er meer balans kan komen tussen de linker en de rechterhersen helft. Pas wanneer de hersenhelften in balans zijn kun je als hulpverlener optimaal gebruik maken van de kwaliteiten die je rechter- en je linkerhersen helft bezitten en kun je werk dus het meest effectief uit voeren ('Rechter- en linker hersenhelft, 2012).

Wanneer de hulpverleners van het Leger des Heils activiteiten zouden uitvoeren die de rechter- en linker hersenhelften activeren, zullen ze meer plezier en energie uit hun werk halen. Zoals eerder genoemd is

fotografie een activiteit waarbij voornamelijk de rechterhersen helft wordt aangesproken. In de handleiding komen activiteiten voor die beroep doen op zowel de linker- als de rechter hersen helft. Ook zullen ze met de handleiding meer bij de doelgroep aan kunnen sluiten. Vanuit interviews is namelijk gebleken dat de hulpverlening veel gericht is op taal. Dit terwijl de geïnterviewde gezinnen en andere gezinnen meer gericht zijn op beeld en minder gericht op taal.

Tot slot doen hulpverleners met verbale communicatie een groot beroep op inzicht, terwijl hulpvragers in sommige gevallen een ander niveau hebben (M7:1.6.). Dit is een van de redenen waarom wij denken dat fotografie een pakkend middel is om doelen te bereiken in de multiprobleemgezinnen.

Wij zijn ervan overtuigd dat fotografie een krachtig communicatiemiddel is voor de gezinnen maar ook voor de hulpverleners. Fotografie zorgt voor afwisseling, nieuwe inzichten en kan bijdragen aan het handelingsplan.

5.5.Conclusie

In dit hoofdstuk zijn twee verschillende methodieken beschreven die internationaal een grote rol spelen. De eerste methodiek die beschreven is heet Fototherapie en kent vijf verschillende technieken. De eerste techniek is gericht op de foto's die de cliënt zelf maakt. J. Weiser ziet de foto die een cliënt maakt als een weerspiegeling van de cliënt of een zelfportret.

In de tweede techniek worden de foto's van de cliënt gemaakt door zijn of haar omgeving. Deze techniek maakt duidelijk hoe de omgeving de cliënt ziet, volgens de cliënt.

Ten derde is er de techniek die cliënten een zelfportret laat maken. De zelfportretten hebben te maken met het gevoel van eigenwaarde, zelfkennis, zelfvertrouwen en zelfacceptatie van de cliënt.

Ook kent de Fototherapie de techniek: familiealbums. Deze albums geven de ervaringen en prestaties van mensen weer. Tevens worden de relaties met anderen inzichtbaar gemaakt. Daarnaast kan het album helpen bij het vinden van betekenis van het leven.

Tot slot is er de projectieve fototherapie of beter bekend als: 'kaarten op tafel'. Met deze therapie maakt de therapeut gebruik van de projectie van een cliënt om zo gedachten, interpretaties, gevoelens en herinneringen op te roepen.

De tweede methodiek die in dit hoofdstuk is beschreven is Empowerment Fotografie. Empowerment Fotografie is ontwikkeld door Miina Solvainen. De methodiek is erop gericht op het ondersteunen van relaties, het zelfbeeld en levensbehoeften. Deze methodiek kent vier vormen: portretfotografie, verbeelden van het levensverhaal van de cliënt, interactie tijdens een fotosessie en foto-albums. Deze vier vormen ondersteunen onder andere bij het verwoorden van gedachten, emoties, waarden en herinneringen. Solvainen heeft verschillende succesvolle projecten gedaan met onder andere meisjes uit een inrichting.

De hulpverlening bij '10' voor Toekomst is erop gericht om de vaak praktische problemen aan te pakken en op te lossen, waardoor er verschillende gebieden, zoals zingeving, onderbelicht raken. Ook hebben gezinnen een slecht beeld over zichzelf en voelen ze zich 'oud vuil'. Doordat er in de multiprobleemgezinnen veel verschillende problemen spelen, wordt er veelal een groot accent gelegd op de problemen en praktische knelpunten. Door het middel fotografie zouden we met de gezinnen en

de hulpverleners meer accent kunnen leggen op de positieve accenten en het versterken van de identiteit van de gezinnen.

6. Handleiding

In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op de volgende deelvraag: *Op welke wijze kunnen medewerkers methodisch te werk gaan in de multiprobleemgezinnen met het middel fotografie?*

Aan de hand van onze visie, opgedane informatie en ervaring lichten we de keuze, vorm en inhoudt van de handleiding toe. De handleiding; ons antwoord op de hoofd- en deelvraag.

6.1.Beeldcultuur

Onze samenleving heeft definitief de stap gezet van tekst- naar een beeldcultuur. Nooit eerder in de geschiedenis van de mensheid werden zoveel foto's gemaakt en gebruikt. Fotografie is een uitermate krachtig communicatiemiddel geworden (Monshouwer, 2000). Als beelden onze maatschappij vertegenwoordigen en fotografie een krachtig communicatiemiddel is, waarom dan ook niet in de hulpverlening?!

Door fotografie in het hulpverleningsplan van het gezin te betrekken leert het gezin om zijn waarnemingen, ervaringen en gevoelens op een andere manier te 'verwoorden' dan gesproken taal. Fotografie in de hulpverlening is er op gericht het gezin toe te rusten met kennis en vaardigheden om gedachten, ervaringen, herinneringen, waarnemingen en belevenissen in beeld vorm te geven (Schreurs, 1997).

Uit de volgende citaten blijkt ook de beeldgerichtheid van de twee geïnterviewde gezinnen: 'We willen meer zien dan er over praten (G1:3.3).' 'Bij de film zie ik mezelf terug en ook zie ik wat ik fout doe (G2:3.4).' 'Als je (...) foto's maakt, dat mensen in plaats van film zien: 'o, gedraag ik me zo, en o doe ik zo!' G1:5.1. '(...) soort lijn tekenen, en als je nu hier staat, waar zou je dan over een week, maand of half jaar willen zijn. Het is een bepaalde moeite hebben om dingen uit te spreken, dan gaan we het tekenen, om iets te verduidelijken (G1:3.2).

Ook blijkt uit de interviews met gezinnen dat ouders hun kinderen als zin van het leven zien. Hierdoor is een foto van hun kind van grote waarde. Zij worden emotioneel sterk aangetrokken door het beeld van hun kind. De kracht van fotografie wordt gevormd doordat ouders genieten van de positieve dingen die ze zien van hun kinderen op de beelden en niet doordat zij op een cognitieve manier inzicht in hun handelen krijgen (Biemans, 2000).

Om aan te sluiten bij de doelgroep, de organisatie en de cultuur waarin we leven is er besloten om een handleiding te maken met het middel fotografie. In de handleiding worden praktische handvatten aangeboden om de handelingsverlegenheid op het gebied van zingeving, tegen te gaan.

Tijdens het proces van het bedenken van de inhoud van de handleiding kwamen we uit op drie verschillende ideeën. Deze concepten hebben we uitgewerkt en aan de organisatie voorgelegd. De organisatie en Pier Haagsma hebben hun voorkeuren en feedback over de ideeën gegeven. Unaniem is er voor het volgende concept gekozen: 'De zin van foto's'.

6.2.De zin van foto's

Dit concept is uitgewerkt in drie delen; eerste afspraak, tweede afspraak en een laatste afspraak.

Tijdens de eerste afspraak vindt er een gesprek over zingeving plaats aan de hand van vragen waarin de volgende deelonderwerpen van zingeving aan bod komen:

- Intrinsieke motivatie, eigen draagkracht
- Hoe wil je herinnerd worden
- Waarden en normen en waar sta je over 5 jaar,
- Wat wil je allemaal bereikt hebben?

In dit gesprek wordt er aandacht gegeven aan de krachten van het gezin en worden krachtbronnen opnieuw ontdekt.

Naar aanleiding van het eerste gesprek worden er 3 thema's geselecteerd die voor het gezin het meest van belang zijn. Het gezin gaat, in dien mogelijk, een verbeelding van de thema's bedenken. Door het gezin zonder hulpverlener met deze opdracht aan de gang te laten gaan, willen we de zelfstandigheid versterken. Indien het gezin niet de competenties heeft voor deze opdracht, wordt het samen met de hulpverlener uitgevoerd.

Tijdens de tweede afspraak worden er foto's gemaakt van de drie thema's en worden zo de thema's omgezet in beeld. Dit levert de mogelijkheid op om het hele gezin te betrekken bij het thema zingeving. Deze foto's leveren gespreksmogelijkheden op voor het vervolg van het hulpverleningsplan.

In de derde afspraak worden de foto's besproken naar aanleiding van vragen die in de handleiding zijn verwoord. De activiteit wordt afgesloten met een vierde afspraak om de foto's een plekje te geven. Een collage, een fotolijst om de foto, een boek, etc.

Er is gekozen voor een onderverdeling van deze activiteit om een aantal redenen. De eerste reden is vanuit praktisch oogpunt. In de gezinnen hebben hulpverlener tijd nodig om ook praktische oplossingen aan te bieden en kan een afspraak niet bestaan uit enkel een gesprek over zingeving. Daarnaast is het een grote activiteit met zware en moeilijke onderwerpen. Om deze reden is het belangrijk dat er genoeg tijd en ruimte voor de hulpverlener en het gezin is, om met de onderwerpen bezig te zijn.

Ook is er voor een onderverdeling gekozen om zo een opbouw in de totale activiteit aan te brengen. Er is genoeg ruimte en tijd om in de gezinnen een gesprek te voeren met het thema zingeving. Daarna wordt zingeving ook praktisch gemaakt door het middel fotografie. Fotografie is een ondersteunend middel bij het vormgeven en het bespreken van zingeving.

De doelen van de activiteiten in de handleiding zijn onder andere:

- Empowerment
- Bespreekbaarheid zingeving bevorderen
- Ontdekken van krachtbronnen en identiteit
- Succeservaringen creëren
- Een beeldend eindresultaat wat gebruikt kan worden als rode draad in het hulpverleningsplan.

In de handleiding is rekening gehouden met de diversiteit van het team van '10' voor Toekomst. Iedere hulpverlener is anders en heeft zijn of haar eigen voorkeuren. De flexibiliteit van de handleiding zit vooral in de twee verschillende versies van de totale activiteit. Er is een verkorte versie opgenomen om rekening te houden met de tijdsdruk van de hulpverleners. Ook zijn er, zoals hierboven omschreven,

verschillende gespreksthema's en vragen. De hulpverlener kan naar eigen idee de thema's kiezen en vragen stellen die bij de hulpverlener en het gezin passen.

6.3.Lay-out

De instelling gaf aan behoefte te hebben aan een kleine en eenvoudige vorm gegeven handleiding zodat er tijd bespaard kan worden en hulpverleners uitnodigt worden om de handleiding te lezen en te gebruiken.

Om deze behoefte tegemoet te komen is er gekozen voor een strakke, duidelijke en frisse lay-out om de leesbaarheid te vergroten. Ook is er in de handleiding is zo min mogelijk tekst en theorie opgenomen. Hierdoor wordt er laagdrempeligheid bereikt voor het gebruiken van de handleiding.

Door de quotes in de handleiding is de samenvatting van tekst in een oogopslag te lezen. Ook maakt dit de handleiding aantrekkelijker. De meeste quotes zijn citaten en informatie uit dit onderzoek.

Om de hulpverleners van ideeën en inspiratie te voorzien is gebruik gemaakt van beeldmateriaal. Dit beeldmateriaal is afkomstig van de auteurs van dit onderzoek. Bij het beeldmateriaal is er een korte uitleg beschreven wat als voorbeeld dient om de activiteit uit te voeren.

Er zijn voor de kleuren groen, oranje en wit gekozen.

Groen vinden wij een rustgevende kleur die geassocieerd kan worden met de natuur en het leven. Voor ons heeft zingeving te maken met het diepst van je bestaan en de zin van het leven. Daarom vinden wij dit een passende kleur bij het thema zingeving.

Oranje heeft voor ons een alarmerende associatie maar aan de andere kant ook vrolijk en zonnig. We willen hiermee de noodzaak van zingeving symboliseren maar ook de ludiekheid van het middel fotografie.

Er is niet bewust voor wit gekozen. Wit vinden wij vooral fris en goed bij de kleuren oranje en groen passen.

De andere twee concepten zijn te vinden in bijlage C uit dit onderzoek.

De handleiding is te vinden in de kast van '10' voor Toekomst van het Leger des Heils of via de auteurs van dit onderzoek.

Online is de handleiding via de volgende link te vinden:

<http://www.fotofabriek.nl/previews/default.aspx?id=EQB6EDK5E2KMW8U7OHHA8I3IL9B9CONCsnuiumyjkvtzupi25m5t45#/page/1>

7. Resultaten uit het onderzoek

De resultaten die dit onderzoek heeft opgeleverd staan objectief en eenduidig in dit hoofdstuk vermeld. De resultaten zijn een antwoord op de volgende onderzoeksvraag: *Op welke wijze kunnen hulpverleners van het Leger des Heils, te Apeldoorn, afdeling '10' voor Toekomst het thema zingeving in de multiprobleemgezinnen inzetten door het middel fotografie?*

7.1.Resultaten vanuit literatuurstudie

7.1.1. Multiprobleemgezinnen

Wat zijn multiprobleemgezinnen en wat verstaan deze gezinnen, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, onder zingeving?

In dit onderzoek is er literatuuronderzoek gedaan naar de betekenis van multiprobleemgezinnen. Hierin kwam de volgende definitie van multiprobleemgezinnen naar voren: 'Een multiprobleemgezin is een gezin (minimaal een ouder en een kind) dat kampt met een chronisch complex van socio-economische en psychosociale problemen, geworteld in voorgaande generaties, waarvan de betrokken hulpverleners vinden dat het weerbarstig is voor hulp (Ghesquiere, 1993).' De problematiek die in de gezinnen speelt is hardnekkig te noemen. Daar zijn verschillende oorzaken voor. Ten eerste: de wil is er wel om te veranderen, maar de kracht ontbreekt. Verder kan een oorzaak zijn dat de cliënt de problematiek waar hij in verkeert wel acceptabel vindt en af ziet van alle vormen van hulp. Tot slot ziet de cliënt de omgeving als probleem en niet zichzelf. Daarom wordt er vaak gesproken over: 'zorgwekkende zorgmijders'.

Er zijn drie gebieden te noemen waar de problematiek zich afspeelt: Socio-economische problemen, psychosociale problemen en transgenerationele problemen.

Eigen inzichten

Door het afnemen van interviews kwamen we in aanraking met multiprobleemgezinnen. Het viel ons op dat het voornamelijk allochtone gezinnen zijn met meer dan 3 kinderen. De term zorgmijders die uit het literatuuronderzoek naar voren kwam, herkennen we. Tijdens een interview met een gezin gaf G1 aan dat het prima was dat er hulpverlening bij haar over de vloer kwam, maar ze zag zelf het nut daarvan niet in. Ze ondervond geen problemen in de opvoeding. Ze vond het wel makkelijk dat er hulpverlening kwam om zo haar financiën weer een beetje op orde te krijgen.

De hulpverlening kon in het betreffende gezin er niet gelijk achter komen welke problemen er nog meer speelden. De vaderen moeder in dit gezin werd en verdacht van geweld, ruzie en mishandeling. Daar verbaasden wij ons over omdat vader en moeder vriendelijk op ons overkwamen. Jeugdzorg heeft besloten om de kinderen uit huis te halen. Nadat wij het interview hebben gehouden zijn de kinderen ook daadwerkelijk naar een pleeggezin gebracht.

7.1.2. Zingeving

Wat wordt er door de hulpverleners (en organisatie) binnen het Leger des Heils op de afdeling Tien voor Toekomst onder zingeving verstaan?

Een uitgebreid literatuuronderzoek leverde veel informatie en resultaten op, vanuit verschillende visies. De definitie die door van der Lans gegeven wordt van zingeving is: *'Zingeving verwijst naar het complex van cognitieve en evaluatieve processen die bij het individu plaatsvinden bij diens interactie met de omgeving en die resulteren in motivationele betrokkenheid en psychisch welbevinden'* (Lans van der, 2006, 84).

Samenvattend kan er gezegd worden dat zingevingvragen, vragen zijn die voortkomen uit hoe de mens in het leven staat, welke doelen hij/zij nastreeft, welke waarden er zijn en hoe hij/zij de werkelijkheid interpreteert. Wanneer dit tekortschiet, stagneert de zinbeleving en ontstaan er zingevingvragen. Zingeving gaat verder dan het christelijk geloof.

Eigen inzichten

Voordat we dit onderzoek hadden opgezet was zingeving voor ons een vaag en breed begrip. Zingeving koppelden we aan onze christelijke levensbeschouwing. De definitie die wij hadden opgesteld voor zingeving was als volgt: zingeving is de zoektocht naar het doel, het nut, en de zin van leven. Voor ons is zingeving verbonden aan ons christelijk geloof. Het doel in ons leven wordt grotendeels bepaald door het richten op de wil van God. Het geloof in toekomst en eeuwig leven geeft ons leven een diepe en rijke betekenis. In het onderzoek kwam naar voren dat de hulpverleners zingeving niet vanzelfsprekend aan geloof koppelden. Dat vonden wij bijzonder omdat voor ons zingeving de kern van je bestaan weer geeft en dat naar ons idee niet gescheiden kan zijn van een christelijke identiteit.

7.1.3. Visualisering

Welke manieren van visualisering worden er al in de handelingsplannen en interventies binnen het Leger des Heils, '10'voor Toekomst te Apeldoorn gebruikt?

Uit het hulpverleningsaanbod van het Leger des Heils, afdeling '10' voor Toekomst blijkt dat er verschillende manieren van visualisering worden gebruikt. De contextuele therapie ligt hieraan ten grondslag. Om de context van een gezinssysteem inzichtelijk te maken en te verhelderen wordt er binnen deze therapie gebruik gemaakt van poppetjes van lego en playmobiel. Voorafgaand aan het gebruik van de poppetjes wordt er vaak het genogram van de zorgvrager in kaart gebracht. Een genogram vertelt schematisch de gebeurtenissen in de familie zoals scheidingen, geboorten, sterfgevallen, kinderloosheid, tweede huwelijken en dergelijke. (Academie, 2012) Deze manier van visualisering is een krachtige ondersteuning en aanvulling in de gesprekken die gebaseerd zijn op de systeemtherapie en contextuele therapie. Ook wordt er binnen het Leger des Heils gebruikt gemaakt van video-hometraining. Eén van de belangrijkste uitgangspunten van video-hometraining is de aanname dat ouders en kinderen wederzijds erop gericht zijn een goed contact met elkaar te willen hebben en zich actief op elkaar afstemmen.

Eigen inzichten

Na vier jaar SPH hebben we het belang en de kracht van muzischagogisch werken ontdekt. Nelleke heeft de creatieve minor gevolgd en daarmee veel kennis en ervaring opgedaan met muzische middelen. Het grotendeel van de middelen hebben te maken met visualisering. Beeld, dans, drama, muziek, beeldende vorming zijn visualiserende middelen. Deze middelen beelden of symboliseren en verbeelden gedachten, gevoelens, situaties en het verhaal van de verteller. Naar ons idee is muzischagogisch werken, en dus visualisering een krachtig middel om meer dimensie aan het gesprek toe te

voegen. Wanneer iemand veel redeneert en moeite heeft om zijn gevoel te benoemen of te ervaren kan visualisering een grote bijdrage leveren aan het bereiken van het emotionele gedeelte van het brein.

7.1.4. Fotografie en hulpverlening

Welke (succes)ervaringen zijn er internationaal te noemen op het gebied van fotografie in de hulpverlening en welke gevolgen heeft dat voor ons eindproduct?

In het literatuuronderzoek zijn twee methodieken beschreven die internationaal een grote rol spelen. De methodiek met de naam Fototherapie, is afkomstig uit Canada en ontwikkeld door Judy Weiser. De methodiek kent vijf verschillende technieken. De eerste techniek is gericht op de foto's die de cliënt zelf maakt. J. Weiser ziet de foto die een cliënt maakt als een weerspiegeling van de cliënt of een zelfportret. In de tweede techniek worden de foto's van de cliënt gemaakt door zijn of haar omgeving. Deze techniek maakt duidelijk hoe de omgeving de cliënt ziet, volgens de cliënt.

Ten derde is er de techniek die cliënten een zelfportret laat maken. De zelfportretten hebben te maken met het gevoel van eigenwaarde, zelfkennis, zelfvertrouwen en zelfacceptatie van de cliënt.

Ook kent de Fototherapie de techniek: familiealbums. Deze albums geven de ervaringen en prestaties van mensen weer. Tevens worden de relaties met anderen inzichtelijk gemaakt. Daarnaast kan het album helpen bij het vinden van betekenis van het leven.

Tot slot is er de projectieve fototherapie of beter bekend als: 'kaarten op tafel'. Met deze therapie maakt de therapeut gebruik van de projectie van een cliënt om zo gedachten, interpretaties, gevoelens en herinneringen op te roepen.

De andere methodiek, Empowerment Fotografie, is afkomstig uit Finland en ontwikkeld door Miina Solvainen. De methodiek is erop gericht op het ondersteunen van relaties, het zelfbeeld en levensbehoeften. Deze methodiek kent vier vormen: portretfotografie, verbeelden van het levensverhaal van de cliënt, interactie tijdens een fotosessie en foto-albums. Deze vier vormen ondersteunen onder andere bij het verwoorden van gedachten, emoties, waarden en herinneringen. Solvainen heeft verschillende succesvolle projecten uitgevoerd met onder andere meisjes uit een inrichting.

Eigen inzichten

Doordat er in de multiprobleemgezinnen verschillende problemen spelen, wordt er veelal een groot accent gelegd op de problemen en praktische knelpunten, zo blijkt uit de interviews. Wij denken dat fotografie in het verleggen van accenten een effectief middel kan zijn. Ook kan door middel van fotografie de gezinnen eigen kracht ontdekken en wordt de identiteit van het gezin versterkt. De accenten zullen hierdoor meer op succeservaringen, krachtbronnen en mogelijkheden komen te liggen. Het familiealbum zou bijvoorbeeld een motiverende activiteit kunnen zijn om alle losse foto's die het gezin heeft, in een boek te verwerken om zo de identiteit van het gezin te versterken.

7.2.Resultaten vanuit praktijk

7.2.1. Interview hulpverleners

De belangrijkste fragmenten uit de interviews worden hieronder weergegeven, onderverdeeld in de deelvragen.

Deelvraag 1: Wat zijn multiprobleemgezinnen en wat verstaan deze gezinnen, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, onder zingeving?

- Vaak zijn het gezinnen die in de onderkant van de samenleving zijn/leven. M3:1.2
- Gezinnen die op verschillende levensgebieden problemen ervaren M2:1.1.
- Je ziet dat het een geschiedenis is die vaak terug komt. Waardoor hebben we het in het verleden dingen zijn gebeurd. Waardoor mensen het moeilijk vinden om volwassen te worden en volwassen keuzes te maken en daardoor op verschillende gebieden eigenlijk vastlopen. M3:1.3
- Dat die problemen generatie op generatie zich voordoen. M7:1.3

Deelvraag 2: Wat wordt er door de hulpverleners (en organisatie) binnen het Leger des Heils op de afdeling Tien voor Toekomst onder zingeving verstaan?

- Voor wie wil ik er zijn op deze aarde/in mijn omgeving. Wat wil ik bereiken in mijn leven. Doelen zoals: dat de kinderen als ze uit huis gaan, dat ze dan een aantal zaken kunnen zoals; met geld omgaan M1:2.1.
- Tuurlijk heeft God daar ook veel mee te maken, maar zelf zie ik het als het “goede” het “normale” en “gezonde” en op die wijze kan ik het bij mijn cliënten ook altijd bespreekbaar maken M1:1.2.
- Zingeving is voor mij wat het leven zin geeft/vervult. Hoeft voor mij niet perse een geloof te zijn, heeft voor mij ook veel met waarden te maken. Belangrijk in de gezinnen omdat het de basis van je leven is M5:2.1.

Deelvraag 3: Welke manieren van visualisering worden er al in de handelingsplannen en interventies binnen het Leger des Heils, ‘10’voor Toekomst te Apeldoorn gebruikt?

- Oplossend gericht, contextueel M5:3.1.
- Ik speel het spel “Inzicht” wel eens M1:3.5.
- En ik werk veel met videobeelden omdat ik zie dat veel hulpverlening gericht is op taal. Omdat je binnen de gezinnen helemaal niet met taal moet werken. Die zijn helemaal niet taal gericht. Die zijn beeldgericht. M7:3.2
- Ik teken veel tijdens gesprekken en ik gebruik veel beeldspraak M4:3.2.
- Geogrammen doen we ook en sociogrammen dat is ook wel inzichtelijk maken van iets M2:3.8

Deelvraag 4 heeft alleen antwoorden vanuit literatuurstudie opgeleverd.

Deelvraag 5: Op welke wijze kunnen medewerkers methodisch te werk gaan in de multiprobleemgezinnen met het middel fotografie?

- Ik vertel wel eens bij een cliënt dat ik “dit plaatje” en dan bedoel ik die situatie wil onthouden. Zo mooi of zo duidelijk geeft dat iets weer. En nu ik contact met jullie heb gehad, denk ik dat er dan eigenlijk een foto van gemaakt zou moeten worden. Is helpend, denk ik M1:5.6.
- Ik heb zelf ook bedacht als je nu met duplo poppetjes werkt, dat je dat op camera zet. Dat wat er geposeerd is. De opstelling bijvoorbeeld. Vaak is dat wel confronterend. Maar als het beeldend vastgelegd wordt, van hoe dat misschien van vroeger is geweest en hoe het nu is, dat je daarin dingen kunt uitbeelden. M5:5.2
- Nou dat zou dus ook een optie kunnen zijn dat je met een gezin waar heel veel is gebeurd, en dat zie je bij multiprobleem dat daar heel veel aan de hand is, dat je een soort van levensboek met ze maakt

doormiddel van foto's. En misschien bestaande foto's, of dat je ook nieuwe foto's kan maken. Dat je met zo'n gezin, of met een kind uit het gezin een boek kan maken, soort van levenslijn. M3:5.3

7.2.2. Interview gezinnen

De belangrijkste fragmenten uit de interviews worden hieronder weergegeven, onderverdeeld in de deelvragen.

Deelvraag 1: Wat zijn multiprobleemgezinnen en wat verstaan deze gezinnen, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, onder zingeving?

- met het spreekwoordelijk gezegde: door het bos de bomen niet meer zien, zeg maar. Het werd me gewoon allemaal te veel G1:1.1.
- oudste zoon had problemen op school, ene ook sociale problemen, 3 kleine kinderen in zo'n kleine problemen, maar ook financiële problemen, dus daardoor. Financiële problemen G2:1.1.
- Ik heb het daar wel over gehad. Ik heb een dip gehad, ik kwam alleen mijn bed uit voor mijn kinderen. Nu is dat wel verandert, nu heb ik zo iets: zo he, ik leef ook! G1:2.3.
- Ja wij hebben het daarover wel gehad, bijvoorbeeld dat wij heel graag een grotere woning zou willen hebben, en dat de kinderen hebben dan meer de ruimte en dat hebben wij te doen en dat onze oudste zoon geen problemen zal hebben, en dat wij geen financiële problemen meer zouden hebben G2:2.1.

Deelvraag 2: Wat wordt er door de hulpverleners (en organisatie) binnen het Leger des Heils op de afdeling Tien voor Toekomst onder zingeving verstaan?

Deze deelvraag heeft alleen informatie opgeleverd uit de interviews met de hulpverleners.

Deelvraag 3: Welke manieren van visualisering worden er al in de handelingsplannen en interventies binnen het Leger des Heils, '10'voor Toekomst te Apeldoorn gebruikt?

- Soort lijn tekenen, en als je nu hier staat, waar zou je dan over een week, maand of half jaar willen zijn. Het is een bepaalde moeite hebben om dingen uit te spreken, dan gaan we het tekenen, om iets te verduidelijken. Dat gebeurt met cirkeltjes. Zoveel procent van de pizza is dat, en zoveel procent is dat... G1:3.2.
- In het begin op papier moesten we tekenen het gezin, de plaatsten van onszelf en het gezin, en hoe je ziet jezelf, en ook wat zou je graag wel willen en wat hoeft niet in het gezin. Dat moest allemaal getekend worden. En als hulp hebben we een klok getekend en pictogrammen van het dagprogramma G2:3.1.
- We willen meer zien dan er over praten G1:3.3.

Deelvraag 4: alle antwoorden op deze vraag zijn verkregen uit literatuuronderzoek.

Deelvraag 5 Op welke wijze kunnen medewerkers methodisch te werk gaan in de multiprobleemgezinnen met het middel fotografie?

- Je mag wel een foto maken maar ik moet niet als een standbeeld braaf zitten, en pootje geven. Ik dan wel wat spontaniteit hebben. Als je dan iets bij die mensen spontane mensen foto's maakt, dat mensen in plaats van film zien: 'o, gedraag ik me zo, en o doe ik zo!' G1:5.1.
- Heb je een fotoboek, foto's van vroeger? Nee, helemaal niets. Dat vind ik wel moeilijk, ik heb ook een

jeugd gehad, en opgegroeid G1:5.3.

- En ik zie dat van mezelf, dat je er goed over moet praten. Maar ik vind fotografie gevoelig wel heel leuk maar ik maak het liever. Zorg dat het foto's zijn waar ze bezig zijn, van de zijkant en niet van het gezicht. Dat je laat zien: kijk foto van de zijkant, daar ben je leuk bezig met de tuin! G1:5.5.

7.3.Praktijk en product

Na het onderzoek uitgevoerd te hebben, literatuurstudies te hebben gedaan, interviews afgenomen en gesprekken gevoerd zijn we veel kennis en informatie rijker.

Wat ons is opgevallen is dat er uit de interviews naar voren kwam dat er zowel bij de hulpverleners als bij de gezinnen behoefte is aan meer hulpmiddelen in een gesprek dan alleen verbale communicatie. Uit de interviews blijkt dat er verschillende manieren zijn gebruikt om aan deze behoefte tegemoet te komen. Zo worden er genogrammen, lego en duplo poppetjes en video-hometraining gebruikt.

Toch blijkt uit ons onderzoek dat zingeving, ondanks deze middelen, een onderbelicht thema is. De oorzaak die genoemd is, is vooral de vaagheid van het begrip, de complexe situaties en problemen van de gezinnen en de handelingsverlegenheid bij de hulpverleners.

De multiprobleemgezinnen, waar de hulpverleners binnen '10'voor Toekomst mee te maken hebben, beschikken over een ander niveau dan de hulpverleners en hebben minder inzicht voor taal. Daardoor zou beeld beter aansluiten en effectiever zijn in ondersteuning van gesprekken dan verbale communicatie. Er is gekozen voor het middel fotografie in de handleiding, omdat fotografie situaties vast legt, er veel weergegeven kan worden in één beeld en erop terug gekomen kan worden. Uit de interviews met gezinnen is gebleken dat ouders over het algemeen voor hun kinderen leven

Op de vraag of hulpverleners het middel fotografie in zouden willen zetten in de gezinnen antwoorden de meeste respondenten bevestigend. Het is positief te noemen dat er motivatie is en ontvankelijkheid voor een handleiding met het middel fotografie.

In de handleiding worden praktische handvatten geboden om de handelingsverlegenheid op het gebied van zingeving, tegen te gaan. Ook komen we in deze handleiding de behoeften en mogelijkheden van de gezinnen tegemoet. Uit de interviews blijkt dat de gezinnen veel baat hebben bij de visualisering van gesprekken. Tijdens een gesprek met Linda Cornelisse en Jannie Jonker is er besloten dat we drie concepten zouden bedenken die in de handleiding gebruikt zouden kunnen worden. Jannie, Linda en Pier Haagsma hebben hun voorkeur voor een concept uitgesproken. Unaniem hebben we voor het volgende concept gekozen: 'De zin van foto's.' Dit concept is uitgewerkt in drie delen.

Tijdens de eerste afspraak vindt er een gesprek over zingeving plaats aan de hand van vragen waarin de volgende deelonderwerpen van zingeving aan bod komen: intrinsieke motivatie, eigen draagkracht, hoe wil je herinnerd worden, waarden en normen en waar sta je over 5 jaar, wat wil je allemaal bereikt hebben? In dit gesprek wordt er aandacht gegeven aan de krachten van het gezin en worden krachtbronnen opnieuw ontdekt.

Naar aanleiding van het eerste gesprek worden er 3 thema's geselecteerd die voor het gezin het meest van belang zijn. Het gezin gaat, in dien mogelijk, een verbeelding van de thema's bedenken. Door het gezin zonder hulpverlener met deze opdracht aan de gang te laten gaan, willen we de zelfstandigheid versterken. Indien het gezin niet de competenties heeft voor deze opdracht, wordt het samen met de hulpverlener uitgevoerd.

Tijdens de tweede afspraak worden er foto's gemaakt van de drie thema's en worden zo de thema's

omgezet in beeld. Dit levert de mogelijkheid op om het hele gezin te betrekken bij het thema zingeving. Deze foto's leveren gespreksmogelijkheden op voor het vervolg van het hulpverleningsplan.

In de derde afspraak worden de foto's besproken naar aanleiding van vragen die in de handleiding zijn verwoord. De activiteit wordt afgesloten met een vierde afspraak om de foto's een plekje te geven. Een collage, een fotolijst om de foto, een boek, etc.

Er is gekozen voor een onderverdeling van deze activiteit om een aantal redenen. De eerste reden is vanuit praktisch oogpunt. In de gezinnen hebben hulpverlener tijd nodig om ook praktische oplossingen aan te bieden en kan een afspraak niet bestaan uit enkel een gesprek over zingeving. Daarnaast is het een grote activiteit met zware en moeilijke onderwerpen. Om deze reden is het belangrijk dat er genoeg tijd en ruimte voor de hulpverlener en het gezin zijn om met de onderwerpen bezig te zijn.

Ook is er voor een onderverdeling gekozen om zo een opbouw in de totale activiteit aan te brengen. Er is genoeg ruimte en tijd om in de gezinnen een gesprek te voeren met het thema zingeving. Daarna wordt zingeving ook praktisch gemaakt door het middel fotografie. Fotografie is een ondersteunend middel bij het vormgeven en het bespreken van zingeving.

8. Discussie & conclusie

8.1. Betrouwbaarheid en validiteit

Bij het doen van onderzoek is het belangrijk dat de onderzoeksresultaten betrouwbaar zijn. De termen betrouwbaarheid en validiteit zijn vanuit onderzoek twee belangrijke begrippen.

Met betrouwbaarheid wordt verwezen naar de herhaalbaarheid van het onderzoek, de mate waarin de meting nauwkeurig is. Er kan gesproken worden over een betrouwbare meting als bij herhaling dezelfde resultaten naar voren komen. Nauwkeurigheid zegt iets over de helderheid van de resultaten.

Met validiteit wordt bedoeld of het onderzoeksinstrument wel datgene te pakken heeft wat er onderzocht wordt (Harinck, 2008).

8.1.1. Betrouwbaarheid

In dit onderzoek is, naast literatuurstudie, gebruik gemaakt van half gestructureerde interviews en gestructureerde interviews. Bij de half gestructureerde interviews liggen de interviewvragen vast en is er daarnaast ruimte om door te vragen. Omdat de structuur van het interview voor een groot deel vast ligt wordt de betrouwbaarheid van de resultaten groter. Door gestructureerde interviews via de e-mail bij het gehele team af te nemen, werd de betrouwbaarheid van ons onderzoek vergroot. Vanwege het feit dat bijna het hele team het interview heeft ingevuld hebben we een compleet beeld gekregen van de afdeling '10' voor Toekomst. In totaal zijn er vier half gestructureerde interviews afgenomen en vier gestructureerde interviews.

8.1.2. Validiteit

Om de validiteit van het onderzoek te waarborgen is er kritisch gekeken naar de interviewvragen. In eerste instantie is vooral gekeken of de antwoorden op de vragen antwoord zullen geven op de hoofd- en deelvragen van dit onderzoek. Het interview is kritisch nagekeken door de afstudeerbegeleider vanuit de Christelijke Hogeschool Ede en opdrachtgever vanuit het Leger des Heils, afdeling '10' voor Toekomst, te Apeldoorn. Om de validiteit te vergroten zijn de half gestructureerde interviews opgenomen en woord voor woord uitgetypt. Vervolgens zijn niet-relevante stukken tekst verwijderd. Wat er overbleef is gelabeld waardoor alle uitspraken daadwerkelijk goed verwerkt konden worden. Door deze manier van werken is de geldigheid van de uitslagen vergroot. De (kern)labels zijn in dit verslag opgenomen als bijlage, waardoor het mogelijk is om de aangehaalde citaat terug te kijken. In dit onderzoek is de betrouwbaarheid en validiteit niet uit te drukken in statische cijfers, zoals bij wetenschappelijk onderzoek vaak wel gebeurt (Harinck, 2008). Wel zijn de principes van betrouwbaarheid en validiteit gebruikt bij het kritisch nadenken over de gebruikte instrumenten en andere facetten van het onderzoek.

Een aantal manieren waarop in dit onderzoek de betrouwbaarheid is gewaarborgd zijn:

- Het doen van literatuuronderzoek en het houden van interviews met meerdere (twee) onderzoekers. Hiermee is de kans op 'tunnelvisie' verkleind, en houden de onderzoekers elkaar scherp bij het doen van onderzoek.

- De onderzoeksgegevens zijn regelmatig doorgelezen en teruggekoppeld aan de opdrachtgever en begeleider. Hierdoor blijven alle partijen betrokken en wordt er op toegezien dat de onderzoeksmethodes en resultaten kwalitatief goed zijn.
- Er wordt bij dit onderzoek gebruik gemaakt van 'triangulatie'. Dit betekent dat er op verschillende manieren onderzoek gedaan wordt naar hetzelfde onderwerp (van der Zee, 2004) (Baarda, 2005). De verschillende manieren van onderzoek zijn: literatuuronderzoek vanuit een breed scala aan bronnen (boeken, afstudeerscripties, ets), interviews met verschillende hulpverleners binnen '10'voor Toekomst.

8.2. Wat is er onderzocht en wat is er uitgekomen?

Met behulp van literatuurstudie, interviews met gezinnen en hulpverleners van de afdeling '10' voor Toekomst, Leger des Heils, te Apeldoorn en gesprekken met verschillende deskundigen is de vraag: *Op welke wijze kunnen hulpverleners van het Leger des Heils, te Apeldoorn, afdeling '10' voor Toekomst het thema zingeving in de multiprobleemgezinnen inzetten door het middel fotografie?* uitgebreid onderzocht en beantwoord.

Hulpverleners geven aan niet te weten hoe zij zingeving bespreekbaar moeten maken. Ook wordt er aangegeven dat er in de hulpverlening te veel gepraat wordt. Het komt vaak voor dat de multiprobleemgezinnen, waar de hulpverleners binnen '10'voor Toekomst mee te maken hebben, beschikken over een ander niveau dan de hulpverleners en soms minder inzicht hebben op taalgebied. Hierdoor zou beeld beter aansluiten en effectiever zijn in ondersteuning van gesprekken, dan verbale communicatie. Er is gekozen voor het middel fotografie in de handleiding, omdat fotografie situaties vast legt, er veel weer gegeven kan worden in één beeld en erop terug gekomen kan worden. Uit de interviews met gezinnen is gebleken dat ouders over het algemeen voor hun kinderen leven (G:2.2.3.). Juist hierdoor is een foto van hun kind van grote waarde. Zij worden emotioneel sterk aangetrokken door het beeld van hun kind (Biemans, 2000).

Vanuit het onderzoek is gebleken dat zingeving een breed begrip is, waar iedereen weer anders over denkt. Van Mooren (docent psychologie/zingeving, aan de Rijksuniversiteit te Utrecht) heeft het in zijn studie niet over zingeving maar over bestaansoriëntatie. Hij heeft het over bestaansoriëntatie omdat *we ons als mensen continu verhouden tot het leven, wereld, mens en tot ontwikkelingen en gebeurtenissen waar we bij betrokken zijn of getuige van zijn* (Mooren, 2012, 45). Bestaansoriëntatie geeft weer dat we bestaan en ons daar continu toe verhouden, maar hoe verhouden we ons tot ons bestaan? Deze vraag komt op verschillende momenten in een mensenleven naar voren.

Omdat zingeving/bestaansoriëntatie een lastig thema is om te bespreken, geeft de handleiding die gemaakt is handvatten om handelingsverlegenheid bij de hulpverleners te verminderen zodat zingeving in de gezinnen bespreekbaar gemaakt kan worden. In de handleiding komen de volgende deelonderwerpen van zingeving aan de orde: intrinsieke motivatie, eigen draagkracht, hoe wil je herinnerd worden, waarden en normen en waar sta je over 5 jaar, wat wil je allemaal bereikt hebben? In de handleiding wordt een activiteit aangeboden om zingeving bespreekbaar te maken doormiddel van fotografie. Het is de bedoeling dat de hulpverlener samen met het gezin verschillende thema's vast legt, plezier heeft en de positieve ontwikkelingen bekrachtigd. Waardoor het voor de hulpverlener en voor het gezin een succeservaring wordt waar telkens op terug gekomen kan worden.

Door de aangeboden activiteiten in de handleiding werkt het gezin samen, staat het stil bij de zin van het leven, innerlijke krachtbronnen en motivatie.

8.3. Interpretatie van de producten

Voor de afdeling '10' voor Toekomst van het Leger des Heils te Apeldoorn hebben wij een handleiding ontworpen. Met deze handleiding krijgen hulpverleners handvaten om zingeving bespreekbaar te maken in de multiprobleemgezinnen met behulp van het middel fotografie. Wij zijn blij met het eind resultaat.

8.4. Proces

Bij het maken van de handleiding liepen we tegen verschillende punten aan zoals:

- Hoe houd je de handleiding zo kort mogelijk, maar toch ook duidelijk genoeg?
- Wat verwerk je wel in de handleiding en wat niet?
- Welke vragen kunnen er besproken worden in de gezinnen?
- Hoe gaan we het vorm geven?
- Hoe sluit je voldoende aan bij de gezinnen en de hulpverleners?

Naar aanleiding van feedback door verschillende hulpverleners van de afdeling '10' voor Toekomst, hebben we de handleiding zo ver mogelijk willen aanpassen zodat het aansluit bij de hulpverleners en de handleiding daadwerkelijk gebruikt gaat worden.

Wij liepen er zelf tegenaan dat zingevingsvragen heel lastig zijn om te bespreken en om uit te leggen, doordat de meeste mensen weer een ander beeld heeft van zingeving. Doordat ze vanuit '10' voor Toekomst veel voorbeeldvragen wilden hebben in de handleiding, hebben we veel voorbeeld vragen in de handleiding verwerkt in verschillende kopjes zodat hulpverleners zelf kunnen kiezen welke thema's ze wel en niet kiezen. Omdat uit de interviews naar voren kwam dat '10' voor toekomst een uniek team is met verschillende personen, meningen, visie's en manieren van handelen, willen we hiermee een stukje flexibiliteit voor de medewerkers bewerkstellingen.

8.5. Uitwerking

In de handleiding is niet heel veel theorie verwerkt, dit misten sommige hulpverleners die werkzaam zijn op de afdeling '10' voor Toekomst. Wij hebben bewust gekozen om niet teveel theorie in de handleiding te verwerken omdat de handleiding kort en krachtig diende te zijn, zodat hulpverleners de handleiding snel uit de kast kunnen trekken en eenvoudig kunnen gebruiken in de multiprobleemgezinnen. Wel verwijzen we alle hulpverleners naar ons onderzoek, waarin de theorie wel is verwerkt en de verwijzingen vanuit interviews te zien zijn.

Wij zijn tevreden met het resultaat van dit onderzoek. Wel vonden wij het lastig dat we maar twee gezinnen hebben kunnen interviewen. Dit maakt het onderzoek minder betrouwbaar. Des ondanks hebben wij veel geleerd van de gezinnen en de hulpverleners die we wel hebben kunnen interviewen. Ook hebben wij veel geleerd over zingeving en de multiprobleemgezinnen en daar zijn wij dankbaar voor.

8.6. Beperkingen in het onderzoek

In het begin was er voor ons als onderzoekers onduidelijkheid over wie ons zou begeleiden binnen de afdeling '10' voor Toekomst. Dit zorgde voor verwarring en vragen. In de beginfase van ons onderzoek

was het lastig om contact te krijgen met de instelling. Op e-mail werd niet altijd (voldoende) gereageerd. Dit zorgde voor stress en onbegrip omdat we als onderzoekers niet wisten waar we aan toe waren. Ook was er onduidelijkheid over de vraag wie de handleiding uit zou proberen in de gezinnen. Zouden wij als onderzoekers dat doen of de hulpverleners binnen '10' voor Toekomst? Tijdens een gesprek is besloten om de hulpverleners binnen '10' voor Toekomst de handleiding uit te laten proberen in de multiprobleemgezinnen en de onderzoekers van feedback te voorzien. Er is voor deze manier gekozen omdat wij als onderzoekers geen vertrouwensband hebben met de multiprobleemgezinnen, wat er voor kan zorgen dat de multiprobleemgezinnen niet op de vragen zouden antwoorden, of dat de gesprekken minder persoonlijk zouden worden. Dit zou nadelige gevolgen kunnen hebben voor het eindresultaat en de betrouwbaarheid van ons onderzoek.

Waarschijnlijk is de wat stroeve opstart te wijden aan het feit dat wij als afstudeerders en de instelling zoekende waren. Voor ons is het de eerste keer dat we afstuderen, en voor de instelling was het een zoektocht naar de uiteindelijke vorm en inhoud die het onderzoek zou moeten krijgen.

Naar aanleiding van het eerder genoemde gesprek is er veel verbeterd en hebben wij verdere communicatie als soepel ervaren. We zijn dankbaar voor de gedreven inzet van Linda Cornelisse. Dankzij haar zijn we in contact gekomen met het team van '10' voor Toekomst en de gezinnen en konden we verschillende interessante vergaderingen bijwonen.

Helaas is de handleiding uiteindelijk niet meer uitgeprobeerd door de hulpverleners. De hulpverleners hebben niet de tijd kunnen vinden om de activiteit uit te voeren en ook de doelgroep zorgde voor beperkingen.

Vanuit interviews binnen '10' voor Toekomst en vanuit literatuurstudie is gebleken dat zingeving een breed begrip is die door de hulpverleners maar ook door verschillende psychologen anders wordt geïnterpreteerd. Doordat zingeving verschillend geïnterpreteerd en uitgelegd wordt, is er geen eenduidige definitie over zingeving. Dit kan zorgen voor onduidelijkheid en vragen. In dit onderzoek hebben we de visie van drie psychologen en acht hulpverleners binnen '10' voor Toekomst verwoord. Om als team toch op één lijn te staan, is onze aanbeveling om als team een training over zingeving te volgen binnen het Leger des Heils.

Het was lastig om gezinnen te interviewen, in verband met tijd, afzeggingen en vertrouwen en het feit dat niet elk gezin geïnterviewd wilde worden. Zijn er maar twee gezinnen geïnterviewd. Dit kan er voor zorgen dat het onderzoek vanuit interviews met gezinnen minder betrouwbaar is. Dit hebben we als onderzoekers proberen te compenseren met literatuurstudie.

Nog een beperking binnen dit onderzoek is dat er weinig literatuur over het middel fotografie in de hulpverlening te vinden is. De literatuur die we wel hebben gevonden is Fototherapie, deze methodiek is afkomstig uit Canada en is ontwikkeld door Judy Weiser. Ook hebben we een andere belangrijke internationale methodiek onderzocht: Empowerment fotografie, deze is afkomstig uit Finland en ontwikkeld door Miina Solvainen. Door de beperkte literatuur hebben we ons maar in twee methodieken kunnen verdiepen. Hierdoor blijkt wel weer dat wij een redelijk nieuwe methodiek neerzetten, door het doen van dit onderzoek en het maken van de handleiding voor '10' voor Toekomst.

8.7. Aanbevelingen voor '10' voor Toekomst

Vanuit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat zingeving een breed begrip is wat door de hulpverleners binnen '10' voor Toekomst verschillend wordt beleefd. Doordat zingeving een belangrijk begrip is binnen het Leger des Heils, is het belangrijk dat de hulpverleners ook weten wat zingeving inhoud en hoe je dat eventueel kan toepassen. Als hulpverleners zelf niet goed weten wat zingeving inhoud, hoe zou je het dan kunnen toepassen in de gesprekken met de multiprobleemgezinnen.

De aanbevelingen hierbij zijn:

- Training over zingeving/identiteit door Hans Blom (medewerker Leger des Heils)
Er is contact gezocht met Hans Blom, maar helaas heeft hij niet op e-mail gereageerd. Voor meer informatie over de training en de kosten kan contact gezocht worden met Hans Blom, door te e-mailen naar hans.blom@legerdesheils.nl.
Blijft Hans Blom onbereikbaar kan er ook contact gezocht worden met Aaltje Russcher: arusscher@hotmail.com
- Aaltje Russcher heeft in 2012 een onderzoek gedaan bij het Leger des Heils, afdeling Minnesota naar zingeving. Minnesota is een ontwenningskliniek bij het Leger des Heils. Ook geeft zij nu zingevingstrainingen voor de cliënten bij Minnesota. In maart hebben wij een gesprek gehad met Aaltje. Uit het gesprek kwam dat hulpverleners zich veel richten op het heden en de doelen die nog behaald moeten worden, terwijl gezinnen zich veel meer richten op het hier en nu. Door al hun problemen durven zij soms niet eens meer vooruit te kijken.
Onze aanbeveling hierbij is voor de hulpverleners, om als hulpverleners bij de gezinnen meer in het hier en nu te leven en bezig te gaan. En zich daarbij te richten op de krachten van de gezinnen en niet alleen op de praktische problemen.
Vanuit het gesprek met Aaltje Russcher kwam naar voren dat er bij het Leger des Heils veel verschillende activiteiten worden aangeboden. Ook blijkt dat, vanwege de verschillende afdelingen, de samenwerking tussen die afdelingen mist. Een aanbeveling die hier uit voort vloeit:
- Verbeter de samenwerking tussen verschillende afdelingen zodat gebruik gemaakt kan worden van onderlinge kennis, ideeën, trainingen en activiteiten. Ook zou op deze manier een dag georganiseerd kunnen worden om zingeving bespreekbaar te maken. Want er zijn waarschijnlijk veel verschillende afdelingen die met dit thema worstelen.
- Uitwerkingen van de andere conceptideeën.
Vanuit het onderzoek zijn er drie concept handleidingen beschreven, eentje hiervan is uitgewerkt tot de officiële handleiding voor de afdeling '10' voor Toekomst. In een vervolgonderzoek zouden de andere handleidingen verder uitgewerkt kunnen worden. Dit omdat er doormiddel van fotografie ogen geopend kunnen worden en je met de andere concept handleidingen nadruk kunt leggen op andere vragen en invalshoeken. De concept handleidingen zijn verwerkt in bijlage C.
- Het is aan te bevelen de ontwerpers van feedback omtrent de handleiding te voorzien en ervaringen bekend te maken. Met deze feedback zullen de ontwerpers en auteurs van dit onderzoek een nieuwe versie aan kunnen bieden wanneer hier behoefte aan is. Een verbeterde handleiding zorgt voor meer aansluiting, effectiviteit en resultaat.

9. Literatuurlijst

Artikels/onderzoeken

Russcher, A. (2012). *The meaning of live is to give live meaning*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Stark, N. (2012). *De kracht van fotografie in een beeldcultuur*. Visieartikel

Boek

Baarda, D. &. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff bv.

Biemans, H. (2000). *Video-hometraining in gezinnen*. (tweede druk). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Harinck, F. (2008). *Basisprincipes praktijkonderzoek*. Apeldoorn: Garant-uitgevers.

Hattum, M, van. (1993). *Zin van zingevingsvragen*. Amsterdam. 3de versie, 4de oplage.

Lans, J, van der. (2006). *Religie ervaren*. Tilburg: Drukkerij MacDonald/SSN bv, Nijmegen.

Monshouwer, A. (2000). *Beeld als boodschap*. Amsterdam: Scripta Media.

Mooren, J.H.M. (2011/2012). *Verbeelding en Bestaansoriëntatie*. Utrecht: Uitgeverij de Graaff.

Schaafsma, K. (2005) *Het banen van een pad. Methodische beschrijving van een gezinscoach*.
Antwerpen/Apeldoorn: Garant

Schreurs, Hans. (1997). *Mens en Beeld*. Baarn: H. Nelissen

Sitvast, J. (2004). *Fotografie als verpleegkundige interventie*. Dwingeloo: Kavanah.

Steege, M. van der (2009) Multiprobleemgezinnen. In *Handboek kinderen & adolescenten*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Uittenbogaard B.P, (red.). (2010). *Werken met multiprobleemhuishoudens*. Baarn, Utrecht, Zutphen: ThiemeMeulenhoff.

van der Zee, F. (2004). *Kennisverwerving in de Empirische Wetenschappen, de methodologie van wetenschappelijke onderzoek*. Groningen: Uitgeverij BMOOO.

Website

Academie, M. (2012). *mindacademie*. Opgeroepen op april 15, 2013, van <http://www.mindacademy.nl/>:
<http://www.mindacademy.nl/nlp/genogram>

Auteur onbekend (n.d.). Rechter- en linker hersenhelft – Over het belang van kunstzinnig werken. Geraadpleegt op 12 januari 2013 via <http://www.metacentrum.com/achtergronden/hersenhelft.html>

Auteur onbekend (n.d.). Wat kun je zelf doen om een burn-out te voorkomen?. Geraadpleegt op 12 januari 2013 via <http://www.leren.nl/cursus/persoonlijke-effectiviteit/burn-out/bij-jezelf.html>

Dettie. (2013). *Leestafel*. Opgeroepen op maart 15, 2013, van Leestafel: <http://www.leestafel.info/gerrie-reijersen-van-buuren>

Encyclopedie. (2013). *Encyclo, online encyclopedie*. Opgeroepen op januari 16, 2013, van <http://www.encyclo.nl/begrip/zingeving>

EO Webshop. (z.d.). Kaarten op tafel, deel 1. Opgeroepen op mei 10, 2013, van <http://shop.eo.nl/Kaarten-op-Tafel-deel-1/nl/product/318/>

Jessurum. (1994). *Genogrammen en etnischiteit*. Opgeroepen op maart 21, 2013, van <http://home.scarlet.be/~dg546762/handboek/LP%20gr%20STW/doel3/Doelstelling%20-%20Deel%205%20-%20Bijlagen%20/genogram%20Genogrammen%20en%20etniciteit.pdf>

Kole, M. (z.d.). *Hee!*. Geraadpleegd op 31 januari 2013, van <http://www.hee-team.nl/>

Photo Digitaal, (2011, januari). *Millaa- Nieuws*. Opgeroepen op februari 2013, van [www.millaa.nl](http://www.millaa.nl/uploads/i/pdNL021_008009_lead_ok.pdf): http://www.millaa.nl/uploads/i/pdNL021_008009_lead_ok.pdf

Reggio Children (1996). *The hundred languages of children. Catalogue of the exhibit*. Reggio Emilia: Reggio Children.

Riet Bunck. (2008). *contextuele therapie*. Opgeroepen op maart 20, 2013, van contextuele therapie: <http://www.contextueletherapie.nl/>

Savolainen, M. (2007). *Empowering Photography*. Opgeroepen op februari 2013, van <http://www.voimauttavavalokuva.net>: <http://www.voimauttavavalokuva.net>

Toekomst, 1. v. (sd). *leger des Heils*. Opgeroepen op januari 13, 2013, van <http://gelderland.legerdesheils.nl/10-voor-toekomst-0>

Vlaamse overheid. (2013). E-cultuur. Department Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Opgeroepen op 14 maart 2013, van <http://www.cjsm.vlaanderen.be/e-cultuur/beleidskader/bouwstenen/lexicon/>
Weiser, J. (2001-2013). *five techniques*. Opgeroepen op februari 2013, van www.phototherapy-center.com: http://phototherapy-centre.com/five_techniques.htm

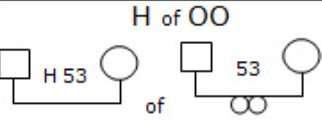
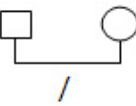
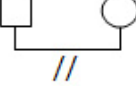
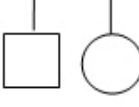
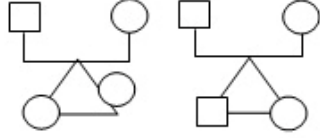
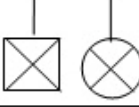
Weiser, J. (2001-2013). *Phototherapy center*. Opgeroepen op februari 2013, van www.phototherapy-center.com

center.com: <http://phototherapy-centre.com/home.htm>

Weiser, J. (2001-2013). *Photo-Projectives*. Opgeroepen op februari 28, 2013, van Phototherapy-centre:
http://phototherapy-centre.com/photo_projectives.htm

10. Bijlagen

Bijlage A - Symbolen van genogram

	Geboorte		
	vrouw	Huwelijk	
	man	Scheiding of uit elkaar	
	moeder	Officiële scheiding	
	moeders moeder	Relatie (niet huwelijk)	
	vader		Vader onbekend
	moeders vader		Moeder onbekend
	kinderen	Tweeling	
	doodgeboren		Adoptiekind (dochter)
	miskraam		Pleegkind (zoon)
	Abortus		Overlijden

Bijlage B - Basiscommunicatie video hometraining

Clusters	Patronen	Elementen
1. INITIATIEF en ONTVANGST (0-6 jaar)	Attent zijn	Toewenden Aankijken Vriendelijke intonatie Vriendelijke gezichtsexpressie Vriendelijke houdingen
	Afstemmen	Meedoen Ja-knikken Benoemen Ja-zeggen
2. UITWISSELING IN DE KRING (6+ jaar)	Kring vormen	In kring betrekken Rondkijken Ontvangst bevestigen
	Beurten maken	Beurt geven en nemen Gelijke beurtverdeling
	Coöperatie	Samen handelen Elkaar helpen
3. OVERLEG (12+ jaar)	Meningsvorming	Mening: - geven - aannemen - uitwisselen - onderzoeken
	Inhoudelijkheid	Onderwerpen: - aanreiken - uitwerken en uitdiepen
	Besluitvorming	Afspraken over: - voorstellen - overeenkomsten - bijstellen
4. CONFLICT-HANTERING (16+ jaar)	Tegenstelling benoemen	Intenties onderzoeken
	Contact herstellen	Terug voeren naar Clusters 1,2 en 3
	Onderhandelen	Standpunten vaststellen Regelingen overeenkomen

(Biemans,2000)

Bijlage C - Concept ideeën handleiding

Idee 1:

Dit idee is gericht op het doen van een activiteit wat gekoppeld is aan de vraag: Hoe zou je willen dat je kinderen op jou/jullie terug kijken?

Stap 1: De hulpverlener gaat met het gezin na, wat ze leuk zouden vinden om te doen. Het gaat hier om een kleine, makkelijk uit te voeren activiteit zoals een picknick, een wandeling in het bos of park, een groter (familie)spel, zwemmen, kinderboerderij, etc.

Stap 2: De hulpverlener gaat met moeder en/of vader in gesprek over de activiteit. Hoe zouden ze willen dat hun kinderen deze activiteit zouden herinneren. Hoe willen zij herinnerd worden? En hoe gaat dat bereikt worden?

Stap 3: De hulpverlener gaat met het gezin de activiteit uit voeren en legt zelf (of een ander gezinslid (als maar wel iedereen een keer op de foto staat) de activiteit vast. De hulpverlener benoemt alle positieve situaties. En probeert de uitvoering van de activiteit een succeservaring te laten worden, door op tijd bij te sturen en nadruk te leggen op het positieve.

Stap 4: De activiteit wordt met het gezin besproken en er wordt gevraagd aan de gezinsleden om allemaal iets positiefs te noemen. 'Zouden ze dit nog een keer willen doen?' 'Wat vonden ze leuk?' 'Zouden ze dat later met hun eigen kinderen ook willen doen?' 'Wat vonden ze goed van pa of ma?' 'Wat vonden pa en ma goed van de kinderen?' 'Welke kwaliteiten hebben ze bij zichzelf ontdekt?' 'Zijn zulke situaties/activiteiten belangrijk in het leven van de cliënt, en waarom?'

Stap 5: Foto's worden afgedrukt en er wordt 1 collage gemaakt met alle foto's. De mooiste foto wordt in het groot afgedrukt. Er wordt aan het gezin gevraagd waar die foto gaat hangen.

Stap 6: Een evaluatie

Idee 2:

Dit idee lijkt op idee 1, maar dan wordt de activiteit door de hulpverlener aangeboden: een spel. Dit spel is er op gericht om het gezin op een leuke, ontspannen manier met foto's en zingeving bezig te laten zijn.

Stap 1: De stapel kaarten met opdrachten wordt in het midden van de tafel gelegd, samen met 1 camera.

Stap 2: Het gezinslid met de grootste schoenmaat mag beginnen en pakt een kaart van de stapel en voert de opdracht die op de kaart staat uit.

Voorbeeld van die opdracht kan zijn: maak een foto van iets wat je belangrijk vind in dit huis en laat de foto aan iedereen zien. Vraag waar de andere gezinsleden foto's van zouden hebben gemaakt.

Stap 3: De hulpverlener zorgt voor een positieve sfeer tijdens dit spel en stuurt bij waar nodig.

Stap 4: De foto's worden afgedrukt en er wordt een collage van gemaakt. Het gezin mag (aantal) foto's kiezen die groot worden afgedrukt en een mooi plekje in huis krijgen.

Stap 5: Evaluatie

Bijlage D - Interview vragen voor gezinnen en hulpverleners

A. Interview hulpverlener '10' voor Toekomst

Naam:

Hoelang al werkzaam bij '10' voor Toekomst?

Omdat ons onderzoek over zingeving gaat, wat verstaat u onder zingeving?

Vind u het thema zingeving belangrijk in u werk in de gezinnen?

Waarom wel/niet?

Bespreekt u het thema zingeving ook in de gezinnen? (waarom wel niet?)

Komt u er zelf voor uit in de gezinnen dat u christelijk bent?

Waarom wel/niet

Hoe doet u dat dan? En wanneer verteld u het?

Wat voor methodieken gebruikt u allemaal in de gezinnen?

En waarom juist deze methodieken?

Gebruikt u ook al een manier van visualisering in de handelingsplannen of de interventies die u pleegt?

Wat vindt u van fotografie?

Hoe zou u het vinden als fotografie gebruikt gaat worden in de interventies die u pleegt in het gezin?

Zou u zelf ook met fotografie kunnen en willen werken in de gezinnen?

Wat zou u dan in de fotografie willen zien? Of hoe ziet u dit voor u?

B. Interview gezinnen

Hoe zijn jullie in aanraking met het Leger des Heils gekomen?

Waarom krijgen jullie hulp van deze instelling?

Hoe lang krijgen jullie al begeleiding?

Weten jullie dat de organisatie christelijk is?

Wat merken jullie hiervan?

Zingeving is het zoeken naar de betekenis, het doel, het nut van het leven. Komt dit thema wel eens terug in de gesprekken met jullie begeleiders?

Op welke manier komt dit terug?

Wat vinden jullie hiervan? Wordt hier genoeg aandacht besteed?

Worden er tijdens de gesprekken ook andere middelen gebruikt zoals film, beeldende vorming, muziek?

Zo ja, wat vinden jullie hiervan?

Wat zouden jullie er van vinden om fotografie te betrekken bij de gesprekken?

Hebben jullie nog tips voor ons w.b.t. het gebruik van fotografie om doelen te bereiken?

Bedankt voor het invullen van de vragen!

Bijlage D - Labels interviews hulpverleners

Hulpverleners '10' voor Toekomst

Deelvraag	Topics	Fragment	label	Kernlabel
Deelvraag 1 Wat zijn multiprobleemgezinnen en wat verstaan deze gezinnen, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, onder zingeving?	Multiprobleemgezinnen	Gezinnen die op verschillende levensgebieden problemen ervaren M2:1.1.	Verschillende levensgebieden problemen	Kenmerken
		Echt op verschillende niet alleen op opvoeding maar ook op schulden, dagbesteding, bijvoorbeeld ook psychische functioneren M2:1.2.	Niet alleen op opvoeding	
		Doelgroep is ook gezinnen met kinderen M2:1.3.	Kinderen.	
		veel buitenlandse gezinnen ook wel, meestal gezinnen uit wat lager sociaal milieu M2:1.4.	Buitenlandse gezinnen	
		Soms zijn het ook wel wat slimmere mensen maar die door werkloosheid in de problemen zijn gekomen of zo, of door psychisch	Ook wel slimmere mensen	

		functioneren die depressief is geraakt waardoor het niet meer lukt M2:1.5.		
		Een gezin dat voor meerdere problematieke zorg nodig heeft of tegen beperkingen aan loopt. M3:1.1	Problematieke zorg	
		Vaak zijn het gezinnen die in de onderkant van de samenleving zijn/leven. M3:1.2	Onderkant samenleving	
		Je ziet dat het een geschiedenis is die vaak terug komt. Waardoor hebben we het in het verleden dingen zijn gebeurd. Waardoor mensen het moeilijk vinden om volwassen te worden en volwassen keuzes te maken en daardoor op verschillende gebieden eigenlijk vastlopen. M3:1.3 Dat die problemen generatie op generatie zich voordoen. M7:1.3	Roulerende rekening	
		Dat er op meerder levensgebieden problemen zijn. M7:1.1	Verschillende problematiek	
		Cliënten voelen zich nutteloos, oud vuil. Iedereen is tegen hun. Zo wordt dat ervaren. M7:1.2	Gevoelens cliënten	

		Als je ziet hoe geïsoleerd die gezinnen zijn. Dan snap ik dat wel. Het zijn vaak kluwen problemen. Dat is ook typisch multiprobleem. Het is vaak naar binnen gekeerd, en een kluwen. M7:1.4	Geïsoleerde gezinnen	
		Ze maken elke keer weer opnieuw verkeerde keuzes. Waardoor er bijna nooit rust ontstaat. M7:1.5.	Maken verkeerde keuzes	
		Ik zie dat veel hulpverlening gericht is op taal. Omdat je binnen de gezinnen helemaal niet met taal moet werken. Die zijn helemaal niet taal gericht. Die zijn beeldgericht. Die moeten dingen zien, die moeten echt zien! Daar ben ik van overtuigd. Met praten doe je zo'n groot beroep op inzicht. Dat is in veel gevallen, dat ze dat niveau helemaal niet hebben! M7:1.6.	Taal niveau	
		gezinnen die heel veel problemen hebben op heel hun levensgebied en gelijk die niet zomaar opgelost kunnen worden. Hardnekkige patronen hebben, waardoor de problemen in stand blijven. Zorgmijders zijn ze vaak, onderdeel	Hardnekkige patronen/zorgmijders	

		van patronen M8:1.1.		
Deelvraag 2 Wat wordt er door de hulpverleners (en organisatie) binnen het Leger des Heils op de afdeling Tien voor Toekomst onder zingeving verstaan?	Wat wordt onder zingeving verstaan en hoe wordt het in gezinnen bespreekbaar gemaakt.	Voor wie wil ik er zijn op deze aarde/in mijn omgeving. Wat wil ik bereiken in mijn leven. Doelen zoals: dat de kinderen als ze uit huis gaan, dat ze dan een aantal zaken kunnen zoals; met geld omgaan M1:2.1. Zingeving is het, heeft te maken met het, als iemand doel heeft in zijn bestaan, dat je weet waarvoor je staat. M3:2.1	Levensdoel medewerkers	zinggeving
		Tuurlijk heeft God daar ook veel mee te maken, maar zelf zie ik het als het “goede” het “normale” en “gezonde” en op die wijze kan ik het bij mijn cliënten ook altijd bespreekbaar maken M1:1.2. Dat heeft iets met je bestaan te maken. Waar kom ik vandaan en waar ga ik naar toe. Maar dat hoeft er niet te zijn. Het hoeft niet perse met geloof te maken, het kan wel. M3:2.3	Zingeving en geloof	
		Ik merk dat ik het snel relateer aan het geloof, omdat dat voor mij dan	Krachtbron	

		ook zin geeft aan mijn leven, mijn geloof. Ik merk dat ik heel snel die link daar heen leg. Maar ik kan ook meer zien als krachten van mensen. Waar ze hun kracht uit putten M2:2.1.		
		je passie is zeg maar, waar je voor leeft M2:2.2.	passie	
		Ik besteed niet heel veel aandacht aan, maar dat is soms ook net hoe het erop komt. Het is niet iets wat ik meteen doe. Dat ik meteen denk van dat thema ga ik even bespreken M2:2.3.	Niet veel aandacht	
		Je bespreekt het vooral als het aan bod komt? Linda: Ja euhm en soms vertel ik het zelf weleens, maar het is meer als het beetje de ruimte daar voor voel, als ik helemaal geen ruimte voel dan zeg ik het niet M2:2.4.	Als er ruimte en tijd is	
		In mijn zorgplannen bijvoorbeeld daar heb ik geen doelen geformuleerd over zingeving, maar in de gesprekken kom je wel altijd op dat onderwerp terecht.M3:2.2	Zingeving in zorgplannen	

		Hierbij komen vragen in mij op als: wat geeft jou leven zin? wat houdt je op de been? waar wil je je voor inzetten in het leven? M4:2.1.	Wat geeft jou leven zin	
		Het thema is vaak niet direct aan de orde maar wel indirect. Maar eigenlijk is het ook weer het begin van hulpverlening. Want waarom zou je hulpverlening willen als je de zin van het leven b.v. niet ziet M4:2.2.	Zingeving indirect bespreekbaar	
		Ik vraag regelmatig waar mensen kracht vandaan halen en of mensen weleens bidden. Als ik weet dat mensen gelovig zijn haak ik daarop in. Ook heb ik het regelmatig over verwachtingen in het leven en het wel en niet uitkomen van deze verwachtingen. B.v. ooit was je zwanger en kreeg je zo'n lief babytje en nu loopt het zo... dat is verdrietig o.i.d M4:2.3.	Krachtbron	
		Zingeving is voor mij wat het leven zingeeft/ervult. Hoeft voor mij niet perse een geloof te zijn, heeft voor mij ook veel met waarden te maken. Belangrijk in de gezinnen	Leven zin geeft/ervult	

		omdat het de basis van je leven is M5:2.1.		
		Ik ben zelf niet heel erg met het geloof bezig in de gezinnen omdat ik van huis uit niet gelovig ben. Komt alleen ter sprake als gezin erover begint. Ik zelf geef mijn situatie dan aan. M6:2.1	Geloof	
		Veel gezinnen vinden hun kinderen een vorm van zingeving. Wat het doel is van hun leven. Dat ze daarom bestaan. Ik heb wel eens een moeder die zegt: als ik mijn kinderen niet had, dan had ik al lang niet meer geleefd. M7:2.2	Zonder kinderen geen leven	
		Zingeving is eigenlijk wat heb jij in jou leven waardoor het leuk vind om te leven, hoe jij vind dat je leven zin heeft, he? Wat zijn dingen in mijn leven wat je kan aanbrengen waardoor je weer in je kracht wordt gezet. Zodat je zelf ook denkt, mijn leven heeft zin. M7:2.3	Plezier en krachtbron	
		Wat iemands doel is met het leven, of iets dat een beetje helder is, zijn bestaan zien leven, zin, dat hij het gevoel heeft dat hij weet waar hij	Doel in het leven	

		mee bezig is zijn bestaan M8:2.1.		
		dat ze zich nuttig kunnen maken voor de maatschappij. Dat is een belangrijk onderdeel in ons bestaan. Of voor hun gezin natuurlijk he, kinderen zijn ook heel vaak M8:2.2.	Nuttig maken voor de maatschappij	
		het komt wel heel vaak te sprake M8:2.3.	Wel bespreekbaar	
		niet met die moeilijke woorden van wat de zin van je bestaan, dat klinkt zo zwaar M8:2.4.	Geen moeilijke woorden	
Deelvraag 3 Welke manieren van visualisering worden er al in de handelingsplannen en interventies binnen het Leger des Heils, '10'voor Toekomst te Apeldoorn gebruikt?	Methodiek '10' voor Toekomst	Ik werk met de competentie gerichte benadering M1:3.1.	Competentiegericht werken	methodieken
		Oplossingsgerichte benadering M1:3.2. Contextuele M2:3.1. oplossingsgericht werken M2:3.2. Ik denk dat ik voornamelijk	Contextuele en oplossingsgericht	

		oplossingsgericht werk M3:3.1. Contextueel werk M3:3.2. Oplossingsgericht of contextueel. Omdat ik denk dat deze methodieken goed bij onze gezinnen passen. Ze lijken elkaar ook te bijten maar zoek meestal naar de combi. Alleen maar naar een oplossing is soms niet goed maar alleen naar de context kijken levert ook niet altijd wat op M4:3.1. oplossend gericht, contextueel M5:3.1. Contextueel M7:3.3.		
		Systeembenadering M1:3.3	Systeembenadering	
		Dat vind ik het meest handig. Ik ken ze het beste. En het voelt goed om dit zo te doen M1:3.4. Dat dat de meeste aansluit bij de doelgroep. Maar ik sluit aan waar ik denk dat de cliënt dat nodig heeft. Soms is dat een directieve manier, dan kan je ook wat taak gerichter zijn. Bijvoorbeeld met schuldhulpverlening, dan ben je wat	Motivatatie keuze methodiek	

		taak gericht. Maar ik denk de grondhouding van mij wordt steeds meer contextueel omdat ik gewoon de opleiding doe en je dus dan gevormd wordt, en keuzes maak en toch gaat denken vanuit die methodiek M3:3.4. Geeft voor mezelf maar ook voor het gezin meer inzicht in de problematiek.M6:3.1.		
		Ik speel het spel "Inzicht" wel eens M1:3.5.	Inzichtspel	
		Die poppetjes gebruik ik wel, video wordt wel gebruikt, nou tekeningen, dus dat je dingen op papier zet. M3:3.5 Videocamera en duplopoppetjes M6:3.2 En ik werk veel met videobeelden omdat ik zie dat veel hulpverlening gericht is op taal. Omdat je binnen de gezinnen helemaal niet met taal moet werken. Die zijn helemaal niet taal gericht. Die zijn beeldgericht. M7:3.2	Poppetjes, video en tekeningen	

		Toen had ik een camera mee naar een gezin met twee jongens. En om vandaar uit ook contact te maken. M3:5.1	Contact maken	
		Dan gebruik ik het materiaal wat op tafel staat. Bijvoorbeeld een aansteker. Dat was heel beeldend. Want er waren twee kleine aanstekers en een grote aanstekers. Nou, ze wilde die aanstekers echt door de kamer smijten zo boos was ze op die vader en moeder. M3:3.6	Verbeelden door materiaal	
		Ik teken veel tijdens gesprekken en ik gebruik veel beeldspraak M4:3.2.	Beeldspraak	
		oplossingsgerichte vragen, droomvraag, contextueel ben ik wel veel met lego poppetjes doos van gevoelens en het huis van gevoelens. Andere spelletjes, teken materiaal. We hebben hier ook bijvoorbeeld silence of safety M2:3.3.	Doos van gevoelens	
		video interactie M2:3.4.	VHT	
		officieel bestaat onze methodiek ook uit het verhelpen, hoofdlijn	Motivatatie keuze methodiek	

		oplossingsgericht, contextueel. Dat je daardoor al die middelen, maar ja daar is iedereen vrij in zeg maar M2:3.5.		
		Het wel aan de werker zelf hoe vaak je het inzet zeg maar. En wat een beetje bij je past, ik merk wel het wordt gestimuleerd en geadviseerd, maar het is niet dat het moet. Je merkt bijvoorbeeld de één werkt er heel veel mee en de ander veel minder. En voor mij mag het wel wat meer euhm geadviseerd worden dat je er toch vaak mee werkt M2:3.6. Past goed bij mijn zijn M5:3.3.	Motivatatie keuze methodiek	
		VHT, en met de poppetjes werken M2:3.7. Video-hometraining M8:3.5.	VHT, contextueel	
		Geogrammen doen we ook en sociogrammen dat is ook wel inzichtelijk maken van iets M2:3.8 Ik maak ook gebruik van genogrammen M7:3.4 tekenen genogram gebruik ik	Geogrammen, sociogrammen, ecogram, netwerkcirkel	

		weleens en ecogram, netwerkcirkel M8:3.4.		
		en systeemgericht M5:3.2.	systeemgericht	
		Ja aan de hand van poppetjes, lepeltjes, kopjes wat er maar voor handen is ook wel aan de hand van tekeningen M5:3.4. Ik gebruik de duplo poppen M8:3.3.	Verbeeldende materiaal	
		Ik gebruik regelmatig eigenlijk de procesgerichte, dat gaat heel erg van het positieve uit. M7:3.1	Procesgerichte benadering	
		Transactionele analyse. Dat teken ik ook altijd uit. De rollen van volwassenen, kind. Ik schrijf het gedrag er dan bij, ik maak het altijd beeldend. Dat ga ik niet alleen vertellen. M7:3.5	Transactionele analyse	
		ik ben niet zo heel methodisch bezig naar mijn idee, ik gebruik van alles een beetje M8:3.1.	Niet methodisch bezig	
Deelvraag 5 Op welke wijze kunnen medewerkers methodisch te werk gaan in de multiprobleemgezinnen met het middel		Ik vertel wel eens bij een cliënt dat ik "dit plaatje" en dan bedoel ik die situatie wil onthouden. Zo mooi of zo duidelijk geeft dat iets weer. En nu ik contact met jullie heb gehad, denk ik dat er dan eigenlijk een foto van gemaakt zou moeten worden.	Situaties verbeelden	fotografie

fotografie?		Is helpend, denk ik M1:5.6. Ik heb zelf ook bedacht als je nu met duplo poppetjes werkt, dat je dat op camera zet. Dat wat er geposeerd is. De opstelling bijvoorbeeld. Vaak is dat wel confronterend. Maar als het beeldend vastgelegd wordt, van hoe dat misschien van vroeger is geweest en hoe het nu is, dat je daarin dingen kunt uitbeelden. M5:5.2 Ik kan me wel voorstellen dat je het in vorm van poppetjes gaat gebruiken. En je gebruikt het veel, dat je daar elke keer een foto van maakt. Dat je daar ook mee kan registreren. M7:5.2		
		Ik denk iets van rollen van ieder in een gezin, dat wat je nu met poppetjes neerzet, dat je dan ook de gezinsleden neerzet en dan een foto van maakt, en dat zou mezelf wel zien doen M2:5.1	Poppetjes/rollen gezin	
		Dat in een gezin de kinderen heel erg belangrijk zijn, dan zou je daar	Kinderen belangrijk	

		een hele mooie foto van kunnen maken, of het hele gezin zelf. Dat dat een plekje krijgt in de kamer, dat ze zien hier doe ik het voor M2:5.2.		
		Ja en dat elke collega het kan doen, ook al heeft hij niets met foto's M2:5.3.	Collega kan het doen	
		nou dat zou dus ook een optie kunnen zijn dat je met een gezin waar heel veel is gebeurd, en dat zie je bij multiprobleem dat daar heel veel aan de hand is, dat je een soort van levensboek met ze maakt doormiddel van foto's. En misschien bestaande foto's, of dat je ook nieuwe foto's kan maken. Dat je met zo'n gezin, of met een kind uit het gezin een boek kan maken, soort van levenslijn. M3:5.3	Levensboek in beeld	
		Ik denk dat ik het meer zal kaderen. Ik zal meer willen beginnen met het werken met beelden die mensen betekenis kunnen geven. Ik denk dat het omzetten van zingeving in beeld een hele grote opgave is voor cliënten M4:5.1.	In kaderen	
		Als het bij cliënten past om via beeld/creativiteit zich te uiten is het	Met elkaar in gesprek	

		een mooie manier om met elkaar in gesprek te komen. En betekenis te geven aan dat wat in een cliënt omgaat M4:5.2.		
		op kleine schaal, prima M5:5.1.	Op kleine schaal, prima	
		Het samen doen, er niet alleen voor staan, bouwwerken etc. M5:5.2.	Samenwerken	
		Fotografie lijkt me helpend maar denk ook dat creativiteit een rol speelt. M6: 5.1 Ik denk dat dat heel goed kan werken. Maar ik denk toch sowieso dat beeld, steeds belangrijker wordt in de hulpverlening! ... Eh ik maak nu wel eens videobeelden binnen het gezin, dat vind ik alleen al goed om dat je kunt zien dat je interactie ziet die moeder normaal helemaal niet ziet. Met een stil staand beeld kan je bijvoorbeeld wel uitdrukkingen doen. Maar dan heb je veel meer door dat in beeld wordt genomen, dus dan verwacht ik niet dat je een natuurlijke plaat krijgt. M7:5.1	Mening fotografie	
		als je bijvoorbeeld met poppetjes werkt dat je van verschillende keren de poppetjes fotografeert. Dat ze daar een ontwikkeling in gaan zien	poppetjes	

		en zich daar bewust van gaan worden M8:5.1.		
--	--	--	--	--

Bijlage E - Labels interviews gezinnen

Deelvraag	Topics	Fragment	label	Kernlabel
Deelvraag 1 Wat zijn multiprobleemgezinnen en wat verstaan deze gezinnen, binnen het Leger des Heils te Apeldoorn, onder zingeving?	Waarom bij '10' voor Toekomst.	met het spreekwoordelijk gezegde: door het bos de bomen niet meer zien, zeg maar. Het werd me gewoon allemaal te veel G1:1.1.	Veel problemen	gezinnen
		gemerkt dat de kinderen ... je moet iets doen maar je weet niet wat G1:1.2.	Kinderen moeten iets doen	
		heb je gewoon een hulpvraag G1:1.3.	hulpvraag	
		oudste zoon had problemen op school, ene ook sociale problemen, 3 kleine kinderen in zo'n kleine problemen, maar ook financiële problemen, dus daardoor. Financiële problemen G2:1.1.	Financiële problemen	
Deelvraag 2 Wat wordt er door de hulpverleners (en organisatie) binnen het Leger des Heils op de afdeling Tien voor Toekomst onder zingeving verstaan?		Wij: Weet u dat de organisatie christelijk is? Moeder: Ja Wij: Merkt u daar ook iets van? Moeder: Nou, nee niet echt. G1:2.1	Christelijke organisatie	zingeving
		Het gaat er toch om om elkaar te respecteren er te accepteren zoals we zijn G1:2.2.	Respecteren/accepteren	
		Ik heb het daar wel over gehad. Ik heb een dip	Ik leef ook!	

		gehad, ik kwam alleen mijn bed uit voor mijn kinderen. Nu is dat wel verandert, nu heb ik zo iets: zo he, ik leef ook! G1:2.3.		
		Nu sta ik op, en heb ik gewoon mijn ding in mijn hoofd en werk ik dat af G1:2.4.	Lijstje afwerken	
		Daar hebben we jaren mee lopen worstelen. En nu is er een verandering gekomen! We doen het wel goed! G1:2.5.	We doen het wel goed!	
		Dat wist ze niet dat Linda christelijk was, en dat het een christelijke organisatie was G2:2.1.	Is het christelijk?	
		Ja wij hebben het daarover wel gehad, bijvoorbeeld dat wij heel graag een grotere woning zou willen hebben, en dat de kinderen hebben dan meer de ruimte en dat hebben wij te doen en dat onze oudste zoon geen problemen zal hebben, en dat wij geen financiële problemen meer zouden hebben G2:2.1.	Praten over later	
		de kracht neem ik in mijzelf, die haal ik uit mezelf, om al die problemen aan te gaan ook met behulp van anderen G2:2.2.	Kracht in mijzelf	
		Wij: Waar leven jullie voor? Moeder: Voor de kinderen eigenlijk, hmm en de doel van het leven zijn onze kinderen en mijn man en dat we het beste willen voor de kinderen en dat is mijn doel G2:2.3.	Leven voor de kinderen	
		niet rechtstreeks daarover gehad G2:2.4.	Niet over geloof	
		ik weet wat goed is en wat niet goed is G2:2.5.	Bepaal zelf	
Deelvraag 3		Film heeft ze het wel over gehad, maar daar heb ik	Geen film	methodieken

Welke manieren van visualisering worden er al in de handelingsplannen en interventies binnen het Leger des Heils, '10'voor Toekomst te Apeldoorn gebruikt?		persoonlijk niets mee. Ik heb het gewoon liever niet. Je ziet me zo, en prima zo G1:3.1.		
		soort lijn tekenen, en als je nu hier staat, waar zou je dan over een week, maand of half jaar willen zijn. Het is een bepaalde moeite hebben om dingen uit te spreken, dan gaan we het tekenen, om iets te verduidelijken. Dat gebeurt met cirkeltjes. Zoveel procent van de pizza is dat, en zoveel procent is dat... G1:3.2. in het begin op papier moesten we tekenen het gezin, de plaatsten van onszelf en het gezin, en hoe je ziet jezelf, en ook wat zou je graag wel willen en wat hoeft niet in het gezin. Dat moest allemaal getekend worden. En als hulp hebben we een klok getekend en pictograms van het dagprogramma G2:3.1.	tekenen	
		We willen meer zien dan er over praten G1:3.3.	Meer zien, minder praten	
		Ik vond het niet zo erg mooi, want ook nog op ja je weet wel wat voor rol in het gezin, wat voor rol je hebt G2:3.2.	Ik weet beter	
		Wij: En er wordt nu ook gefilmd, wat vind ze	Film is leuk	

		daarvan? Niet van deze film maar van Linda. Moeder: Ik vind dat leuk, ze neemt dat op, bijvoorbeeld hoe speel ik met de kinderen, daar gaan we met evaluatie vertellen wat ik goed doe en wat ik niet zo goed doe, hoe dat gaat met kinderen spelen G2:3.3.		
		Bij de film zie ik mezelf terug en ook zie ik wat ik fout doe G2:3.4.	Zie mezelf terug	
		Ook moesten we een grote huis tekenen, ja en ook ik heb het zo opgevat als Linda van ons een debiel maakt, als kleine kinderen, zo voelde ze dat G2:3.5.	Tekenen/debiel	
		Als een filmster voelt ze zich G2:3.6.	filmster	
Deelvraag 5 Op welke wijze kunnen medewerkers methodisch te werk gaan in de multiprobleemgezinnen met het middel fotografie?		Je mag wel een foto maken maar ik moet niet als een standbeeld braaf zitten, en pootje geven. Ik dan wel wat spontaniteit hebben. Als je dan iets bij die mensen spontane mensen foto's maakt, dat mensen in plaats van film zien: 'o, gedraag ik me zo, en o doe ik zo!' G1:5.1.	Niet te braaf	Fotografie
		Dan maakt mijn hart wel een sprongetje, daar wordt ik blij van G1:5.2.	blij	
		Wij: Heb je een fotoboek, foto's van vroeger? Moeder: Nee, helemaal niets. Dat vind ik wel moeilijk, ik heb ook een jeugd gehad, en opgegroeid G1:5.3.	Geen foto's	
		persoonlijk ben ik niet zo van de staatsfoto's. Het moet spontaan zijn. Ik heb ook een familiefoto, dat is echt een staatsieportret van een paar familieleden.	spontaan	

		Heel staties. De foto ziet er eigenlijk niet uit, maar ik moet er eigenlijk wel erg om lachen. Het is op een bepaalde manier weergegeven G1:5.4.		
		En ik zie dat van mezelf, dat je er goed over moet praten. Maar ik vind fotografie gevoelig wel heel leuk maar ik maak het liever. Zorg dat het foto's zijn waar ze bezig zijn, van de zijkant en niet van het gezicht. Dat je laat zien: kijk foto van de zijkant, daar ben je leuk bezig met de tuin! G1:5.5.	Bezig zijn	
		Nee dat zal denk ik niet werken, want kijk als je 's morgens opstaat weet je wat je moet doen, dat doe je voor de kinderen, je staat op je gaat wassen en eten klaar maken, je gaat de kinderen klaar maken en je zorgt voor de huishouding je gaat koken en dat is zorg voor de kinderen, het gezin en dat is het doel van je leven en daar werken de foto's niet bij G2:5.1.	Foto's werken niet	
		Een associatie met hulp, je ziet veel aan de weg afrikaanse vrouwen op een foto, die hebben hulp nodig. En de hulpverlening is een associatie met afrikaanse vrouwen. En dat is een belediging. En ik ben een Slowaaks dus ik laat me niet beledigen! G2:5.2.	Belediging	

Bijlage F - Interviews hulpverleners en gezinnen

De interviews zijn verwijderd in verband met privacy van de gezinnen en hulpverleners.